

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Лук'янченко Євгенія Володимирівна

УДК 341.24:339.727.22

ДИСЕРТАЦІЯ

Міжнародно-правовий механізм протидії дезінформації та пропаганді

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів має посилання на відповідне джерело

_____ Лук'янченко Є.В.

Науковий керівник: Шпакович Ольга Миколаївна,
доктор юридичних наук, професорка

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Лук'янченко Є.В. Міжнародно-правовий механізм протидії дезінформації та пропаганді. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 2026.

Дисертація є комплексним дослідженням міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді, у ході якого досліджено теоретико-правові засади протидії цим явищам, проведено аналіз еволюції концепцій дезінформації та пропаганди від давніх цивілізацій до сучасної цифрової епохи, систематизовано доктринальні підходи до міжнародно-правової протидії дезінформації, досліджено універсальні, регіональні та національні механізми такої протидії, охарактеризовано організаційно-правові засоби протидії російській дезінформації та пропаганді, а також проаналізовано стан співробітництва між Україною та Європейським Союзом у зазначеній сфері. Разом з тим, у дисертації визначено основні напрями реформування системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні з урахуванням досвіду ЄС, потреб євроінтеграції та викликів, зумовлених збройною агресією російської федерації.

Перший розділ дослідження присвячений аналізу теоретико-правових засад міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді. Досліджено еволюцію концепцій дезінформації та пропаганди, яка пройшла шлях від релігійного інструменту до складних цифрових операцій з використанням штучного інтелекту, та виокремлено чотири ключові етапи їх розвитку: витоки та релігійний етап, військово-політичний етап, епоху Холодної війни та цифровий етап. Проаналізовано загальнотеоретичні та історичні основи міжнародно-правової протидії дезінформації, зокрема правові засади регулювання інформаційних відносин на національному та міжнародному рівнях. Встановлено розбіжності у переліках інформаційних правомочностей

між Конституцією України, Цивільним кодексом та Законом «Про інформацію», що свідчить про необхідність уніфікації відповідних положень. Систематизовано три ключові доктринальні підходи до протидії дезінформації: ліберально-правовий, безпековий та медіацентричний/технологічний, а також здійснено порівняльний аналіз західних та українських наукових позицій, які поєднують зазначені концепції з особливостями гібридної війни на пострадянському просторі.

Другий розділ дисертації присвячений дослідженню організаційно-правового механізму міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді. Досліджено універсальні механізми протидії у контексті міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права. Окремо досліджено гендерну дезінформацію як інструмент гендерного переслідування, зокрема з урахуванням прецедентних рішень Міжнародного кримінального суду 2025 року щодо злочинів проти людяності у формі гендерного переслідування. Обґрунтовано, що переслідування може здійснюватися не лише шляхом фізичного насильства, а й через інституціоналізацію дискримінаційних норм, підживлених пропагандою та неправдивими наративами. Проаналізовано договірні та регіональні механізми протидії дезінформації в ЄС та Раді Європи, зокрема Регламент про цифрові послуги (DSA), Регламент про цифрові ринки (DMA), Регламент про прозорість і таргетування політичної реклами (TTPA Act), а також діяльність East StratCom Task Force. Охарактеризовано організаційно-правові механізми протидії російській дезінформації та пропаганді, зокрема діяльність Росспівробітництва та мережі «Русский мир» як інструментів державної пропаганди під прикриттям культурного обміну, а також міжнародні механізми протидії – G7 Rapid Response Mechanism, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, проєкт EUvsDisinfo та мережі незалежних фактчекінгових організацій.

Третій розділ дослідження присвячений аналізу співробітництва між Україною та ЄС у протидії дезінформації та пропаганді. Визначено основні

організаційно-правові та інституційні механізми ЄС щодо протидії дезінформації, а також наведено кращі практики у цій сфері. Проаналізовано двосторонні відносини України та ЄС, які формують цілісну архітектуру інформаційної безпеки, що поєднує нормативні стандарти ЄС, українські практики стратегічної комунікації та спільні механізми реагування на інформаційні загрози. Визначено, що це партнерство поступово трансформується в елемент загальної системи демократичної безпеки. Запропоновано комплекс заходів щодо реформування системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні, що включає: створення Національного хабу інформаційної стійкості; впровадження системи раннього попередження із використанням штучного інтелекту; запровадження обов'язкових навчальних модулів з медіаграмотності; підтримку незалежних ЗМІ та фактчекінгових організацій; законодавче врегулювання з механізмами судового контролю; активізацію міжнародного співробітництва; впровадження системи КРІ для оцінки ефективності; створення програм кризового реагування з правовою підтримкою журналістів; а також адаптацію підходів ЄС до національних умов.

Ключові слова: дезінформація, пропаганда, міжнародно-правовий механізм протидії дезінформації, інформаційна безпека, гендерна дезінформація, гендерне переслідування, Міжнародний кримінальний суд, Європейський Союз, Рада Європи, Регламент про цифрові послуги, гібридна війна, медіаграмотність, фактчекінг, співробітництво Україна–ЄС.

SUMMARY

Lukianchenko Ie.V. International Legal Mechanism for Combating Disinformation and Propaganda. Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 293 “International law”. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of the international legal mechanism for combating disinformation and propaganda, in which the theoretical and legal foundations of counteracting these phenomena are examined, the evolution of the concepts of disinformation and propaganda from ancient civilizations to the modern digital era is analyzed, doctrinal approaches to the international legal counteraction of disinformation are systematized, universal, regional and national mechanisms of such counteraction are investigated, organizational and legal means of combating Russian disinformation and propaganda are characterized, and the state of cooperation between Ukraine and the European Union in the specified area is analyzed. At the same time, the dissertation identifies the main directions of reforming the system of combating disinformation and propaganda in Ukraine, taking into account the experience of the EU, the needs of European integration, and the challenges caused by the armed aggression of the Russian Federation.

The first section of the study is devoted to the analysis of the theoretical and legal foundations of international legal counteraction to disinformation and propaganda. The evolution of the concepts of disinformation and propaganda is examined, tracing their path from a religious instrument to complex digital operations using artificial intelligence, and four key stages of their development are identified: the origins and religious stage, the military-political stage, the Cold War era, and the digital stage. The general theoretical and historical foundations of the international legal counteraction to disinformation are analyzed, in particular the legal basis for regulating information relations at the national and international levels. Discrepancies

in the lists of information powers between the Constitution of Ukraine, the Civil Code, and the Law “On Information” have been identified, indicating the need to unify the relevant provisions. Three key doctrinal approaches to combating disinformation are systematized: the liberal-legal, the security-oriented, and the media-centric/technological approaches. A comparative analysis of Western and Ukrainian scholarly positions is also conducted, which combine the aforementioned concepts with the specificities of hybrid warfare in the post-Soviet space.

The second section of the dissertation is devoted to the study of the organizational and legal mechanism of international legal counteraction to disinformation and propaganda. Universal counteraction mechanisms are examined in the context of international humanitarian law, international human rights law, and international criminal law. Gender disinformation as an instrument of gender persecution is studied separately, taking into account the precedent-setting decisions of the International Criminal Court in 2025 regarding crimes against humanity in the form of gender persecution. It is substantiated that persecution can be carried out not only through physical violence but also through the institutionalization of discriminatory norms fueled by propaganda and false narratives. The treaty-based and regional mechanisms for combating disinformation in the EU and the Council of Europe are analyzed, in particular the Digital Services Act (DSA), the Digital Markets Act (DMA), the Transparency and Targeting of Political Advertising Act (TTPA Act), and the activities of the East StratCom Task Force. The organizational and legal mechanisms for combating Russian disinformation and propaganda are characterized, in particular the activities of Rossotrudnichestvo and the Russkiy Mir network as instruments of state propaganda disguised as cultural exchange, as well as international counteraction mechanisms – the G7 Rapid Response Mechanism, the NATO Strategic Communications Centre of Excellence, the EUvsDisinfo project, and independent fact-checking networks.

The third section of the study is devoted to the analysis of cooperation between Ukraine and the EU in combating disinformation and propaganda. The main organizational, legal and institutional mechanisms of the EU to counter

disinformation are identified, and best practices in this area are presented. The bilateral relations between Ukraine and the EU are analyzed, which form a comprehensive information security architecture that combines EU regulatory standards, Ukrainian strategic communication practices, and joint mechanisms for responding to information threats. It is determined that this partnership is gradually transforming into an element of the overall democratic security system. A set of measures for reforming the system of combating disinformation and propaganda in Ukraine is proposed, including: the creation of a National Information Resilience Hub; the implementation of an early warning system using artificial intelligence; the introduction of mandatory media literacy educational modules; support for independent media and fact-checking organizations; legislative regulation with judicial oversight mechanisms; intensification of international cooperation; the introduction of a KPI system for effectiveness assessment; the creation of crisis response programmes with legal support for journalists; and the adaptation of EU approaches to national conditions.

Keywords: disinformation, propaganda, international legal mechanism for combating disinformation, information security, gender disinformation, gender persecution, International Criminal Court, European Union, Council of Europe, Digital Services Act, hybrid warfare, media literacy, fact-checking, Ukraine–EU cooperation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Розділ у колективній монографії:

1. Лук'янченко Є. В. Гендерна дезінформація як інформаційний інструмент рф у війні проти України. *Людина, суспільство, держава: гендерний вимір*: кол. монографія / за заг. ред. К. Б. Левченко, І. М. Сопілко. Київ; Одеса: Фенікс, 2024. С. 159–178.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Лук'янченко Є. В. Гендерна дезінформація як інструмент гендерного переслідування. *Право.UA*. 2025. № 3. С. 217–225.

3. Лук'янченко Є. В. Еволюція політики НАТО щодо протидії дезінформації (2014–2021). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2025. Вип. 69. С. 4.40–4.52. DOI: 10.15330/apiclu.69.4.40-4.52.

4. Лук'янченко Є. В., Дунебабіна О. Гендерна дезінформація російської федерації як частина гібридної війни проти України та Європейського Союзу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 429–433.

5. Лук'янченко Є. В. Гендерно-орієнтована державна політика перехідного правосуддя – шлях до розбудови стійкого миру та пост-конфліктного відновлення. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.241003>

6. Лук'янченко Є.В. Російські культурні центри як осередки дезінформації та пропаганди. *Європейські перспективи*. 2025. №3. С.163-175.

Публікація, що додатково відображає наукові результати:

7. Міжнародно-правові стандарти та національні механізми протидії гендерно зумовленому насильству, пов'язаному зі збройними конфліктами: аналіт. огляд / М. Желтуха, Є. Лук'янченко, Р. Болкун, І. Козич. Київ, 2025. 92 с.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Лук'янченко Є.В. Становлення інституцій протидії дезінформації та пропаганді в Україні. Малиновські читання: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 листопада 2025, м. Острог). Острог, 2025. С.184-187.

9. Лук'янченко Є. В. Міжнародне гуманітарне право у цифрову епоху: виклики дезінформації для гуманітарного реагування. Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6 лютого 2025 р., Київ). Київ, 2025. С. 85–88.

Навчально-методична праця:

10. Лук'янченко Є. В. Протидія дезінформації та пропаганді: міжнародно-правовий вимір. *Упровадження гендерних підходів у систему підготовки фахівців/фахівчинь сектору безпеки і оборони України*: навч.-метод. посіб. / за ред. Г. Жуковської, Л. Компанцевої, О. Критенко, К. Левченко та ін. Київ, 2025. 308 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ.....	19
1.1. Еволюція розвитку концепції дезінформації та пропаганди	19
1.2. Загальнотеоретичні та історичні основи міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганди	33
1.3. Доктринальні концепції та правові засади протидії дезінформації та пропаганди	55
Висновки до Розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ.....	71
2.1. Універсальні механізми міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганди	71
2.2. Договірні та регіональні механізми протидії дезінформації та пропаганди в Європейському Союзі та Раді Європи	91
2.3. Протидія російській дезінформації та пропаганди	97
2.4 Механізми боротьби з російською дезінформацією в Європейському регіоні та в світі	110
Висновки до Розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ.....	119
3.1 Організаційно-правові та інституційні механізми протидії дезінформації в ЄС	119
3.2. Двосторонні відносини ЄС-Україні щодо протидії дезінформації та пропаганди	139
3.3. Реформування системи протидії дезінформації та пропаганди в Україні	154
Висновки до Розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	173
ДОДАТОК А	196

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному глобалізованому світі інформаційний простір перетворився на стратегічне середовище, в якому дезінформація та пропаганда стали потужними інструментами впливу на суспільну свідомість, політичні процеси та міжнародну безпеку. Стрімкий розвиток цифрових технологій, соціальних мереж та алгоритмічних систем суттєво трансформували механізми поширення інформації, зробивши інформаційний вплив глобальним, миттєвим і часто неконтрольованим.

Дезінформація та пропаганда становлять серйозну загрозу демократичним інститутам, правам людини, національній та міжнародній безпеці. Маніпулювання інформацією здійснюється не лише через спотворення фактів, а й через керування емоціями, страхами та цінностями людей. Алгоритмічні системи формують інформаційні «бульбашки», де користувачі отримують лише ту інформацію, що підтверджує їхні переконання, що значно ускладнює боротьбу з дезінформацією та посилює поляризацію суспільства.

Особливої гостроти ця проблематика набула у зв'язку з агресією російської федерації проти України. Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, росія здійснює безпрецедентні за масштабами дезінформаційні кампанії, спрямовані на дискредитацію України, підлив міжнародної підтримки та дестабілізацію європейської спільноти. Російські державні структури, зокрема Росспівробітництво та мережа «Русский мир», використовуються як інструменти пропагандистського впливу під прикриттям культурного обміну. Дезінформація перетворилася на складову гібридної війни, наслідки якої впливають на безпеку всього європейського континенту.

Окремим актуальним аспектом є гендерно-спрямована дезінформація, яка використовується для дискредитації жінок, підливу гендерної рівності та виправдання гендерного переслідування. Російська пропаганда активно

спекулює на гендерних питаннях, спотворюючи їх для дискредитації України та українського суспільства, що становить особливу загрозу в умовах збройного конфлікту.

У контексті євроінтеграційних прагнень України особливого значення набуває дослідження досвіду Європейського Союзу та Ради Європи у сфері протидії дезінформації. ЄС створив розгалужену систему нормативних, інституційних та технологічних механізмів протидії інформаційним загрозам, зокрема Регламент про цифрові послуги (Digital Services Act), Регламент про прозорість політичної реклами (TTPA Act), а також інституційні структури на кшталт East StratCom Task Force та проєкту EUvsDisinfo. Адаптація цього досвіду та гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами є стратегічним завданням для нашої держави.

Загальнотеоретичні та практичні питання протидії дезінформації та пропаганді були предметом дослідження вітчизняних учених, зокрема К.С.Кузьменко, К.Б. Левченко, І.М. Сопілко, О.А.Самчинської та ін., а також зарубіжних науковців – К. Вілфор, А. Деві, А. Мак Доул, А. Мак Дуффі, Д. Меко, Т. Пепін, С. Вуллі (S. Woolley), Ф. Говард (Ph. Howard), К. Вордл (C. Wardle), Г. Деракшан (H. Derakhshan), Ф. Шайер (F. Schauer), Дж. Най (J. Nye) та інші. Водночас комплексне дослідження міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді з урахуванням гендерного виміру, досвіду ЄС та особливостей українського контексту залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді, визначення його теоретико-правових засад, організаційно-правових складових та розроблення пропозицій щодо вдосконалення системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні з урахуванням досвіду Європейського Союзу та євроінтеграційних зобов'язань нашої держави.

Задля досягнення зазначеної мети дослідження визначено такі основні завдання:

- дослідити еволюцію розвитку концепції дезінформації та пропаганди від найдавніших часів до сучасного цифрового етапу, визначити основні етапи їх історичного розвитку;
- визначити загальнотеоретичні та історичні основи міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді, здійснити правовий аналіз понять «дезінформація» та «пропаганда», дослідити нормативно-правове забезпечення протидії дезінформації в Україні;
- систематизувати доктринальні концепції та наукові підходи щодо міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді, зокрема ліберально-правовий, безпековий та медіацентричний підходи;
- проаналізувати універсальні механізми міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді, включаючи міжнародно-правову основу боротьби з дезінформацією та гендерно-спрямовану дезінформацію в контексті міжнародно-кримінальної відповідальності;
- дослідити договірні та інституційні механізми протидії дезінформації та пропаганді в Європейському Союзі та Раді Європи, охарактеризувати основні нормативно-правові акти та інституційні структури ЄС у цій сфері;
- охарактеризувати організаційно-правові механізми протидії російській дезінформації та пропаганді, зокрема діяльність Росспівробітництва та мережі «Русский мир» як інструментів інформаційного впливу;
- проаналізувати механізми боротьби з російською дезінформацією в Європейському регіоні та у світі, визначити позитивні практики та виклики у цій сфері;
- дослідити становлення інституту протидії дезінформації та пропаганді в Україні, проаналізувати етапи формування національної системи інформаційної безпеки;
- проаналізувати двосторонні відносини Україна—ЄС щодо протидії дезінформації та пропаганді, дослідити нормативний, інституційний та практичний виміри цього співробітництва;

– розробити пропозиції щодо реформування системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні, визначити основні напрями вдосконалення організаційних, технологічних, правових та освітніх механізмів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді.

Предметом дослідження є міжнародно-правовий механізм протидії дезінформації та пропаганді.

Методи дослідження обрано з урахуванням визначених мети та завдань, а також особливого об'єкта та предмета дослідження. З метою досягнення поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів.

Загальнонаукові методи *індукції, дедукції, аналізу та синтезу* використовувалися впродовж усього дослідження, зокрема при формулюванні висновків та пропозицій, характеристиці понять «дезінформація» та «пропаганда» (Розділ 1), аналізі нормативно-правових актів ЄС у сфері протидії дезінформації (Розділ 2), дослідженні системи протидії дезінформації в Україні (Розділ 3).

У дослідженні також використано ряд спеціальних методів.

Історико-правовий метод застосовано при дослідженні еволюції концепцій дезінформації та пропаганди від давніх цивілізацій до сучасності, визначенні етапів становлення міжнародно-правової протидії дезінформації (Розділ 1), а також при аналізі етапів формування інституту протидії дезінформації в Україні (Розділ 3).

Порівняльно-правовий метод використано при дослідженні досвіду ЄС, Ради Європи та окремих держав у сфері протидії дезінформації та пропаганді (Розділ 2), при порівнянні механізмів боротьби з російською дезінформацією в різних регіонах (Розділ 2), а також при аналізі двосторонніх відносин Україна-ЄС у цій сфері (Розділ 3).

Метод *системного аналізу* використано при дослідженні організаційно-правового механізму міжнародно-правової протидії дезінформації та

пропаганді як цілісної системи (Розділ 2), при аналізі багаторівневої моделі відповідальності у праві ЄС (Розділ 3), а також при розробленні пропозицій щодо реформування системи протидії дезінформації в Україні (Розділ 3).

Герменевтичний метод використано при визначенні та тлумаченні понять «дезінформація», «пропаганда», «гендерна дезінформація», «обчислювальна пропаганда» (Розділ 1), а також при тлумаченні положень міжнародних нормативно-правових актів у сфері протидії дезінформації (Розділ 2).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що дана праця є комплексним дослідженням міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді з урахуванням гендерного виміру, досвіду ЄС та євроінтеграційних зобов'язань України. До найбільш значущих положень наукової новизни дослідження, які пропонуються на захист, автором віднесено наступні:

Вперше:

- здійснено комплексне дослідження міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді у єдності його універсальних, регіональних та двосторонніх складових із залученням гендерного виміру, що дозволило виявити взаємозв'язки між гендерно-спрямованою дезінформацією та гендерним переслідуванням як формою міжнародного злочину;

- на основі системного аналізу діяльності Росспівробітництва та мережі «Русский мир» обґрунтовано їх роль як організаційно-правових інструментів поширення державної дезінформації та пропаганди російської федерації під прикриттям культурного обміну, доведено кореляцію між збільшенням фінансування цих структур та актами збройної агресії рф проти України;

- запропоновано комплексну модель удосконалення системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні, що включає створення Національного хабу інформаційної стійкості, впровадження системи раннього попередження на основі штучного інтелекту, програми кризового реагування та правової

підтримки журналістів, а також систему ключових показників ефективності (KPI) для оцінки результативності протидії дезінформації;

– виявлено та систематизовано сім етапів історико-правового розвитку міжнародних механізмів протидії дезінформації та пропаганді: від передінтернаціональної фази до сучасного етапу цифрового регулювання, що дозволяє простежити еволюцію правових реакцій на інформаційні загрози;

Удосконалено:

– понятійний апарат у сфері протидії дезінформації шляхом уточнення змісту та співвідношення понять «дезінформація», «пропаганда», «фейкові новини», «постправда», «обчислювальна пропаганда» з урахуванням сучасних цифрових технологій та алгоритмічних систем;

– підходи до класифікації доктринальних концепцій міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді шляхом виокремлення та порівняння ліберально-правового, безпекового та медіацентричного (технологічного) підходів з урахуванням їх взаємодоповнюваності;

– аналіз договірних та інституційних механізмів ЄС та Ради Європи у сфері протидії дезінформації з урахуванням новітніх нормативних актів, зокрема Регламенту про цифрові послуги (DSA), Регламенту про цифрові ринки (DMA) та Регламенту про прозорість політичної реклами (TTPA Act);

Набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо ролі гендерної дезінформації як інструменту гендерного переслідування та її зв'язку з міжнародними злочинами, зокрема у контексті збройних конфліктів і діяльності авторитарних режимів;

– концептуальні основи двостороннього співробітництва Україна—ЄС у сфері протидії дезінформації та пропаганді, включаючи нормативний, інституційний, аналітичний та практичний виміри такого партнерства в контексті євроінтеграції;

– положення щодо ролі громадянського суспільства, фактчекінгових організацій та незалежних медіа як невід’ємних складових ефективної системи протидії дезінформації.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та викладені у дослідженні обґрунтування, висновки та практичні рекомендації можуть бути застосовані:

у нормотворчій діяльності – при розробці стратегій та концепцій інформаційної безпеки, вдосконаленні національного законодавства у сфері протидії дезінформації та пропаганді, гармонізації українського законодавства з правом ЄС у межах процесу європейської інтеграції;

у правозастосовній діяльності – запропоновані в дослідженні класифікації механізмів протидії дезінформації, аналіз міжнародних нормативних актів та кращих практик ЄС зможуть полегшити роботу державних органів, зокрема Центру протидії дезінформації при РНБО, Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, Нацради з питань телебачення і радіомовлення, щодо ідентифікації, моніторингу та реагування на дезінформаційні кампанії;

у науково-дослідній сфері – зокрема як підґрунтя для подальших досліджень проблемних питань міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді, гендерної дезінформації, а також дослідження досвіду ЄС та його держав-членів у цій сфері;

в освітньому процесі – проведені у дисертації обґрунтування та висновки можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін, серед яких: «Міжнародне публічне право», «Інформаційне право», «Право Європейського Союзу», «Інформаційна безпека», «Медіаправо» та інші.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Усі сформульовані в ній положення, висновки та рекомендації отримані автором особисто. У статті, опублікованій у співавторстві з О.Дунебабіною («Гендерна дезінформація російської федерації як частина гібридної війни проти України та Європейського Союзу»), здобувачу належить

аналіз механізмів гендерної дезінформації рф та визначення їх ролі у гібридній війні проти України.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертаційного дослідження доповідалися здобувачкою й обговорювалися на засіданні кафедри порівняльного і європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки дисертації представлялися на двох міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: «Малиновські читання» XII Міжнародна науково-практична конференція (27-28 листопада 2025, м. Острог); «Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів» Міжнародна науково-практична конференція (6 лютого 2025 р., Київ).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлені в 10 наукових та навчально-методичних публікаціях, з них: 1 – розділ в колективній монографії, 5 наукових статей (1 – у співавторстві) у наукових фахових виданнях України, 1 – аналітичний огляд (у співавторстві), 2 публікації апробаційного характеру, 1 навчально-методичний посібник (у співавторстві).

Структура і обсяг дисертації складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків дисертації, списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок. Список використаних джерел налічує 240 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

1.1. Еволюція розвитку концепції дезінформації та пропаганди

Проблематика дезінформації та пропаганди має глибоке історичне коріння, оскільки прагнення людини впливати на думки, емоції та поведінку інших є невід'ємною частиною суспільного розвитку. З найдавніших часів маніпуляція свідомістю використовувалася як ефективний інструмент управління, мобілізації або підкорення. Вже у перших цивілізаціях Близького Сходу, Єгипту, Китаю та Греції можна простежити зародження практик, які сьогодні класифікувалися б як пропагандистські чи дезінформаційні.

Теоретико-методологічне осмислення феномену історичного пізнання в умовах інформаційного суспільства вимагає відмови від традиційного сприйняття джерела як статичного об'єкта, натомість пропонуючи модель комунікаційного процесу, де здобуття знання є результатом взаємодії матеріальних агентів [23, с. 161]. У цій парадигмі історичне джерело виступає не як безпосередній генератор минулої дійсності, а як транслятор або медіатор, що переносить інформаційний «шлейф слідів» крізь час і простір [23, с. 166]. Важливою гносеологічною особливістю є те, що достовірність викладених подій часто забезпечується статистично: через порівняння різних за походженням свідчень або через суспільну домовленість фахівців, де знання функціонує як модель вибору сценарію, адекватного життєвому досвіду суб'єкта [23, с. 164]. Відтак дезінформація та фальсифікація постають не як дефекти джерела, а як штучно створені аспекти комунікації, де оформлення інформації свідомо спотворюється задля формування «комфортного» для певного соціуму образу реальності [23, с. 167]. Історичні приклади, від античних фальшувань тестаментів, описаних Тацитом [24, с. 150], до середньовічних підробок на кшталт «Костянтинового дарування» [26, с. 140],

свідчать, що неправдивість документа часто є неправдивістю його автора, а викриття облуди зазвичай відбувається внаслідок конфлікту інтересів сторін, які цей документ зачіпає [23, с. 163].

У цифрову добу ця медіаторна функція засобів масової інформації перетворюється на ключовий інструмент політики пам'яті, оскільки саме через медіа суспільства конструюють та транслують інтерпретації минулого [22, с. 147]. Динамічність та відсутність жорсткого контролю в онлайн-середовищі створюють сприятливі умови для поширення історичної дезінформації, яка стає засобом довгострокового впливу на колективну пам'ять [22, с. 148]. Особливої гостроти це питання набуває в контексті фальсифікації української історії в країнах Європейського Союзу, де системне використання росією маніпулятивних наративів виступає інструментом гібридної війни [22, с. 149]. Кремлівська пропаганда експлуатує найбільш чутливі сюжети спільної історії України та її сусідів – зокрема Волинську трагічну сторінку у відносинах з Польщею, образ «бандерівців» у Словаччині та питання угорської меншини на Закарпатті – з метою посилення міждержавних протиріч та підриву європейської солідарності [22, с. 148].

У Польщі цей процес виявляється через активізацію історичних ресентиментів, де крайні політичні сили та «корисні ідіоти» в соціальних мережах поширюють мову ненависті, заперечуючи українську державність на основі викривлених ідеологем минулого [22, с. 150]. Аналогічно, у Словаччині проросійські наративи про «українських нацистів» знаходять відображення навіть у офіційній риториці уряду, що використовує дезінформацію для відновлення політичної підтримки [22, с. 151]. В Угорщині ж централізація медіапростору дозволяє уряду Орбана безперешкодно транслювати ревізійні ідеї та подавати Україну як джерело загрози, використовуючи маніпуляції з правами нацменшин [23, с. 152]. Таким чином, сучасна історична дезінформація реалізується як складна технологічна операція із залученням ферм тролів, ботів та діпфейків, що мають на меті не просто нав'язати одну

версію історії, а посіяти хаос, недовіру до інституцій та ізолювати Україну на міжнародній арені [23, с. 156].

Очевидно, що у міру ускладнення суспільних структур і комунікаційних каналів змінювалися й засоби впливу – від усної проповіді до друкованого слова, від художнього мистецтва до телебачення й цифрових платформ. Відтак дезінформація й пропаганда не є лише продуктом новітнього часу: вони – результат тривалої еволюції людської комунікації, що супроводжувала розвиток державності, релігії, економіки та культури.

Сучасні цифрові технології лише підсилили ці процеси, зробивши інформаційний вплив глобальним, миттєвим і часто неконтрольованим. Якщо у минулому маніпуляції свідомістю здійснювалися переважно через обмежені канали впливу – монарші укази, релігійні інститути чи друковані ЗМІ, – то нині вони поширюються через соціальні мережі, масові платформи та алгоритмічні системи, що дозволяють цілеспрямовано впливати на емоції, цінності й поведінку мільйонів людей одночасно.

Таким чином, феномен дезінформації та пропаганди є історично зумовленим і динамічним явищем, розвиток якого відображає не лише технологічний прогрес, а й постійне прагнення окремих суб'єктів – держав, політичних еліт, релігійних структур чи корпорацій – контролювати інформаційний простір задля реалізації власних інтересів.

У давніх цивілізаціях пропаганда й дезінформація виконували ключову роль у зміцненні влади, легітимації політичних рішень та формуванні суспільної єдності. На ранніх етапах розвитку людства, коли засоби комунікації були обмеженими, саме міфи, символи, ритуали та візуальні образи ставали найпотужнішими інструментами впливу на свідомість людей.

З найдавніших часів маніпуляція свідомістю використовувалася як ефективний інструмент управління, мобілізації або підкорення [11, с. 24]. Вже у перших цивілізаціях Близького Сходу, Єгипту, Китаю та Греції можна простежити зародження практик, які сьогодні класифікувалися б як пропагандистські чи дезінформаційні. Первісна пропаганда виявлялася у

символічних формах – через міфи, релігійні обряди, пісні та візуальні зображення, що мали на меті утвердити владу правителя або божественну природу його правління. Такі засоби не лише передавали інформацію, а й формували певну соціальну реальність, задаючи рамки «правильного» сприйняття подій [12, с. 45].

З розвитком писемності й появою перших державних апаратів інформаційний вплив набув системного характеру: володарі використовували літописи, написи на монументах, офіційні декрети для створення образу сили, непохитності та справедливості влади. У міру ускладнення суспільних структур і комунікаційних каналів змінювалися й засоби впливу – від усної проповіді до друкованого слова, від художнього мистецтва до телебачення й цифрових платформ. Відтак дезінформація й пропаганда не є лише продуктом новітнього часу: вони – результат тривалої еволюції людської комунікації, що супроводжувала розвиток державності, релігії, економіки та культури. Сучасні цифрові технології лише підсилили ці процеси, зробивши інформаційний вплив глобальним, миттєвим і часто неконтрольованим [4, с. 18].

Якщо у минулому маніпуляції свідомістю здійснювалися переважно через обмежені канали впливу – монарші укази, релігійні інститути чи друковані ЗМІ, – то нині вони поширюються через соціальні мережі, масові платформи та алгоритмічні системи, що дозволяють цілеспрямовано впливати на емоції, цінності й поведінку мільйонів людей одночасно. Таким чином, феномен дезінформації та пропаганди є історично зумовленим і динамічним явищем, розвиток якого відображає не лише технологічний прогрес, а й постійне прагнення окремих суб'єктів – держав, політичних еліт, релігійних структур чи корпорацій – контролювати інформаційний простір задля реалізації власних інтересів.

У давніх цивілізаціях пропаганда й дезінформація виконували ключову роль у зміцненні влади, легітимації політичних рішень та формуванні суспільної єдності [12, с. 52]. На ранніх етапах розвитку людства, коли засоби

комунікації були обмеженими, саме міфи, символи, ритуали та візуальні образи ставали найпотужнішими інструментами впливу на свідомість людей.

Давній Єгипет: У Давньому Єгипті пропагандистські практики мали чітко виражений релігійно-політичний характер. Фараон сприймався як земне втілення бога, а отже, будь-яке його слово чи дія вважалися священними. Для підтримання цього культу божественної влади використовувалися монументальні споруди, рельєфи, ієрогліфічні тексти та обеліски, які прославляли правителя, перебільшуючи його досягнення. Яскравим прикладом є написи на стелах Рамзеса II (XIII ст. до н.е.), що описують битву при Кадеші [13, с. 88]. У цих джерелах фараон постає як переможець над хеттами, хоча історичні дані свідчать про фактичну поразку або, у кращому разі, нічию. Такий приклад демонструє не лише зародження пропагандистських наративів, але й першу зафіксовану в історії дезінформаційну кампанію, спрямовану на створення ілюзії непереможності правителя. Завдяки цьому формується важливий елемент державної ідеології – сакралізація влади через контроль над інформацією.

Давній Китай і Месопотамія: Схожі процеси простежуються і в інших цивілізаціях. У Месопотамії царі (зокрема Саргон Аккадський, Хаммурапі) використовували клинописні таблички для створення офіційних хронік, у яких акцентували увагу на своїх перемогах, законодавчих реформах і «божественному благословенні». Ці тексти не лише інформували, а й формували потрібну інтерпретацію подій, створюючи політичний міф про ідеального правителя. У Давньому Китаї імператор вважався «Сином Неба», а отже, будь-яке невдоволення ним трактувалося як гріх проти природного порядку. Ідеологічна система конфуціанства використовувалася для закріплення соціальної ієрархії, а тексти та символи – для морального контролю над населенням. Уже тоді виникає розуміння того, що інформаційна влада може бути ефективнішим засобом управління, ніж фізичне примушення [14, с. 30].

Давня Греція: У Давній Греції пропаганда еволюціонувала в напрямі риторичного впливу. Тут вона вперше отримала теоретичне осмислення:

Арістотель у трактаті «Риторика» визначив мистецтво переконання як ключовий інструмент впливу на аудиторію [15]. В епоху Афінської демократії політичні лідери, філософи та оратори активно використовували публічні виступи для формування суспільної думки. Демосфен, наприклад, через свої знамениті «Філіппіки» закликав афінян до протидії македонському царю Філіппу II, апелюючи до патріотичних почуттів і страху втрати свободи. У цьому вбачаються ранні риси політичної пропаганди, де емоційний аргумент і національна ідентичність стають засобами впливу.

Давній Рим: У Римській імперії пропаганда перетворилася на складову державної політики. Після громадянських воєн Август усвідомив, що утримати владу можна не лише силою, а й через створення позитивного образу правителя. Він активно використовував мистецтво, архітектуру, монети, літературу як канали комунікації з народом [16, с. 112]. На монетах зображували його як миротворця, відновлювача стабільності та моральності. Відомий поет Вергілій у поемі «Енеїда» створив художнє обґрунтування влади Августа, підкреслюючи божественне походження римського народу. Таким чином, література стала частиною державної пропаганди, спрямованої на легітимацію імператора. Окрім того, у Римі активно розвивалася візуальна пропаганда: тріумфальні арки, статуї переможців, написи на форумах – усе це формувало у громадян відчуття величі імперії. Одночасно держава контролювала потік інформації: невигідні відомості замовчувалися, а поразки інтерпретувалися як «героїчні випробування». Таким чином, у добу стародавніх цивілізацій формується фундаментальна ідея, що інформація є інструментом влади, а контроль над нею – засобом панування. Від наскельних написів фараонів до античних промов і монет Риму – усі ці приклади демонструють ранню форму стратегічної комунікації, спрямованої на створення бажаного образу реальності. Саме на цьому етапі закладаються основи того, що згодом у новітній історії буде названо пропагандою та дезінформацією.

Перехід від античності до середньовіччя ознаменувався трансформацією форм та змісту пропаганди. Якщо у стародавніх цивілізаціях головним об'єктом

впливу були піддані держави, то у середньовічну епоху основним носієм ідеологічної влади стає релігія. Християнство, іслам та інші світові релігії не лише формували моральні й духовні цінності, а й виконували функцію управління суспільною свідомістю.

Роль Церкви як інформаційного центру: У європейському середньовіччі Католицька церква виступала головним посередником між владою і населенням. Її авторитет ґрунтувався на монополії на знання та тлумачення істини. Оскільки більшість населення була неписьменною, Церква контролювала основні канали передачі інформації – проповіді, богослужіння, іконопис, релігійні драми, вітражі, які виконували не лише духовну, а й пропагандистську функцію [17, с. 204]. Релігійні тексти, легенди про святих, життя мучеників сприяли формуванню певної моделі поведінки, у якій покора, смирення та вірність Церкві розглядалися як найвищі чесноти. Це створювало потужний механізм соціального контролю, що дозволяв Церкві впливати на політичні процеси, легітимізувати владу монархів і визначати межі допустимого у суспільному житті.

Конгрегація Propaganda Fide: Ключовим моментом у становленні організованої релігійної пропаганди стало створення у 1622 році в Римі спеціального органу – Конгрегації поширення віри (*Congregatio de Propaganda Fide*). Її завданням була координація місіонерської діяльності Католицької церкви, особливо в колоніях та країнах, де панували інші релігії. Саме від латинського слова *propaganda* («те, що підлягає поширенню») і походить сучасний термін «пропаганда». Цей інституційний крок перетворив ідею проповіді на системну комунікаційну стратегію: розроблялися стандартизовані послання, підбиралися мовні та візуальні засоби переконання, а також створювалися механізми контролю за ефективністю поширення віри. Фактично Церква першою запровадила те, що сьогодні можна назвати «інформаційною політикою».

Друкарство як новий етап інформаційної революції: Справжнім переломним моментом у розвитку дезінформаційних і пропагандистських

практик стало винайдення друкарського верстата Йоганном Гутенбергом у середині XV століття [17, с. 215]. Друкарство зробило інформацію масовою, доступною та потенційно неконтрольованою. Церква і світська влада швидко усвідомили, що друковане слово може бути не лише інструментом просвіти, а й зброєю ідеологічної боротьби. Період Реформації XVI століття яскраво продемонстрував силу інформаційного впливу. Мартін Лютер, поширюючи свої «95 тез» (1517 р.), скористався друкарством як засобом мобілізації громадської думки проти Католицької церкви. У відповідь Ватикан розгорнув масштабну контрреформаційну пропаганду, спрямовану на дискредитацію реформаторів і зміцнення власного авторитету. Цей період став першим у європейській історії прикладом інформаційної війни, у якій друковані тексти, брошури, листівки та гравюри використовувалися для поширення як правдивих, так і маніпулятивних повідомлень. Пропаганда та дезінформація відтепер діяли не лише у межах релігії, а й у політичному вимірі, впливаючи на хід суспільних процесів.

Контроль над інформацією та цензура: З розвитком друкарства зростала й загроза втрати монополії на знання. У відповідь Церква і монархічні держави запровадили системи цензури. Найвідомішим прикладом став Індекс заборонених книг (*Index Librorum Prohibitorum*), укладений у 1559 році, який визначав перелік праць, заборонених для читання католикам. Таким чином, у середньовіччі формується нова модель контролю над інформаційним простором: Церква – як джерело авторитетної інформації; Друк – як новий засіб масового впливу; Цензура – як механізм захисту офіційної ідеології. Усе це створило передумови для подальшої секуляризації пропаганди у Новий час, коли подібні методи почали активно використовувати вже не лише релігійні інститути, а й держави, політичні рухи та армії.

Новий час і становлення масових комунікацій: XVIII–XIX століття характеризуються зародженням політичної пропаганди в сучасному розумінні. Французька революція дала поштовх формуванню політичних лозунгів і гасел, які виконували функцію ідеологічного управління масами. У XIX ст. розвиток

преси зробив можливим системне поширення політичних і соціальних наративів. Дезінформація стала інструментом дипломатії та воєнної стратегії – зокрема, під час Наполеонівських війн активно використовувалися фальшиві бюлетені для введення противника в оману.

Перша та Друга світові війни: XX століття стало епохою інституціоналізації пропаганди. У Першу світову війну держави створювали спеціальні відомства для ведення інформаційної війни (наприклад, британське «Wellington House» або американський «Комітет громадської інформації»). Г. Лассуелл першим дослідив ці процеси, визначивши пропаганду як інструмент управління колективними установками [1, с. 14]. У період Другої світової війни пропаганда набула тотального характеру. Найвідомішим прикладом є діяльність міністерства пропаганди Третього Рейху на чолі з Йозефом Геббельсом, яке використовувало радіо, кіно, плакати, освіту та пресу для формування тоталітарної свідомості. Радянський Союз у свою чергу будував власну систему ідеологічної мобілізації населення, яка поєднувала патріотичні меседжі з дезінформаційними кампаніями щодо ворога.

Холодна війна: У другій половині XX століття дезінформація та пропаганда стали складовими геополітичного протистояння між блоками. Радянський термін «активні заходи» охоплював широкий спектр дій – від поширення фейкових новин до створення псевдоорганізацій на Заході. З боку США та їхніх союзників активно використовувалися засоби масової культури, кінематограф, телебачення та радіо («Голос Америки», «Радіо Свобода») як інструменти м'якої сили [18, с. 15].

Інформаційна доба та цифрова пропаганда: З початком XXI століття відбулася цифрова революція, яка кардинально змінила природу дезінформації. Соціальні мережі, інтернет-платформи та алгоритми штучного інтелекту створили умови для миттєвого поширення фейкових новин, маніпуляцій та цілеспрямованого впливу на емоції користувачів. Російські інформаційні кампанії проти України, США та країн ЄС стали яскравим прикладом використання пропаганди нового покоління – із залученням бот-мереж,

кібератак та «тролеферм». Концепція дезінформації сьогодні розглядається як елемент гібридної війни, де інформаційна складова стає не менш важливою, ніж військова.

Унаслідок цього межа між правдою й вигадкою дедалі більше розмивається, що створює сприятливе середовище для маніпуляцій на емоційному, культурному та політичному рівнях. Одними з найпоказовіших прикладів використання дезінформації в цифрову добу стали: втручання у президентські вибори у США 2016 року; інформаційні кампанії під час пандемії COVID-19; російська пропаганда у контексті війни проти України.

Сучасна наукова доктрина (станом на 2025–2026 роки) розглядає дезінформацію не просто як поширення неправдивих новин, а як складну екосистему. Вчені відзначають зміщення акцентів від «фейкових новин» до «обчислювальної пропаганди» (*computational propaganda*). С. Вуллі та Ф. Говард пропонують модель комп'ютеризованої пропаганди як системи, що включає алгоритмічну ампліфікацію [5, с. 142]. Клер Вордл структурує проблему через поняття «інформаційного розладу», розділяючи її на *Mis-information*, *Dis-information* та *Mal-information* [4, с. 22]. Пітер Померанцев зазначає, що мета сучасної пропаганди – заплутати аудиторію настільки, щоб вона перестала вірити в існування істини [6, с. 74]. Сандер ван дер Лінден пропонує концепцію «психологічної інокуляції» (щеплення), доводячи, що людей можна навчити розпізнавати техніки маніпуляції заздалегідь [7, с. 210]. Юваль Ной Харарі у праці «Nexus» (2024–2025) підкреслює, що ІІІ стає самостійним агентом, здатним створювати міфи, які люди сприйматимуть як власні [8, с. 156].

Сучасна європейська стратегія перейшла до жорсткого правового регулювання. Ключовими інструментами є **EU AI Act** (Регламент 2024/1689), що фокусується на прозорості ІІІ-контенту та маркуванні дипфейків [9], та **Digital Services Act (DSA)**, який зобов'язує великі платформи (VLOPs) проводити щорічну оцінку системних ризиків поширення дезінформації через їхні алгоритми [20, с. 42]. Статті 27 та 38 DSA встановлюють вимоги щодо

прозорості рекомендаційних систем, дозволяючи користувачам розуміти, чому їм подається певний контент, та надаючи можливість вимкнути персоналізовані фільтри. Посилений Кодекс практики щодо дезінформації (2022/2024) завершує цю рамку, запроваджуючи боротьбу з ботофермами та прозорість політичної реклами [21].

EU AI Act (Регламент 2024/1689) є перший у світі комплексний закон про ШІ, що фокусується на прозорості:

- Маркування контенту: Постачальники систем ШІ (як-от ChatGPT) зобов'язані позначати контент, згенерований або маніпульований ШІ (тексти, аудіо, відео), у машинозчитуваному форматі.

- Діпфейки: Користувачі, які створюють діпфейки (зображення, аудіо чи відео, що імітують реальних людей/події), мають чітко розкривати, що цей контент є штучно створеним.

- Системи високого ризику: ШІ, що використовується для впливу на результати виборів або поведінку виборців, підлягає суворому контролю та аудиту.

1. Digital Services Act (DSA). Алгоритми рекомендацій контенту, що застосовуються соціальними медіа-платформами, були ідентифіковані як один з основних чинників штучного поширення дезінформації в цифровому просторі. «DSA» визнає цей суттєвий вплив алгоритмів рекомендацій контенту, які в регламенті позначаються як «recommender systems». Зокрема, у ньому підкреслюється їхній значний вплив на здатність отримувачів отримувати доступ до інформації та взаємодіяти з нею в онлайн-середовищі, включно з підсиленням суперечливих публікацій (зокрема оманливого контенту), що уможлиблює вірусне поширення інформації, здатної впливати на поведінку користувачів. У відповідь на це, «DSA» запроваджує зобов'язання, спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності функціонування рекомендаційних систем. У випадку дуже великих онлайн-платформ ці правила також передбачають, зокрема, механізми, що дозволяють отримувачам оскаржувати

персоналізовані алгоритмічні рекомендації, тим самим посилюючи агентність користувачів у цифровому середовищі.

Акт про цифрові послуги перекладає відповідальність на великі онлайн-платформи (VLOPs), такі як Facebook, TikTok чи X:

- Оцінка системних ризиків: Платформи з аудиторією понад 45 млн. користувачів повинні щорічно оцінювати ризики поширення дезінформації через їхні алгоритми.

- Прозорість алгоритмів: Користувачі мають право знати, чому їм рекомендують певний контент, та мати можливість вимкнути персоналізовані стрічки, що створюють «інформаційні бульбашки».

- Демонетизація: Обмеження можливостей заробітку на контенті, що ідентифікований як дезінформація.

Центральне місце в регуляторній рамці, що регулює рекомендаційні системи, посідають статті 27 і 38, які встановлюють спеціальні вимоги щодо прозорості та дизайну таких алгоритмів. У більш загальному вимірі, а також на доповнення до цих положень, статті 34 і 35 прямо визнають рекомендаційні системи потенційними чинниками формування системних ризиків, визначаючи при цьому конкретні заходи з їх пом'якшення, які дуже великі онлайн-платформи зобов'язані впроваджувати для реагування на такі ризики. Стаття 40 надає компетентним органам доступ до даних «VLOPs» з метою оцінки дотримання вимог «DSA», що, зокрема, включає отримання пояснень щодо дизайну, логіки, функціонування та тестування їхніх рекомендаційних систем.

Стаття 27 є положенням загального застосування і поширюється на всі онлайн-платформи, включно з «VLOPs». Її основною метою є забезпечення прозорості для користувачів і компетентних органів щодо рекомендаційних систем, аби отримувачі послуг могли краще розуміти, яким чином інформація подається та оптимізується в межах їхнього онлайн-інтерфейсу. У межах статті 27 передбачено два ключові зобов'язання, яких мають дотримуватися надавачі послуг.

По-перше, стаття 27(1) встановлює обов'язок для онлайн-платформ чітко та зрозуміло зазначати у своїх умовах користування основні параметри, що використовуються в їхніх рекомендаційних системах, включно з будь-якими доступними для отримувачів послуг можливостями змінювати або впливати на такі параметри. Ці два блоки інформації мають взаємодоповнювальний характер. По-друге, стаття 27(3) покладає на надавачів онлайн-платформ обов'язок – лише у випадках, коли вони пропонують кілька варіантів рекомендаційних систем – забезпечити функціональність, яка дозволяє отримувачам послуг обирати та змінювати бажаний варіант рекомендаційної системи. Така функціональність має надавати користувачеві можливість у будь-який момент обрати потрібну рекомендаційну систему за допомогою кнопки, розміщеної в онлайн-інтерфейсі поблизу ранжованої інформації.

Рекомендаційні системи відіграють визначальну роль у тому, який контент користувачі бачать або не бачать, а також у механізмах поширення та набуття резонансу дезінформації – як органічним, так і неорганічним шляхом. Відповідно, заходи, спрямовані на регулювання таких систем у «DSA», зокрема ті, що стосуються забезпечення прозорості, посилення людської агентності у поєднанні з доступом до даних, можуть відігравати вирішальну роль у протидії штучному підсиленню дезінформації під час виборів, зокрема шляхом «відкриття» алгоритмічних фільтр-бульбашок.

3. Посилений Кодекс практики щодо дезінформації (2022/2024).

Колись добровільний, тепер він став частиною механізмів DSA:

- Співпраця з фактчекерами: Платформи зобов'язані фінансово підтримувати та надавати дані незалежним організаціям з перевірки фактів в усіх країнах ЄС.

- Боротьба з ботофермами: Зобов'язання виявляти та блокувати «скоординовану неавтентичну поведінку» (наприклад, мережі ботів, що поширюють пропаганду).

- Прозорість політичної реклами: Чітке маркування замовника реклами та суми витрачених коштів (згідно з новим Регламентом від квітня 2024).

Ці положення можуть сприяти виявленню та аналізу системних проблем, які уможлиблюють поширення дезінформації на соціальних медіа-платформах. Суворі правила щодо прозорості та доступу до інформації здатні допомогти регуляторам і акредитованим дослідникам оцінити, чи алгоритмічні дизайні «SMPs» підсилюють дезінформацію або ж сприяють/пригнічують окремі голоси чи типи контенту у спосіб, що може спотворювати публічний дискурс (зокрема, як це спостерігалось під час президентських виборів у Румунії 2024–2025 років). За відсутності таких положень значно складніше встановити, яким чином ці алгоритми надають підвищену видимість суперечливому контенту та (не)навмисно сприяють поширенню дезінформації. Крім того, за умов алгоритмічної непрозорості соціальні медіа-платформи можуть уникати підзвітності, тоді як правила прозорості та доступу до інформації дозволяють оцінити, чи вживають вони змістовних заходів для пом'якшення системних ризиків, що виникають унаслідок алгоритмічного підсилення дезінформації.

Хоча положення, що регулюють рекомендаційні системи, мають істотне значення, під час законодавчого процесу ухвалення «DSA» обговорювалися більш жорсткі регуляторні підходи. Зокрема, на порядку денному перебували пропозиції щодо вимкнення персоналізованих рекомендацій за замовчуванням або навіть їх повної заборони. У підсумку жоден із цих більш «радикальних» варіантів не був ухвалений. Водночас статті 34 і 35 «DSA» залишають можливість для впровадження таких заходів, особливо в ситуаціях, коли іноземні актори загрожують цілісності виборів і стабільності ЄС шляхом дезінформаційних операцій. Так, соціальні медіаплатформи могли б коригувати роботу своїх рекомендаційних систем з метою відображення, захисту та просування медійної різноманітності та плюралізму, що сприяло б зменшенню ефекту фільтр-бульбашок. В інших випадках також може розглядатися алгоритмічна нейтральність протягом виборчого періоду (зокрема рекомендації без профілювання), якщо інформаційна екосистема є суттєво забрудненою дезінформацією.

Водночас усі зазначені заходи мають бути збалансовані зі свободою провадження підприємницької діяльності соціальних медіаплатформ та їхніми законними, хоча й складними, комерційними інтересами.

1.2. Загальнотеоретичні та історичні основи міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганди

У ХХІ столітті поняття «дезінформація» дедалі частіше використовується у зв'язку з такими явищами, як «фейкові новини» (fake news), «постправда» (post-truth) та «інформаційні операції» (information operations). Вони відображають нову якість інформаційного впливу, коли маніпулювання відбувається не лише через спотворення фактів, а й через керування емоціями, страхами та цінностями людей. Особливу роль у цьому процесі відіграють алгоритмічні системи, які формують інформаційні «бульбашки» (filter bubbles) – середовища, де користувачі отримують лише ту інформацію, що підтверджує їхні переконання, що значно ускладнює боротьбу з дезінформацією.

Таким чином, у цифрову добу дезінформація набула гібридного характеру – поєднання технологічних, психологічних, соціальних і політичних компонентів. Вона перетворилася з інструменту локального впливу на глобальний механізм формування суспільних настроїв і світоглядних орієнтирів, який суттєво впливає на міжнародну безпеку, демократію та права людини.

Еволюція концепції дезінформації та пропаганди свідчить про їхню здатність постійно адаптуватися до технологічних інновацій, соціальних трансформацій і політичних контекстів. Від наскельних написів і храмових написів давніх цивілізацій до складних цифрових екосистем ХХІ століття – незмінною залишається сутність цих явищ: вплив на масову свідомість із метою формування бажаного сприйняття реальності. Змінилися лише засоби, масштаби та швидкість їхнього поширення.

Пропаганда, що спершу була інструментом релігійного чи державного легітимування, у XX столітті перетворилася на системно організований механізм політичного контролю й маніпуляції. Паралельно дезінформація виокремилася як самостійне явище, що поєднує навмисне спотворення фактів, емоційний тиск і використання технологічних можливостей для досягнення стратегічних цілей. З появою цифрових технологій ці процеси набули глобального характеру, а інформаційні війни стали невід'ємною складовою сучасних міжнародних відносин.

Водночас еволюція дезінформації та пропаганди породила і зворотну тенденцію – розвиток інституцій та механізмів протидії. Демократичні держави, міжнародні організації, журналістські спільноти й громадянське суспільство поступово формують систему інформаційної безпеки, що базується на принципах прозорості, достовірності та медіаграмотності. Саме підвищення критичного мислення, розвиток цифрової культури та міжнародно-правових стандартів протидії дезінформації стають ключовими чинниками у збереженні стабільності, демократії та глобальної безпеки в інформаційну епоху.

Щодня світ зіштовхується з рядом викликів, зокрема і з цілеспрямованими інформаційними маніпуляціями, що включають такі явища як дезінформація та негативна пропаганда, що зазвичай направлені на завдання шкоди окремим державам та групам осіб. Негативне представлення інформації зазвичай не закріплене законодавством, а визначається терміном «дезінформація», який у контексті стратегії інформаційної безпеки використовується у формі «дезінформаційних кампаній», «дезінформаційних стереотипів», «контрдезінформації» або «недостовірної інформації». Формування інформаційної стабільності в українському суспільстві є як ніколи важливим у сучасному світі, особливо для підвищення інформаційної безпеки в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Тому необхідним є правовий аналіз понять « дезінформація» та «пропаганда» .

Першим ключовим поняттям, яке вивчається в роботі, є дезінформація. Важливо зрозуміти контекст і різницю між цим поняттям і популярним

терміном «фейкові новини», який останніми роками набув популярності в медіа-лексиконі [4].

Термін «фейкові новини» значно зріс у популярності під час президентських виборів у США 2016 року, коли кількість пошукових запитів за цим терміном значно зросла через історії, що поширювалися в соціальних мережах, такі як продаж зброї Гіларі Клінтон ІДІЛ та підтримка Папою Франциском кампанії Дональда Трампа. Це привернуло увагу громадськості до цього, здавалося б, нового явища, і «фейкові новини» навіть були названі словом 2017 року словником Коллінза. Глосарій. Однак слід зазначити, що «фейкові новини» не є новим явищем і існують в історії з давніх часів. Наприклад, під час битви при Кадеші в 1274 році до нашої ери вважається, що хети надали єгиптянам неправдиву інформацію, щоб змінити результат конфлікту. Зовсім недавно, у 15 столітті, з появою друкарства, етнічні німці поширювали брошури з неправдивою інформацією про Влада Цепеша, створюючи навколо нього хибний наратив як лиходія та псуючи його героїчний імідж. Тому очевидно, що «фейкові новини» не є новим явищем, але це поняття повернулося в наше поле зору завдяки розвитку платформ соціальних мереж як каналу для поширення новин онлайн [32].

Однак, оскільки термін «фейкові новини» став більш поширеним, його почали використовувати політики та установи в різних контекстах і з різною термінологією, що призвело до спотворення самої концепції.

Навіть на законодавчому рівні між різними країнами немає згоди щодо концепції «фейкових новин» та її обсягу. Широке визначення «фейкових новин» зазвичай використовуються в країнах з низьким рівнем захисту та поваги до свободи слова, де правозахисні організації сприймають їх як спробу обмежити свободу слова та придушити політичне інакомислення. Як наслідок, «фейкові новини» – це розпливчате поняття, яке не є ні легким, ні корисним для визначення [42].

У зв'язку з цим ЄС змінив фокус свого підходу до поточної ситуації. Основна увага зосереджена не на «фейкових новинах» як таких, а на

дезінформації. Наприклад, незалежна Європейська Комісія високого рівня з питань фейкових новин та дезінформації стверджує, що терміна «фейкові новини» слід уникати та замінювати його на «дезінформацію» з двох основних причин: 1) він не відображає масштабу проблеми, яку створює дезінформація; 2) політики зловживають ним, щоб заперечувати новини, з якими вони не згодні. Згідно зі звітом Європейська Комісія високого рівня визначає дезінформацію як перевірено неправдиву або оманливу інформацію, яка створюється, представляється та поширюється з метою отримання фінансової вигоди або навмисного введення громадськості в оману, і яка може завдати суспільної шкоди (далі - «дезінформація»). Більше того, у багатьох країнах світу, наприклад, у Великій Британії, було вирішено відмовитися від терміна «фейкові новини» через його семантичне навантаження та натомість ввести терміни «недостовірна інформація» та «дезінформація» [43].

Тому в нашому дослідженні ми використовуємо термін «дезінформація» згідно з визначенням Європейської Комісії, замість терміна «фейкові новини». Це дозволяє нам адаптуватися та пристосовуватися до різних ситуацій і, що найважливіше, дозволяє зосередитися на концепції суспільної шкоди, яка охоплює різні ситуації, пов'язані із загрозами цінностям у часи дезінформації та кризових ситуацій, такі як загрози демократичним політичним процесам та прийняттю рішень, а також суспільним благам, таким як безпека громадян ЄС, навколишнє середовище чи охорона навколишнього середовища.

Поняття «дезінформації» та «пропаганди» також змінювалися протягом різних історичних періодів, відходячи від спрощених та чітких тлумачень до багатогранних та нюансованих визначень.

У сучасному світі терміни «пропаганда» та «дезінформація» часто використовуються як синоніми, з негативними забарвленням. Однак їхнє значення та функції суттєво змінювалися залежно від історичних обставин. Щоб уникнути спрощення, необхідно простежити, як ці поняття виникли, переосмислювалися та трансформувалися – від нейтральних, або навіть позитивних, термінів до інструментів інформаційної війни [12].

У стародавніх цивілізаціях (Єгипет, Вавилон, Рим) протопропаганда проявлялася у формі міфів, монументального мистецтва, епічної поезії та релігійної риторики. Наприклад, єгипетські фараони використовували храми та ієрогліфи для підтвердження свого божественного походження, а римські імператори використовували їх для відзначення перемог [1].

Термін «пропаганда» спочатку мав релігійне значення. У 1622 році Папа Григорій XV заснував *Congregatio de Propaganda Fide* – організацію, метою якої було поширення католицької віри. У цьому випадку «пропаганда» означала не маніпуляцію, а «поширення» віри. Термін мав позитивні, місіонерські конотації.

Розвиток друкарства та масова участь у політичному житті у XVIII та XIX століттях означали, що пропаганда набула нової функції – вона стала засобом мобілізації суспільства.

Під час Французької революції влада активно використовувала плакати, листівки та пісні для формування нової ідентичності – республіканської та антиклерикальної. Пропаганда слугувала інструментом визволення та державотворення. У цей час з'явилися перші випадки навмисного введення громадськості в оману – дезінформації. Наприклад, британська преса поширювала неправдиві повідомлення про поразки Франції під час наполеонівських війн, щоб підняти моральний дух. Хоча термін «дезінформація» ще не був винайдений, це явище вже набирало обертів.

Під час Першої та Другої світових воєн пропаганда набула систематичного та промислового характеру, а саме:

- Німеччина (Третій рейх): Йозеф Геббельс очолює Міністерство народної освіти та пропаганди, де створюється чітка модель державної пропаганди, інтегрована з усіма сферами (освіта, культура, засоби масової інформації). Обожнювати лідерів та демонізувати ворогів. Термін «агітпроп» (агітація + пропаганда) увійшов у повсякденне життя;

- США та Велика Британія: хоча вони публічно не використовували слово «пропаганда», вони використовували методи – від плакатів до фільмів.

Саме під час Холодної війни термін «дезінформація» набув свого сучасного значення. Радянський Комітет державної безпеки широко використовував «активні заходи» – кампанії впливу з використанням фальшивих документів, дезінформації, чуток та сфабрикованої інформації.

У відповідь західні розвідувальні служби почали розробляти стратегії контрпропаганди, зробивши дезінформацію частиною інформаційної війни, а пропаганду – легітимним інструментом державної політики.

З розвитком соціальних мереж, алгоритмів та програм для створення діпфейків, пропаганда більше не є монополією держав. Тепер кожен може створювати та поширювати ідеологічні наративи.

Онтологічне сприйняття дозволяє з'ясувати сутність досліджуваного [35, с.73], зокрема «дезінформації». У такому контексті можливе пізнання досліджуваного терміну безвідносного сутнісного існування у суспільстві та з'ясувати проблеми з урахуванням сучасних динамічних процесів та зв'язків із різними інформаційними потоками.

На сьогоднішній день чинне законодавство не включає тлумачення терміну «дезінформація» (від фр. *des* – заперечення і *information* – повідомлення) [36]. У словниках його інтерпретують таким чином: свідоме поширення неправильної інформації, аби ввести в оману громадську думку, викликати певну реакцію в адресата; один з найпоширеніших засобів політичної пропаганди з певною анти- гуманною метою [37, 38]. неправдиві, навмисно перекручені відомості про які-небудь події, чиюсь діяльність і т. ін. [37]. введення в оману недостовірною інформацією [38].

Під терміном «дезінформація» зазвичай вважається: «поширення неправдивої або маніпульованої інформації з метою впливу на громадську думку» [33, с. 391]; «неправдива, оманлива, маніпулятивна інформація, яку створили навмисне, аби отримати економічну, політичну або іншу вигоду» [34, с. 50].

Дезінформація – це інформація, яка не відповідає дійсності, спрямована як на широку громадськість, так і на конкретного реципієнта, має на меті змінити світогляд, провокує бажану реакцію та має негативний контекст.

Невід’ємною частиною поширення дезінформації є мета, якої хоче досягти суб’єкт (далі – зловмисник). Поширення зазвичай може мати кілька цілей, перша з яких – ввести в оману цільову аудиторію (або конкретну особу, або особисто), а потім зазвичай досягається наступна мета. Зміна громадської думки (очікувана реакція) у суспільстві під час масових виборів, інформаційної війни, доступу до економічних можливостей тощо. Тому дезінформація створюється та поширюється свідомо: «ключовою ознакою дезінформації, яка відрізняє її від звичайної недостовірної інформації – умисел на її створення. А у випадку, якщо умислу не було, то йдеться про неперевірену інформацію, яка виявилася недостовірною» [34].

На законодавчому рівні передбачається використання терміну «дезінформація», який зазвичай має негативні конотації. розглянути всередині контекст програмне забезпечення інформатор безпека, або як її загрози.

Стаття 17 Конституції України покладає на державу обов’язок щодо недопущення деструктивного впливу дезінформації в межах її юрисдикції, а саме «...забезпечення інформаційної безпеки...» яка є однією із найважливіших функцій держави. Ряд статей Основного закону, так чи інакше стосуються убезпечення чи недопущення негативного впливу від інформації, зокрема статті 31, 32, 34, 40 тощо [29]. Закон України «Про інформацію» серед основних принципів інформаційних відносин закріплює «достовірність і повнота інформації» [30].

Важливим нормативно-правовим актом у сфері інформаційної безпеки і правового врегулювання окремих аспектів дезінформації стала Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія), яка була прийнята Радою національної безпеки і оборони України 15 жовтня 2021 року та затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року. Зазначений документ визначає основні виклики та загрози національній безпеці України в

інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних [19].

Ключовим у Стратегії є визначення інформаційної безпеки, у якій чітко зазначено її складові, а саме існування ефективної системи захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [19].

З огляду на це, чотири з семи стратегічних цілей та напрямків реалізації стратегії інформаційної безпеки пов'язані з боротьбою з дезінформацією: боротьба з дезінформацією та інформаційними операціями, спрямованими на знищення незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, розпалювання війни, , розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини (Стратегічна ціль 1) [19]. Ця стратегічна ціль наголошує рівень загрози незалежності України, спрямовано з ворожої країни. Причому бюджет рф на фінансування інформаційної політики кожного року значно збільшується.

Враховуючи поточну геополітичну ситуація, а також повномасштабну збройну агресію рф проти України, наше суспільство має мати надійний захист від усіх можливих дезінформаційних явищ, а інформаційне середовище має бути відповідальне за поширення інформацію. За таких умов українське суспільство зможе ефективніше протистояти агресивній державі та зберігати стійкість до широкого спектру загроз, особливо в інформаційній сфері (стратегічна ціль 3) [19]. Превентивні заходи щодо підвищення рівня інформаційної гігієни, у тому числі у віртуальному просторі, є потребою сучасного інформаційного суспільства та запорукою ефективної протидії деструктивному інформаційному впливу. Такі кроки дозволять сформувати стійкість до інформаційних загроз, мінімізувати вплив дезінформації, розуміти

характер небезпеки, загалом виробити національний «інформаційний імунітет».

К.І. Беляков та І.М. Шопіна впровадили новий напрямок наукового дослідження – «інформаційна гігієна» [31, с. 99], пропонують розглянути його як «проблемний» напрямок інформаційної безпеки та культури людини в межах доктрини інформаційно-правових досліджень [31, С. 118].

Також потрібно пам'ятати, що необхідно поважати право особи збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, свободу висловлювати свої погляди та переконання, захист особистої недоторканності, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечувати захист прав журналістів та гарантувати їхню безпеку [19].

При цьому, збереження конфіденційності передбачає розширення та вдосконалення механізму обробки та захисту персональних даних, підвищення інформаційної грамотності громадян та посадових осіб.

Отже, найважливішими сферами інформаційної безпеки у боротьбі з дезінформацією є: дотримання прав громадян на інформацію; інформація протистояння з агресивною державою; збільшення рівня інформаційної культура [32, с. 84]).

У контексті швидкого розвитку цифрового суспільства, з метою ефективної протидії дезінформації, коли інформація поширюється протягом хвилин/годин, користувач інтернету та/або соціальних мереж може опинитися в ситуації, коли інформація поширюється протягом хвилин/годин, використовуючи технології штучного інтелекту для створення «дезінформації». Необхідно створити як правові, так і організаційні рамки для визнання та запобігання деструктивній поведінці, впливу недостовірної інформації на кожну людину. Тому і виникає необхідність створення ефективних стандартів: в умовах воєнного стану та гібридної війни, і перемоги над державою-агресором, зростає попит на методи та інструменти боротьби з дезінформацією.

Ефективна боротьба з дезінформацією має бути систематичною та всеохоплюючою, а також включати регуляторні та правові заходи. визначення дезінформація, створення засобів правового захисту погрози, аналізувати його прояви (загрози) у заданий момент часу та в режимі реального часу та прогнозувати його подальше поширення, приймати рішення та вживати заходів для запобігання його руйнівному поширенню та масштабному впливу, створювати освітні програми, діяльність установ, що своєчасно реагують на цей тип інформаційних загроз тощо.

З огляду на радянське минуле країни, боротьба з дезінформацією іноді призводить до обмеження доступу влади до інформації та контролю над засобами масової інформації. Такі спроби є не лише незаконними, але й неефективними, оскільки інформація поширюється через різні канали – медіа-аудиторії, Telegram-канали та соціальні мережі. Сьогодні всі громадянини можуть бути джерелом інформації, тому необґрунтоване обмежування поширення інформації суперечить існуванню та розвитку демократичної, орієнтованої на людей європейської держави. Адже частини 1 та 2 статті 34 Конституції України гарантують кожному право на свободу думки і слова, право вільно висловлювати, збирати, зберігати та поширювати інформацію, а також вільно використовувати її в письмовій чи іншій формі – на власний розсуд [29]. Разом з цим, суворо визначена яка ця інформація, для захисту прав, інтересів або досягнення конкретної мети, зокрема: в інтересах державної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку; для запобігання порушенням громадського порядку або злочинам; для захисту громадського здоров'я, репутації та прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для забезпечення авторитету та неупередженості судової системи [29]. У таких випадках обмеження повинні бути достатньо обґрунтованими відповідно до конституційних та встановлених умов.

Тому справедливим є твердження, що «боротьба з інформаційними загрозами – це складне та досить делікатне завдання. Втручання у сферу масової

комунікації вимагає підтримки балансу між захистом основ національної безпеки з одного боку та дотриманням стандартів з іншого» [12].

Ініціатива з профілактики негативного впливу від інформації на суспільство має виходити виключно від держави. Сьогодні кожна свідома людина повинна цікавитися актуальними інформаційними загрозами, запобіганням шкідливому розголошенню інформації, яким ЗМІ довіряти та критичним сприйняттям інформації. Зрештою, йдеться про безпеку конфіденційності. Для цього існують різні освітні платформи та уповноважені органи (включаючи органи державної влади), які застерігають від недостовірних повідомлень. Ці технології докорінно змінили швидкість, обсяг та методи поширення інформації, що, своєю чергою, зумовило необхідність постійної адаптації існуючих правових положень та розробки нових.

Технологічний прогрес завжди змінював не лише спосіб життя, а й способи обміну інформацією. Кожна нова хвиля – від винаходу друкарського верстата до розвитку штучного інтелекту впливала на швидкість передачі інформації, охоплення аудиторії, методи переконання та моделі сприйняття. Водночас, технологічний прогрес приніс із собою необхідність модернізації правових механізмів нагляду, підзвітності та свободи слова.

Винахід радіо на початку 20-го століття започаткував еру масової комунікації. Радіохвилі вперше дозволили мільйонам людей спілкуватися одночасно, подолавши бар'єри часу та простору. Це дало політикам і державам безпрецедентний контроль над інформаційним простором. Застосування в політиці: у Німеччині радіо стало засобом пропаганди; у Сполучених Штатах Америки президент Франклін Рузвельт організував «чайні переговори», які сприяли зміцненню довіри громадськості.

Національні регуляторні органи, такі як Федеральна комісія зі зв'язку у Сполучених Штатах Америки, заснована у 1934 році, також була створена для забезпечення етики контенту, розподілу частот та захисту від монополій.

З розвитком телебачення у 1950-х та 1960-х роках на перший план вийшла візуальна маніпуляція. Зображення почали домінувати у світі, і виникла «ера

глядача» – неосвічених людей, які сприймали «готове зображення». Вплив телебачення на суспільство зробив його інструментом «м'якої сили». Наприклад, американські програми про спосіб життя захоплювали радянських громадян через «телеміст» та іноземні відеозаписи, тоді як у країнах з авторитарними режимами (Радянський Союз, Китай) телебачення стало єдиним державним джерелом інформації.

Розвиток Інтернету приніс новий рівень доступу до інформації. Завдяки його широкому поширенню інформація стала доступною цілодобово, а Інтернет порушив монополію традиційних медіа. Кожен користувач є не лише одержувачем, а й потенційним творцем контенту. Важливість анонімності зростає, що ускладнює відповідальність за поширення дезінформації.

Соціальні мережі повністю змінили швидкість та масштаби поширення новин – глобальні платформи мають більше користувачів, ніж населення окремих країн – а також правила поширення – алгоритми надають пріоритет тому, що викликає емоції, а не фактам.

Відповідно, з'являються міжнародні регуляторні підходи для вирішення нагальних проблем, зокрема: ЄС: Агентство цифрової безпеки (DSA) (Послуги право), DMA (цифровий Ринки Закон), GDPR; ООН: ініціативи щодо боротьби з ненавистю слово , цифрова безпека; Україна: проект закону про дезінформацію, національна стратегія кібербезпеки тощо. Майбутнє належить суспільствам, які можуть поєднати технологічний потенціал, правові знання та етичні цінності в одній інформаційній сфері.

У нашому дослідженні дуже важливо відстежити розвиток міжнародно-правових підходів до регулювання інформаційного сектору.

Аналіз перших спроб міжнародної спільноти реагувати на недобросовісне використання інформації почався з періоду після Першої світової війни, коли Ліга Націй вже боролася з гострими проблемами пропаганди. Першою міжнародною організацією, яка суттєво змінила свою політичну орієнтацію, була Ліга Націй. Статут Ліги Націй був розроблений спеціальною комісією, призначеною на Паризькій мирній конференції 1919–1920 років і включений до

Версальського договору 1919 року та інших мирних договорів, що завершили Першу світову війну між 1914 і 1918 роками. Згідно зі статуту, головною метою Ліги Націй було «розвиток співпраці між моїми народами та гарантування їхнього миру та безпеки». Статут Ліги Націй був прийнятий 28 червня 1919 року на Паризькій мирній конференції та набув чинності 10 жовтня 1920 року. Згідно зі статуту, основна організаційна структура Ліги Націй складалася з Асамблеї, Ради та Постійного секретаріату (стаття 2 Статуту Національної ліги). Окрім основних органів, Ліга Націй також включала допоміжні органи, автономні організації та спеціалізовані організації. Асамблея складалася з представників усіх держав-членів Ліги Націй. Кожен член мав один голос в Асамблеї. Цей орган мав повноваження приймати членів до Ліги Націй (стаття 1 Статуту Ліги Націй), обирати членів Асамблеї (стаття 4 Статуту Ліги Націй), встановлювати внески до організації (стаття 6 Статуту Ліги Націй) та розглядати ситуації, не передбачені статтею 1 Статуту Ліги Націй. Рада складалася з постійних та непостійних членів. Першими постійними членами Ліги Націй були Велика Британія, Франція, Італія та Японія. Радянський Союз був заснований у 1926 році, а Радянський Союз – у 1934 році, а першими непостійними членами Ліги Націй були Бельгія, Бразилія, Іспанія та Греція. Згідно зі Статутом Ліги Націй питання підтримки міжнародного миру (статті 3 та 4 Статуту Ліги Націй) та вирішення міжнародних спорів (статті 12 та 15 Статуту Ліги Націй), також у певних випадках передбачалася співпраця між Радою та Правлінням: у захисті членів Ради (стаття 4 Статуту Ліги), (рекомендації Ради та затвердження Правлінням), у внесенні змін до Статуту Ліги (стаття 26 Статуту Ліги Генеральними секретарями) та (стаття 6 Статуту). Рішення Ради та Правління щодо відповідних положень Статуту приймалися одноголосно або більшістю голосів (простою або кваліфікованою) членів. Постійний секретаріат очолював Генеральний секретар. Обов'язки Генерального секретаря включали участь у роботі Асамблеї та Ради (стаття 6 Статуту Ліги), призначення Секретаря (стаття 6 Статуту Ліги) та участь у врегулюванні спорів між членами Ліги (стаття 15 Статуту Ліги) [44].

Що стосується передбаченого статутом Ліги механізму протидії агресії, то він був неефективним. Достатньо сказати, що для винесення рішення, яке стосується констатації факту агресії та застосування засобів примусу проти держави-агресора, повинно було прийматися одноголосно всіма членами Ради та більшістю Зборів, виключаючи голоси учасників конфлікту (ст.5,15 Статуту Ліги Націй) [44].

Це створювало можливість порушення позитивного рішення, якби вони не були прийняті, вони б не були виконані. Більше того, вирішивши брати участь у санкціях, визначених у статті 16 Статуту Ліги Націй проти агресора, країна сама обрала їх застосування. Наприклад, Ліга Націй не використала механізми, що запобігали японській агресії проти Китаю, окупації Італії, Ефіопії та Албанії, порушенню Німеччиною Версальського договору та Локарнських договорів 1925 року, німецько-італійській інтервенції в Іспанії та австрійській окупації Австрії та Німеччини [44]. Все це підривало репутацію Ліги Націй, і держави почали виходити з неї, вважаючи її нездатною виконувати свої зобов'язання щодо підтримки загального миру. Стаття 16 Статуту Ліги Націй регулювала санкції у разі порушення миру – санкції у формі розриву торговельних відносин, економічних угод та військових дій. Механізм озброєнь також виявився неефективним. Відсутність чітких критеріїв для визначення обмежень на озброєння держав надала положенню про роззброєння (стаття 8 Статуту Ліги Націй) декларативного характеру та на практиці призвела до початку Другої світової війни [44].

Крім того, Статут Ліги Націй встановив мандатну систему (стаття 22 Статуту Ліги Націй), яка була першою спробою врегулювати відносини між колоніями та метрополіями. За цією системою території, захоплені Німеччиною під час війни та вилучені в Османській імперії, передавались державам-переможцям Ліги Націй. Це призвело до перерозподілу метрополій, процесу передачі однієї території іншій. Таким чином, Ліга Націй контролювала відносини в рамках мандатної системи, тобто відносини між колоніями та метрополіями. Стаття 17 Статуту Ліги Націй регулювала відносини Ліги Націй

з третіми країнами. Щодо відносин України з Лігою Націй, то Україна не стала її членом між 1920 і 1922 роками, хоча й мала можливість це зробити. Вона була частиною Радянського Союзу і тому не брала участі в роботі організації. Радянський Союз, який розпочав бойові дії у Фінляндії та відмовився співпрацювати з Лігою Націй у вирішенні збройного конфлікту між СРСР та Фінляндією, залишався членом Ліги Націй до 1934 року, коли його було виключено з організації. З кінця 1939 року діяльність Ліги Націй була призупинена. З початком Другої світової війни персонал та установи Ліги були переведені з Женеви до Лондона, Вашингтона та Принстона, а штаб-квартира Міжнародного бюро праці була перенесена до Монреаля. Після створення Організації Об'єднаних Націй Асамблея Ліги Націй розпустила організацію в 1946 році. Внаслідок цього Ліга Націй не змогла впливати на світові події та запобігати спалаху Другої світової війни. Окрім негативних аспектів Ліги Націй, були й позитивні аспекти. По-перше, Ліга Націй працювала над кодифікацією міжнародного та приватного права, тобто над розвитком міжнародного права та права міжнародних організацій [44]. Тому Ліга Націй створила спеціальний комітет із захисту національних меншин. Важливо зазначити, що Ліга Націй першою проголосила принцип захисту національних меншин. У 1919 році держави-члени Ліги Націй підписали договір про визнання прав національних меншин та створили комітет для нагляду за реалізацією цього права. Ліга Націй також включила до своїх статутів багато прогресивних положень, які згодом переросли в міжнародне право. Саме в рамках Ліги Націй була створена Комісія міжнародного права, яка відповідала за підготовку різних документів та конвенцій, насамперед у галузі міжнародного права. Однак головною причиною занепаду Ліги Націй була її нездатність досягти мети, для якої вона була створена: запобігання війні. Друга світова війна принесла людству ще більше страждань та бідності, ніж попередні війни. Люди та держави потребували реорганізації міжнародних відносин, яка б захистила їх від труднощів війни та забезпечила співпрацю між усіма країнами. Це, у свою чергу, вимагало врахування нової економічної та політичної ситуації, яку війна

створила у всьому світі. Ліга Націй, створена після Першої світової війни, не стала ефективним інструментом для їх реалізації, хоча її офіційною метою було сприяння миру та роззброєнню [44]. Отже, формально Ліга Націй була розпущена в 1946 р., після створення ООН.

Поворотними моментами, що мотивували розвиток міжнародно-правових норм, є повоєнний період та нагальна потреба в денацифікації, реалії «холодної війни» з її інтенсивним інформаційним конфліктом, а також сучасні виклики гібридної війни, в якій дезінформація є потужною та смертоносною зброєю.

В ході дослідження розглядаються основні фази «холодної війни»:

- Перша фаза: початок (1947 р. – 1962 р.) – виникнення біполярного світу, гонка озброєнь та ідеологічне протистояння. У 1960-х та 1970-х роках Сполучені Штати зробили перші спроби систематично відстежувати та аналізувати радянську пропаганду. Прикладом цього є щотижневий звіт Служби інформації закордонного мовлення. Програма «Тенденції комуністичної пропаганди» [43]. Та «розрядка» (1962 р. – 1979 р.): зниження напруженості, переговори щодо скорочення озброєнь, культурний обмін. Цікаво, що у 1972 році сам КДБ (комітет державної безпеки) дещо інакше визначив мету та сутність «активних операцій»: «контррозвідувальні операції, що дозволяють проникнути в плани противника, запобігти його небажаним діям, ввести ворога в оману, перехопити його ініціативу та зірвати його підливну діяльність». Хоча ці заходи тут описані як частина контррозвідувальних операцій, визначення чітко зазначає їх як «наступальні» та «спрошення та запобігання діям противника на ранній стадії їх формування, примушення противника до розкриття себе, нав'язування йому своєї волі та примушення його діяти в несприятливих умовах та в рамках контрпартизанських операцій». Методи, запропоновані для використання в таких «контррозвідувальних операціях», повністю відповідають концепції «активних операцій», яку використовують західні розвідувальні служби: «створення мережі агентів в оточенні противника, проведення швидких ігор дезінформації, компромісу та деморалізації з ворогом».

- Друга фаза (1979 р. – 1985 р.): відновлення гонки озброєнь, напруженість у відносинах між Радянським Союзом та Сполученими Штатами. Підсумовуючи найтипівіші методи реалізації «активних заходів», з якими західний світ зіткнувся у 1980-х роках, можна згадати: використання агентів впливу (у всіх сферах); підготовку та поширення дезінформації, поширення чуток; введення в оману політиків та журналістів тощо.

- Заключна фаза (1985 р. – 1991 р.): перебудова в Радянському Союзі – послаблення цензури та зростання відкритості інформації, демократизація у Східній Європі. Цей період був надзвичайно складним і сповненим суперечностей, характеризувався сподіваннями на зміни, а також дезінформацією та політичними інтригами, що зрештою призвело до розпаду Радянського Союзу.

Розвиток міжнародно-правових підходів до регулювання інформаційного сектору полягає у забороні пропаганди війни, відображених в нормативно-правових актах, наприклад: Статут ООН (Україна є членом – засновником Організації Об'єднаних Націй, а Статут ООН набув чинності 24 жовтня 1945 року) викладає основні принципи, що забороняють агресію. Зокрема, стаття 2 (п. 4): «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [39]. Статут ООН містить також інші положення, окрім заборони агресії, правила, спрямовані на підтримку миру та безпеки, особливо механізми рішення міжнародних конфліктів та співпраця між країнами в різних галузях.

Організація Об'єднаних Націй також через Раду з прав людини неодноразово наголошувала на необхідності пошуку балансу між свободою слова та боротьбою з дезінформацією, особливо в контексті глобальної пандемії COVID-19 та збройних конфліктів. Такий підхід сприяє діяльності, спрямованій на підвищення обізнаності суспільства щодо ЗМІ, забезпечення прозорості алгоритмів соціальних мереж та захист журналістської етики.

Також, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), ратифікований в УРСР у 1973 р., в статті 20 якого прямо забороняється будь-яка форма пропаганди війни або національної, расової чи релігійної ненависті, яка є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства.

З розвитком інформаційних технологій та цифрових медіа проблема дезінформації набула зовсім нового масштабу та характеру. Вона перестала бути лише інструментом міждержавної пропаганди та перетворилася на складний механізм впливу на внутрішньодержавні процеси, включаючи вибори, формування громадської думки та політику безпеки. Ця нова реальність створила потребу в інноваційних правових рішеннях.

У 21 столітті міжнародна спільнота почала активно обговорювати шляхи правового вирішення цих проблем. Зокрема, можна виділити такі сучасні ініціативи, про які вже згадувалося: ЄС розробив Кодекс практики щодо дезінформації (2018 р.) , який визначає принципи прозорості, підзвітності та співпраці з онлайн-платформами. ЄС посилює боротьбу з фейковими новинами та Кодекс практики щодо дезінформації стає частиною Закону про цифрові послуги.

Європейська комісія та Європейська рада цифрових послуг схвалили включення добровільних рекомендацій щодо дезінформації до Закону про цифрові послуги (DSA). Дане рішення на рівні ЄС акцентує увагу на визнанні необхідності спільних зусиль регуляторних органів та онлайн-платформ для боротьби з поширенням дезінформації та створення безпечного цифрового середовища.

Рекомендація щодо дезінформації була вперше запущена у 2018 році як добровільна ініціатива для об'єднання онлайн-платформ, технологічних компаній, рекламодавців та інших зацікавлених сторін для боротьби з дезінформацією. У 2022 році кодекс було оновлено на основі рекомендацій Європейської Комісії для вирішення нових викликів та забезпечення ефективніших контрзаходів. На той час його підписали 34 компанії, а кількість підписантів згодом зросла до 42.

Переглянутий Кодекс створив постійну робочу групу для забезпечення тісної співпраці між підписантами. Система швидкого реагування, яка виявилася особливо ефективною на виборах до Європейського парламенту, виявилася особливо ефективним інструментом.

У січні 2025 року підписанти Кодексу поведінки, включаючи Google , Meta, Microsoft, TikTok та кілька інших компаній зі статусом дуже великих інтернет-платформ та пошукових систем (VLOP/VLOSE) згідно з DSA , подали всю необхідну документацію на підтвердження заяви DSA про офіційне визнання Кодексу поведінки.

Завдяки інтеграції з Законом про дезінформацію (DSA), дотримання положень Кодексу щодо дезінформації забезпечує належний захід зменшення ризиків для платформ VLOP/VLOSE та пошукових систем . Кодекс тепер стане ключовим критерієм для оцінки відповідності DSA для дуже великих платформ та пошукових систем.

Крім того, дотримання зобов'язань, викладених у кодексі, буде частиною незалежного аудиту, якому ці платформи підлягатимуть згідно з Угодою про цифрові технології (DSA). Кодекс охоплює кілька взаємопов'язаних сфер боротьби з дезінформацією:

- демонетизація – скасування фінансових стимулів для тих, хто поширює дезінформацію;
- прозорість реклами – впровадження ефективного маркування, яке допомагає користувачам чітко ідентифікувати політичну рекламу;
- забезпечення цілісності цифрових послуг – боротьба з підробками акаунти, ботнети, маніпулятивні діпфейки та інші механізми поширення дезінформації;
- можливості перевірників фактів – удосконалення інструментів для виявлення дезінформації, забезпечення ширшого доступу до інформації та розширення перевірки фактів по всьому ЄС.

Європейська комісія та Європейська рада з цифрових послуг зазначили, що Платформи повинні враховувати кілька важливих аспектів, під час їх впровадження. Зокрема, вони включають:

- швидке завершення роботи над системою швидкого реагування, що охоплює всі національні вибори та надзвичайні ситуації;
- обговорення в робочих групах, які визначають та впроваджують детальні зобов'язання в основних сферах Кодексу поведінки;
- заповнити прогалини у звітності та надати необхідну інформацію для розробки структурних показників ефективності, включаючи нові показники.

Європейська комісія та Європейська рада з цифрових послуг Відповідно до статті 45, DSA продовжуватиме моніторинг та оцінку виконання цілей Кодексу поведінки.

Питання боротьби з дезінформацією стало особливо актуальним під час збройних конфліктів. Незважаючи на відсутність чітких правил щодо дезінформації в Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, міжнародне гуманітарне право (МГП) забороняє використання засобів масової інформації для введення в оману цивільного населення та вчинення масових порушень прав людини. Це відкриває можливість того, що цілеспрямована дезінформаційна діяльність може бути інтерпретована як порушення міжнародного гуманітарного права.

Розвиток міжнародного права у сфері боротьби з дезінформацією та пропагандою демонструє чіткий перехід від класичних, статичних заборон воєнної пропаганди до формування сучасної, динамічної нормативно-правової бази, здатної реагувати на специфічні виклики цифрової епохи. У ситуації, коли технологічний прогрес значно випереджає швидкість розробки та ратифікації універсальних міжнародних договорів, саме механізми «м'якого права» (soft law) стають ключовим інструментом заповнення правового вакууму. Хоча наразі не існує єдиної глобальної конвенції, яка б вичерпно регулювала питання дезінформації, правове поле поступово структурується навколо резолюцій

міжурядових організацій, кодексів поведінки для цифрових платформ та активної міжурядової співпраці.

Аналізуючи природу «м'якого права» в контексті інформаційної безпеки, слід відзначити, що серед дослідників міжнародного права триває дискусія щодо юридичної сили таких норм. Проте у вітчизняній школі міжнародного права, зокрема в працях В. Буткевича та В. Мищика [226], підкреслюється, що норми програмного, декларативного або інформативного характеру, навіть не створюючи прямих юридичних обов'язків «жорсткого» типу, є обов'язковими в сенсі встановлення загального плану дій для держав. Такі норми присутні в преамбулах більшості багатосторонніх угод, де через терміни «визначаючи» або «прагнучи» закладається фундамент для майбутнього правового компромісу. Специфіка цих норм полягає в тому, що вони є інституційними та рекомендаційними за своєю формою, проте мають високий рівень політичного та морального авторитету, що часто робить їх ефективнішими за формальні договори у швидкозмінному цифровому середовищі.

У контексті протидії дезінформації джерелами «м'якого права» виступають передусім резолюції Генеральної Асамблеї ООН, документи Ради Європи, ЄС та ОБСЄ. Зокрема, Зауваження загального порядку № 34 Комітету з прав людини ООН до статті 19 МПГПП детально роз'яснює межі свободи вираження поглядів та допустимі обмеження, які можуть застосовуватися державами для захисту національної безпеки та громадського порядку в умовах поширення деструктивної пропаганди. Аналогічну роль відіграють регіональні документи, такі як Туніська програма для інформаційного суспільства (WSIS), що заклала основи етичної поведінки в інтернеті та відповідальності суб'єктів за поширення маніпулятивного контенту.

Особливе значення «м'яке право» має для регулювання діяльності транснаціональних соціальних платформ, де традиційні методи державного примусу часто виявляються неефективними. Європейський підхід, втілений у Комунікації Європейської Комісії щодо подолання онлайн-дезінформації та Плані дій проти дезінформації, демонструє, як через рекомендаційні механізми

формується «стандарт належної поведінки» для технологічних гігантів. Ключовим інструментом тут став Кодекс практики щодо дезінформації (2018), який, попри свій добровільний статус, фактично визначив межу між легітимною діяльністю та скоординованою неавтентичною поведінкою. Це дозволяє стверджувати, що норми «м'якого права» виконують роль «попереднього права» (*pre-law*), яке згодом кристалізується в імперативні норми, як це сталося з переходом положень Кодексу в обов'язкові вимоги Регламенту про цифрові послуги (DSA).

Юридичне значення таких документів також полягає в їхній здатності формувати звичаєву юридичну думку (*opinio juris*). У зарубіжній літературі зазвичай зазначається, що необов'язкові документи рекомендаційного характеру або кодекси поведінки стають інструментами «м'якого регулювання», які дозволяють державам досягати консенсусу в питаннях, де політичні протистояння перешкоджають укладенню формальних договорів. В умовах гібридної війни, де дезінформація використовується для підризу демократичних інститутів, такі механізми дозволяють оперативно впроваджувати заходи з фактчекінгу, прозорості політичної реклами та демонетизації фейків без необхідності тривалих процедур ратифікації.

Таким чином, «м'яке право» у сфері інформаційної безпеки не слід розглядати як «слабке» право. Навпаки, воно є гнучкою відповіддю на складність сучасної комунікаційної екосистеми, де традиційні договірні норми ризикують стати анахронічними ще до моменту набуття ними чинності. Ці норми відіграють важливу допоміжну роль у розвитку норм міжнародного договірного права, виступаючи мостом між політичними деклараціями та майбутніми юридичними зобов'язаннями. Для України як держави, що перебуває на передньому краї боротьби з гібридними загрозами, використання та розвиток цих інструментів є стратегічно важливим для зміцнення національної когнітивної стійкості та інтеграції в європейський безпековий простір.

1.3. Доктринальні концепції та правові засади протидії дезінформації та пропаганді

Доктринальні концепції протидії дезінформації та пропаганді формуються на перетині права, політології, медіадосліджень і технологій. Вони визначають не лише правові рамки, а й механізми застосування норм міжнародного права, взаємодію між державами та міжнародними організаціями, а також технологічні аспекти протидії поширенню неправдивої інформації.

У сучасній науковій літературі можна виокремити три основні доктринальні напрямки осмислення проблеми дезінформації. Перший – ліберально-правовий підхід, який робить акцент на свободі слова та пропорційності будь-яких обмежень. Другий – безпековий підхід, що розглядає дезінформацію передусім як загрозу національній і міжнародній безпеці. Третій – соціально-психологічний, або медіацентричний підхід, зосереджений на масовому впливі, медіаграмотності та технологіях поширення [4]. Кожен із цих підходів формується під впливом конкретних історичних та технологічних умов, а їхня взаємодія дозволяє забезпечити системність, адаптивність та комплексність міжнародного реагування на дезінформацію.

Західні наукові підходи

Представники ліберальної школи, зокрема Ф. Шауер та Р. Маккіннон, підкреслюють, що будь-які обмеження свободи слова мають бути пропорційними, обґрунтованими та спрямованими на запобігання реальній шкоді. Ф. Шауер зазначає, що розробка норм щодо боротьби з дезінформацією потребує точного визначення шкоди та безпечних меж втручання держави у свободу слова [45]. Р. Маккіннон акцентує на необхідності дотримання міжнародних стандартів прав людини при регулюванні онлайн-платформ, що розповсюджують дезінформацію [52]. Ліберально-правовий підхід фокусується на балансі між свободою вираження та безпековими обмеженнями, опираючись на положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (стаття

19) [2] та Європейської конвенції з прав людини (стаття 10) [3]. Такий підхід є важливим для запобігання цензурі під прикриттям боротьби з дезінформацією, забезпечуючи правову легітимність будь-яких обмежувальних заходів.

Дослідники у сфері міжнародних відносин і оборонного права розглядають дезінформацію як інструмент гібридної війни та стратегічного впливу. Зокрема, Дж. Най підкреслює, що інформаційні операції у сучасному світі – це не лише пропаганда, але й стратегічний інструмент держав, що вимагає комплексного міжнародно-правового реагування [18]. Безпечовий підхід передбачає розгляд дезінформації як загрози національній і міжнародній безпеці, впровадження спеціалізованих міжнародних і регіональних механізмів протидії (NATO StratCom, ОБСЄ, ЄС) [59], а також акцент на превентивні та реагуювальні заходи – моніторинг, фактчекінг, санкції проти джерел дезінформації. Цей підхід особливо актуальний для сценаріїв гібридної війни та втручання у вибори, де традиційні свободи слова не можуть слугувати абсолютним обмеженням державних дій.

К. Уордл та Г. Дерахшан розглядають дезінформацію через призму цифрових технологій і соціальних мереж, підкреслюючи роль алгоритмів, ботів та платформ у поширенні неправдивої інформації [4]. Вони пропонують багаторівневі стратегії, що включають виявлення дезінформації (фактчекінг, моніторинг соціальних мереж), протидію на рівні платформ (алгоритми, фільтрація контенту), освіту (підвищення медіаграмотності, інформаційна гігієна) та міжнародну координацію (співпраця держав та платформ). Такий медіацентричний підхід поєднує технології, право і комунікаційні практики, створюючи комплексну систему протидії.

Національні (українські) наукові підходи

Українські науковці фокусуються на особливостях протидії дезінформації в умовах гібридної війни та інформаційної агресії. О. Суботін визначає дезінформацію як цілеспрямоване поширення недостовірної інформації з метою політичного чи соціального маніпулювання [53]. Вітчизняні дослідники пропонують багаторівневу модель протидії, що охоплює нормативно-правовий

рівень (законодавчі акти, інтеграція міжнародних стандартів), технологічний рівень (цифрові фільтри, алгоритми виявлення), освітній рівень (підвищення медіаграмотності) та міжнародно-координаційний рівень (співпраця з ООН, ОБСЄ, ЄС). Такі підходи поєднують західні концепції із особливостями гібридної війни на пострадянському просторі, що робить їх прикладними для національної практики.

Синтез доктринальних підходів

Порівняння західних і українських підходів дозволяє виділити ключові принципи протидії дезінформації. Принцип пропорційності у західних концепціях передбачає обмеження свободи слова лише у випадках реальної шкоди, тоді як українські науковці наголошують на необхідності законодавчих обмежень у сфері інформаційної безпеки та гібридної війни. Принцип комплексності реалізується через поєднання права, технологій і освіти – як у західній, так і у вітчизняній доктрині, яка додатково акцентує на міжнародній координації. Адаптивність до технологій проявляється у врахуванні алгоритмів соціальних мереж, штучного інтелекту та платформ і водночас у впровадженні технологічних фільтрів, систем моніторингу та фактчекінгу [19].

У сучасних умовах глобалізації та цифровізації інформаційний простір стає не лише середовищем комунікації, а й полем боротьби за свідомість громадян. Особливої актуальності проблема протидії дезінформації та пропаганді набула для України у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, що супроводжується масштабними інформаційно-психологічними операціями. Системне поширення неправдивих або маніпулятивних відомостей, використання інструментів пропаганди та «фейкових новин» спрямоване на підрив національної безпеки, дестабілізацію суспільства та делегітимізацію державних інституцій.

В умовах гібридної війни інформаційні атаки є не менш небезпечними, ніж військові дії, оскільки вони здатні формувати викривлену картину реальності, маніпулювати громадською думкою та впливати на політичні рішення. Саме тому протидія дезінформації та пропаганді розглядається як

пріоритетний напрям державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки [19].

Для належного аналізу правових основ протидії дезінформації необхідно визначити зміст базових понять.

Відповідно до тлумачення, поданого у Словнику української мови, поняття «правові засади» розглядається як фундамент, закріплений у правових нормах, на якому базується певна діяльність або явище [48, с. 30]. Проаналізувавши різні наукові підходи до трактування цього терміну [49; 50; 51], можемо дійти висновку, що правові засади протидії дезінформації – це багатовимірна правова основа, що охоплює нормативне підґрунтя, яке регламентує діяльність, спрямовану на запобігання поширенню неправдивої інформації.

Таким чином, розкриття змісту правових засад певного виду діяльності потребує глибокого аналізу історичних форм прояву такої діяльності та її відображення у правовому полі. У зв'язку з цим, для всебічного дослідження правових засад протидії дезінформації, а також формування практичних рекомендацій щодо їх удосконалення, необхідно розглянути витoki використання дезінформаційних технологій і процес формування нормативної бази для боротьби з ними на теренах України.

Дезінформація – це поширення завідомо неправдивих відомостей з метою введення в оману суспільства, завдання шкоди національній безпеці або досягнення політичних, економічних чи військових переваг. Вона має навмисний, цілеспрямований характер і відрізняється від звичайної недостовірної інформації саме наявністю умислу.

Пропаганда у широкому сенсі – це систематичне поширення ідей, поглядів або тверджень з метою формування певних переконань чи поведінки мас. У контексті гібридної війни пропаганда виступає як інструмент легітимізації агресії, виправдання насильства чи дискредитації демократичних цінностей.

Маніпуляція свідомістю – це прихований вплив на індивідуальне чи масове сприйняття, коли реципієнт не усвідомлює справжніх мотивів та цілей того, хто поширює інформацію. Маніпулятивні технології ґрунтуються на використанні емоцій, стереотипів і когнітивних упереджень, що підвищує їх ефективність.

Інформаційна безпека – складова національної безпеки, яка передбачає захист інформаційного простору держави від загроз, що здатні завдати шкоди суспільству, особі чи державі [54]. Вона включає гарантії достовірності та об'єктивності інформації, свободу доступу до неї, а також протидію інформаційним загрозам.

Таким чином, актуальність протидії дезінформації та пропаганді в Україні зумовлена не лише потребою забезпечення об'єктивного інформування суспільства, але й захистом національної безпеки в умовах тривалого збройного конфлікту та гібридної агресії.

Правове забезпечення протидії дезінформації та пропаганді в Україні має системний характер і базується на поєднанні конституційних гарантій свободи слова з одночасним визначенням законодавчих обмежень, необхідних для захисту національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку. Такий підхід відповідає загальним демократичним засадам, які передбачають баланс між правом на свободу вираження поглядів та обов'язком держави забезпечити інформаційну безпеку суспільства.

Згідно зі статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів та переконань. Однак ця ж норма визначає, що здійснення зазначених прав може бути обмежене законом «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей» [29]. Отже, Основний Закон закріплює принцип необхідності встановлення правових меж для інформаційної діяльності у разі її деструктивного характеру.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформаційна діяльність має ґрунтуватися на принципах достовірності, повноти та об'єктивності (ст. 2, 5). Закон також закріплює право громадян на отримання правдивої інформації та встановлює заборону на поширення відомостей, що не відповідають дійсності або є маніпулятивними [30]. У такий спосіб формується правове підґрунтя для протидії дезінформації, яка може завдати шкоди суспільним інтересам та національній безпеці.

Норми Законів «Про телебачення і радіомовлення» та «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» спрямовані на регулювання діяльності традиційних засобів масової інформації та запобігання використанню медіа як інструмента поширення ворожої пропаганди. Зокрема, вони містять заборону на заклики до повалення конституційного ладу, пропаганду війни, насильства чи розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі [55; 56]. Встановлені механізми відповідальності передбачають можливість застосування санкцій у вигляді попереджень, штрафів, а у крайніх випадках – анулювання ліцензій на мовлення.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає інформаційну безпеку як одну з ключових складових національної безпеки, підкреслюючи необхідність протидії дезінформаційним кампаніям та інформаційно-психологічним впливам, що створюють загрози стабільності держави та суспільства [54].

Додаткові правові механізми протидії дезінформації передбачені у кримінальному та адміністративному законодавстві. Так, Кримінальний кодекс України містить норми, що встановлюють відповідальність за дії, пов'язані з пропагандою війни (ст. 436), посяганням на територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110), закликами до насильницької зміни влади (ст. 109) [57]. Водночас Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає покарання за поширювання неправдивих чуток, які можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку (ст. 173-1) [58].

Таким чином, чинна система нормативно-правових актів України забезпечує комплексний підхід до протидії дезінформації та пропаганді. Вона поєднує гарантії свободи слова з механізмами юридичної відповідальності за поширення неправдивих та маніпулятивних повідомлень, спрямованих на підриєв основ конституційного ладу і національної безпеки держави.

Ефективна протидія дезінформації та пропаганді потребує не лише належної нормативно-правової бази, а й розвиненої інституційної системи, здатної здійснювати комплекс заходів у сфері інформаційної безпеки. В Україні така система формується на основі діяльності державних органів, спеціалізованих установ та у тісній взаємодії з громадянським суспільством.

Одним із ключових органів у сфері інформаційної політики до 29 жовтня 2025 р. виступало Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (МКСК), яке координувало державну політику у сфері медіа, протидії дезінформації та популяризації медіаграмотності. Міністерство в період своєї діяльності розробляло стратегії інформаційної безпеки, впроваджувало державні програми з протидії інформаційним загрозам, а також координувало співпрацю з міжнародними партнерами у цій сфері.

Значну роль відіграє Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, яка здійснює ліцензування та контроль за дотриманням стандартів інформаційної діяльності у сфері електронних медіа [62]. В її компетенцію входить нагляд за виконанням законодавчих норм щодо заборони поширення закликів до війни, ворожнечі та недостовірної інформації.

Служба безпеки України у межах своїх повноважень виконує завдання із виявлення та припинення інформаційно-психологічних операцій, що становлять загрозу національній безпеці. Служба безпеки України здійснює моніторинг інформаційного простору, викриває діяльність іноземних пропагандистських ресурсів та ініціює застосування санкцій до організацій і осіб, причетних до деструктивної інформаційної діяльності.

У 2021 році в системі МКСК було створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки¹, який став спеціалізованою інституцією, покликаною здійснювати інформаційний супровід державної політики, протидіяти дезінформаційним кампаніям та зміцнювати інформаційну стійкість суспільства [60]. Центр реалізує завдання з розробки аналітичних матеріалів, оперативного інформування громадян, організації фактчекінгових ініціатив та налагодження співпраці з міжнародними структурами, такими як Європейська служба зовнішніх дій чи Центр передового досвіду НАТО з питань стратегічних комунікацій.

Важливою складовою інституційної системи протидії дезінформації є партнерство держави з інститутами громадянського суспільства. Зокрема, в Україні активно функціонують незалежні фактчекінгові організації («StopFake» [61], «VoxCheck», «Detector Media»), які здійснюють моніторинг ЗМІ та соціальних мереж, викривають неправдиві повідомлення і підвищують рівень медіаграмотності населення. Взаємодія з журналістською спільнотою та професійними медіа-об'єднаннями сприяє формуванню стандартів достовірної журналістики та виробленню механізмів саморегулювання у сфері інформаційної діяльності.

Таким чином, інституційна система протидії дезінформації в Україні має багаторівневий характер і передбачає координацію зусиль державних органів, спеціалізованих установ, громадських організацій та незалежних медіа. Її ефективність визначається не лише правовими механізмами, але й активною участю суспільства у викритті неправдивої інформації та підвищенні рівня інформаційної культури.

Система протидії дезінформації та пропаганді у сучасному світі формується на основі комплексного підходу, що поєднує забезпечення свободи слова з ефективними механізмами захисту від маніпулятивного впливу. В Україні, як і в інших демократичних державах, основною проблемою є пошук

¹ Станом на початок 2026 року Центр підпорядковується Державному комітету телебачення і радіомовлення України (Держкомтелерадіо)

балансу між необхідністю протидії інформаційним загрозам і недопущенням цензури чи надмірного обмеження свободи вираження поглядів.

Свобода слова визнається фундаментальною цінністю демократичного суспільства, однак вона не може бути абсолютною [45]. У випадках, коли інформація використовується як інструмент пропаганди війни, розпалювання ворожнечі чи маніпулювання суспільною свідомістю, держава має право й обов'язок застосовувати обмежувальні заходи. Таким чином, концептуальним підходом є дотримання принципу «мінімального втручання», коли заходи протидії мають застосовуватися лише у випадках, що становлять реальну загрозу національній безпеці.

Важливою складовою протидії дезінформації є розвиток медіаграмотності серед населення. Освітні та просвітницькі програми спрямовані на формування вміння критично сприймати інформацію, відрізнити достовірні джерела від маніпулятивних. Значну роль у цьому відіграють фактчекінгові організації («StopFake» [61], «VoxCheck», «Detector Media»), діяльність яких спрямована на оперативне викриття фейків та поширення спростувань. Превентивні заходи, орієнтовані на підвищення стійкості суспільства до дезінформації, вважаються стратегічним напрямом протидії, адже вони мінімізують вплив маніпуляцій у довгостроковій перспективі.

До інструментів прямого реагування належать санкції проти пропагандистських медіа, блокування доступу до ресурсів, що поширюють деструктивний контент, а також притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності за розповсюдження неправдивих відомостей [57; 58]. Такі заходи вже застосовуються в Україні, зокрема через обмеження діяльності телеканалів, які поширювали російську пропаганду, або через блокування інформаційних ресурсів, що працювали в інтересах держави-агресора.

Україна активно переймає практики країн Європейського Союзу, США та НАТО у сфері протидії дезінформації. У ЄС діє Кодекс практики щодо дезінформації (2018 р.) [40], який передбачає саморегуляцію цифрових

платформ та співпрацю з фактчекінговими організаціями. США розвивають стратегії стратегічних комунікацій та кіберзахисту, спрямовані на виявлення та нейтралізацію інформаційних операцій. НАТО створив Центр передового досвіду стратегічних комунікацій у Ризі [59], який координує зусилля союзників у сфері боротьби з гібридними загрозами. Імплементация цих практик в Україні проявляється у створенні Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки [60], адаптації законодавства до європейських стандартів, а також посиленні співпраці з міжнародними партнерами у сфері протидії дезінформації.

Таким чином, концептуальні підходи до протидії дезінформації та пропаганді в Україні передбачають поєднання превентивних, обмежувальних та адаптаційних заходів, що спираються на міжнародний досвід і водночас враховують національні реалії гібридної агресії.

Система правового регулювання у сфері протидії дезінформації та пропаганді в Україні перебуває на етапі активного становлення та адаптації до нових умов інформаційного простору. Проте сучасні виклики, пов'язані з трансформацією медіасередовища, масовим поширенням цифрових платформ та соціальних мереж, а також гібридною агресією РФ, висвітлюють низку проблем і прогалин у вітчизняній правовій системі.

Традиційні норми права, що регулюють діяльність друкованих та електронних медіа, виявляються недостатньо ефективними щодо контролю інформаційних потоків у цифровому середовищі. Соціальні мережі, відеохостинги та месенджери фактично стали головними каналами поширення дезінформації, однак українське законодавство ще не має комплексного механізму правового впливу на глобальні цифрові корпорації. Відсутність чітких правил щодо відповідальності платформ за розповсюдження фейкового контенту створює додаткові ризики для національної інформаційної безпеки. У цьому контексті досвід ЄС, зокрема Закон про цифрові послуги (DSA) [20], є показовим прикладом сучасного регулювання.

Застосування існуючих норм нерідко супроводжується дискусіями щодо правомірності обмежень свободи слова. В умовах збройної агресії держава змушена вдаватися до санкцій, блокування телеканалів чи інтернет-ресурсів, які поширюють деструктивні наративи. Однак така практика потребує максимальної прозорості й законодавчої чіткості, аби уникнути звинувачень у цензурі. Наразі межа між легітимним захистом від дезінформації та неправомірним обмеженням конституційних прав залишається нечітко визначеною, що створює складності для правозастосування.

Фрагментарність правових і організаційних заходів знижує ефективність протидії дезінформації. Україна потребує цілісної стратегії, яка б поєднувала законодавчі, інституційні та міжнародні інструменти реагування на інформаційні загрози [19]. Така стратегія має враховувати як специфіку національного інформаційного середовища, так і кращі практики ЄС та НАТО. Її ключовими компонентами повинні стати: створення правових механізмів відповідальності для цифрових платформ, удосконалення процедур правозастосування, розмежування між захистом інформаційного простору та недопущенням надмірного втручання у свободу слова, а також посилення міжнародної співпраці у сфері кібер- та інформаційної безпеки.

Отже, сучасні виклики у сфері протидії дезінформації в Україні полягають у необхідності оновлення правової бази, формування чітких меж правового регулювання та розробки комплексної державної стратегії, спрямованої на підвищення стійкості суспільства до інформаційних загроз у цифрову епоху.

Майбутній розвиток правових основ протидії дезінформації та пропаганді в Україні визначається необхідністю адаптації до сучасних глобальних викликів і потребою забезпечення інформаційного суверенітету держави. У цьому контексті особливого значення набувають кілька ключових напрямів удосконалення національної правової системи.

В умовах євроінтеграційних процесів для України актуальною є імплементація стандартів ЄС, зокрема принципів, закріплених у Повідомленні

Європейської Комісії щодо протидії дезінформації (2018 р.) [63], Кодексі практики протидії дезінформації (2022 р.) [21], а також у рамках Закону про цифрові послуги (DSA) [20]. Це передбачає запровадження більш чітких правил відповідальності цифрових платформ за поширення неправдивого контенту, вдосконалення процедур прозорості та забезпечення захисту прав користувачів.

Необхідним є вдосконалення правових норм, що регулюють діяльність засобів масової інформації та цифрових платформ, зокрема шляхом встановлення чітких критеріїв для визначення дезінформації та пропаганди, підвищення ефективності санкцій за порушення інформаційного законодавства, а також створення інституційних механізмів швидкого реагування на інформаційні загрози.

Серед перспективних напрямів розвитку інформаційного законодавства слід відзначити потребу ухвалення окремого закону, який комплексно врегулював би питання протидії дезінформації. У такому законі мають бути визначені понятійно-категоріальний апарат, принципи та методи запобігання поширенню фейкових повідомлень, механізми юридичної відповідальності та гарантії дотримання конституційних прав і свобод громадян.

Окремої уваги потребує формування дієвих механізмів саморегулювання журналістської спільноти, які дозволять забезпечити дотримання стандартів достовірності, об'єктивності та етичності в медіапросторі. Важливим чинником має стати тісна взаємодія державних органів, незалежних ЗМІ та інститутів громадянського суспільства у сфері моніторингу інформаційних загроз, розвитку медіаграмотності та просвітницьких ініціатив.

Таким чином, перспективи розвитку правових основ протидії дезінформації та пропаганді в Україні полягають у поєднанні європейських стандартів, зміцненні національних правових інструментів, прийнятті спеціального законодавчого акту та розбудові ефективних механізмів державно-громадської взаємодії, що дозволить створити стійку систему інформаційної безпеки, здатну ефективно реагувати на сучасні та майбутні виклики.

У ході дослідження було узагальнено концептуальні правові засади протидії дезінформації та пропаганді в Україні, що базуються на поєднанні конституційних гарантій свободи слова з необхідністю забезпечення інформаційної безпеки держави та суспільства. Встановлено, що система протидії дезінформації формується на основі комплексного поєднання нормативно-правових, інституційних та організаційних механізмів, які поступово адаптуються до нових викликів гібридної війни та цифрової трансформації медіапростору.

Визначено, що ключовими концептуальними підходами у цій сфері є: забезпечення балансу між захистом від маніпуляцій та свободою слова; застосування превентивних заходів (медіаграмотність, просвітництво, фактчекінг) поряд з обмежувальними заходами (санкції, блокування ворожого контенту, юридична відповідальність); імплементація європейського та міжнародного досвіду в українську правову систему.

Водночас проаналізовано сучасні прогалини, серед яких: недостатня адаптованість законодавства до цифрових платформ і соціальних мереж; нечіткість меж між правомірним захистом інформаційного простору та ризиками цензури; фрагментарність правозастосовної практики та відсутність цілісної стратегії протидії гібридним інформаційним загрозам.

У перспективі визначено такі ключові напрями удосконалення правової системи України у сфері протидії дезінформації: гармонізація з європейським правом та імплементація міжнародних стандартів; посилення правових механізмів захисту інформаційного простору, включаючи встановлення чітких критеріїв визначення дезінформації та пропаганди; розробка та ухвалення спеціального закону про протидію дезінформації; розвиток саморегулювання медіа та розширення співпраці держави з громадянським суспільством у сфері інформаційної безпеки.

Отже, протидія дезінформації в Україні потребує комплексного, системного та багаторівневого підходу, який поєднує законодавчі ініціативи,

інституційний розвиток та міжнародну інтеграцію, що дозволить сформувати стійку правову основу захисту від інформаційних загроз.

Висновки до Розділу 1

1. Терміни «пропаганда» та «дезінформація» еволюціонували разом із розвитком медіа, політики та суспільства. Пропаганда не завжди погана: вона може бути інструментом єдності, освіти чи підтримки в кризові часи. Дезінформація завжди діє приховано, прагнучи посіяти сумніви, створити плутанину та підірвати довіру. Ознайомлення з історією цих концепцій допоможе вам краще орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити та підтримувати інформаційну гігієну.

2. Дезінформація та пропаганда стали явищем, яке в останні роки широко вивчається дослідниками та політиками через їхню важливість. Однак, за унікального сценарію, онлайн-дезінформації в кризових ситуаціях приділяється обмежена увага або вона взагалі не приділяється. Незважаючи на те, що її ігнорують, ця сфера є критично важливою через надзвичайні масштаби, до яких дезінформація та пропаганда в соціальних мережах можуть призвести в найскладніші часи. У такому сценарії дезінформація може негативно вплинути на роботу організацій та державних установ, відволікати їх та впливати на розподіл ресурсів, тим самим наражаючи на небезпеку людські життя.

3. На основі аналізу Конституції України встановлено, що на найвищому конституційному рівні гарантується комплекс прав і свобод, які надають кожній особі можливість вільно мати та висловлювати власні думки, погляди та переконання, а також здійснювати інформаційну діяльність, що включає збирання, зберігання, використання та поширення інформації. Частина 2 статті 34 Конституції прямо закріплює право на інформацію, яке деталізується в Цивільному кодексі України та Законі України «Про інформацію». Проте виявлено певні розбіжності у переліках правомочностей, що надаються цим правом, зокрема між статтею 5 Закону «Про інформацію» та відповідними

нормами Конституції і Цивільного кодексу, що свідчить про необхідність уніфікації цих положень.

4. Проведений аналіз наукових досліджень засвідчує відсутність єдиного підходу до розуміння дезінформації. У науковій літературі вона розглядається як загроза інформаційній безпеці, форма негативного інформаційного впливу, порушення інформаційних прав людини, а питання протидії цьому явищу піднімаються фрагментарно. Останнім часом зростає інтерес до вивчення дезінформації, особливо в контексті російсько-української війни, що пов'язано з її впливом на національну безпеку.

5. Сучасне нормативно-правове забезпечення запобігання дезінформації в Україні формується як на основі нормативних актів – Конституції, міжнародних угод, законів, підзаконних актів, указів Президента та рішень Ради національної безпеки і оборони, так і на підставі документів публічної політики – стратегій, доктрин, концепцій, програм та планів заходів. Саме у таких документах дезінформація визначається як одна із загроз у різних сферах державної діяльності, а також конкретизуються завдання і заходи протидії.

6. Еволюція концепції дезінформації та пропаганди пройшла шлях від релігійного інструменту до складних цифрових операцій з використанням штучного інтелекту. Сучасна наука розглядає ці явища не просто як «брехню», а як стратегічні технології управління масовою свідомістю, в результаті дослідження можна виділити ось такі етапи історично розвитку:

- **Витоки та релігійний етап (до XVII ст.):** Пропаганда (від лат. *propaganda* – «що підлягає поширенню») виникла у 1622 році зі створенням Ватиканом Конгрегації пропаганди віри.

- **Військово-політичний етап (XIX – середина XX ст.):** Перша та Друга світові війни перетворили пропаганду на «зброю» досягнення військових цілей. Дезінформація (рос. *дезинформация*) як термін була формалізована радянськими спецслужбами в 1920-х для позначення активних заходів з введення противника в оману.

- **Епоха Холодної війни:** Розвиток концепції «публічної дипломатії» США як м'якої противаги радянській пропаганді.
- **Цифровий етап (XXI ст. – дотепер):** Перехід до **обчислювальної пропаганди** (computational propaganda), де алгоритми та боти маніпулюють громадською думкою в соцмережах.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

2.1. Універсальні механізми міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді

Дезінформація може впливати на громадську думку, підривати довіру до інститутів влади, створювати умови для маніпуляцій під час виборів або суспільних криз. Завдяки соціальним мережам і цифровим медіа, дезінформація поширюється швидше і з меншими витратами, що підсилює її вплив. Виникають питання відповідальності за створення та поширення неправдивої інформації, а також необхідність розробки етичних стандартів для медіа та платформ. Українські дослідники зосереджуються на аналізі дезінформації в контексті гібридної війни, інформаційної безпеки держави та впливу на суспільну свідомість. Особлива увага приділяється російській пропаганді та її впливу на внутрішні процеси в Україні, в тому числі і на суспільну та правову політику, пов'язану із гендерними питаннями. Дезінформація в контексті сучасних процесах глобалізації та зміні світового порядку часто досліджується та глибоко аналізується [46]. У таких умовах забезпечення інформаційної безпеки стає важливим завданням, яке не може залишатися поза увагою науковців, дослідників та державних службовців, відповідальних за національну безпеку. Аналіз політико-правових аспектів феномену інформаційної безпеки є нагальною потребою, зумовленою сучасним станом суспільно-політичного життя країни.

У науковій літературі зібрано значну базу джерел, присвячених дослідженню цієї тематики. Увага приділяється різним аспектам, зокрема: дезінформації та її впливу на суспільну свідомість; розвитку кіберпростору; основам кібербезпеки; підготовці фахівців для органів публічної влади з відповідними знаннями у сфері кіберосвіти; а також аналізу найкращих

зарубіжних практик у боротьбі з дезінформацією. Ці питання розглядаються у працях таких вітчизняних дослідників, як К. С. Кузьменкова, К. Б. Левченко, І. М. Сопілко [85] та зарубіжних науковців К. Вілфор, А. Деві, А. Мак Доул, А. Мак Дуффі, Д. Меко, Т. Пепін, що стали цінним джерелом для розуміння природи феномену «дезінформації».

Протидія дезінформації та пропаганді – це не лише медійна або технологічна проблема, а частина міжнародного правового простору, яка набуває дедалі більшого значення у міру того, як інформаційні комунікації стають глобальними та впливовими. Для розуміння сучасних механізмів боротьби необхідно розглянути генезу міжнародних правових реакцій на інформаційні впливи, простежити їхню еволюцію у часі, технологіях та регіональних структурах.

Передінтернаціональна та рання інтернаціональна фаза (до 1945 р.)

На початковому етапі розвитку міжнародного права універсальні багатосторонні правові механізми для протидії дезінформації чи пропаганді були відсутні. Основними інструментами регулювання інформаційного простору залишалися внутрішні інститути – цензура, монополія на друк, релігійні органи – та двостороння дипломатія. Винахід друкарського верстата у XV столітті суттєво розширив можливості масового розповсюдження інформації, створивши передумови для майбутнього міжнародного реагування. Держава виступала як єдиний регулятор інформаційного простору всередині власної юрисдикції, а міжнародна комунікація залишалася у межах дипломатичних або воєнних каналів.

Формування міжнародно-правових гарантій свободи слова та їхніх меж (1945–1970-ті рр.)

Після Другої світової війни міжнародне право почало стандартизувати суттєві аспекти свободи вираження думки, що створило фон для розуміння меж інформаційного впливу. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) у статті 19 гарантує кожному право на свободу вираження поглядів, включаючи свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію

та ідеї будь-якого роду [2]. Водночас абзац 3 статті 19 допускає обмеження цього права, якщо вони встановлені законом і є необхідними для поваги до прав інших осіб або для захисту національної безпеки чи громадського порядку [74].

У межах системи Ради Європи Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) у статті 10 встановлює свободу вираження і дозволяє обмеження в інтересах безпеки, моралі, авторитету держави тощо [3]. Цей період характеризується встановленням правового фону, але без спеціалізованих норм, адресованих саме дезінформації чи пропаганді. Технології – радіо, друковані ЗМІ – набули масового характеру, але інформаційна боротьба ще не мала чіткої міжнародно-правової відповіді.

Холодна війна: геополітична інструменталізація інформації (1970-ті – кінець 1980-х рр.)

У період холодної війни інформаційні впливи – пропаганда, дезінформація – стали інструментом зовнішньої політики. Основними технологіями виступали телебачення, міжнародне радіомовлення та агентурні підривні дії. Правове регулювання на міжнародному рівні не було створено спеціально для протидії цим явищам: основою залишалися вже існуючі правові гарантії, дипломатичні й політичні механізми.

У цьому контексті важливу роль відіграв Хельсінський заключний акт 1975 року, прийнятий у рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), який відкрив нові рамки співробітництва з прав людини, транспарентності та комунікацій. Інформаційна пропаганда та дезінформація дедалі частіше розглядалися як питання безпеки, однак конкретних багатосторонніх договорів у цій сфері не було створено. Цей період характеризується практичним зростанням проблеми за відсутності адекватної міжнародно-правової відповіді.

Багатосторонній дискурс і управління інтернетом (2000–2010 рр.)

З розвитком Інтернету й цифрових комунікацій світ вступив у нову інформаційну епоху, коли інформація циркулює глобально та миттєво. Це породило потребу в багатосторонньому діалозі щодо інформаційної безпеки.

Ключовою подією став Всесвітній саміт з інформаційного суспільства (WSIS, 2003–2005). У Туніському документі (Tunis Agenda) зазначено необхідність координації дій щодо безпеки, стабільності Інтернету та незаконного вмісту за дотримання прав людини [67].

Цей період характеризувався появою технологій Web 2.0, зростанням ролі соціальних мереж та користувача як генератора контенту. На міжнародному рівні відбувалося залучення урядів, міжнародних організацій, приватного сектору та громадянського суспільства до формування так званого мультистейкхолдерного підходу. Хоча жорстких зобов'язань ще не було створено, розпочався діалог про інформаційну безпеку як окрему сферу міжнародної співпраці.

Цифрова революція і регулювання платформ (2010–2020 рр.)

Зі зростанням соціальних мереж, алгоритмів і таргетованої реклами дезінформація вийшла за межі державної комунікації і стала масовим медійним феноменом. У відповідь з'явилися регіональні правові та політичні ініціативи. Найважливішим прикладом став План дій проти дезінформації (Action Plan against Disinformation), прийнятий Європейською комісією у 2018 році [78]. У цьому документі дезінформацію визначено як перевірено неправдиву або оманливу інформацію, що створюється, представляється та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного введення громадськості в оману та може завдати суспільної шкоди.

План передбачав чотири ключові напрями: покращення виявлення дезінформації, координація дій між інституціями, участь приватного сектору (платформ) та підвищення медіаграмотності. Цей період знаменував перехід до моделі промислової та регіональної саморегуляції. Хоча універсального багатостороннього договору створено не було, ця ініціатива стала значущим міжнародно-правовим маркером.

Глобальні кризи й «інфодемія» (2020–2024 рр.)

Пандемія COVID-19 відкрила нову фазу: дезінформація стала прямою загрозою громадському здоров'ю. У відповідь Всесвітня організація охорони

здоров'я (ВООЗ) сформувала підходи до управління інфодеміями. Зокрема, документ «Managing the COVID-19 infodemic» визначає необхідність виявлення дезінформації, оперативного реагування, а також співпраці платформ, урядів і громадськості [10]. Цей період став прикладом секторного міжнародного правового реагування, коли перетинаються права людини (свобода слова) та безпекові інтереси (захист здоров'я).

Сучасний етап: гібридна війна та правове тестування (2024 р. – дотепер)

У сучасних умовах інформаційні операції – втручання у вибори, інформаційна агресія – стали невід'ємною частиною міжнародної безпеки. Технології глибоких підробок (deepfake), бот-мережі та таргетовані дезінформаційні кампанії породжують нові правові питання: як застосовувати національне право (санкції, кримінальні норми) та регіональні механізми (зокрема NATO Strategic Communications [59]) без порушення прав людини.

На регіональному рівні ЄС та ОБСЄ/Рада Європи розробляють відповідні інструменти. Зокрема, План дій ЄС проти дезінформації прямо зазначає, що дезінформація з боку російської федерації становить найбільшу загрозу для ЄС [82]. Цей період демонструє, що міжнародно-правова відповідь на дезінформацію стає комплексною, регіональною та багатоакторною, хоча універсального договору досі не створено.

Універсальна система протидії дезінформації та пропаганді охоплює сукупність правових норм та інституційних інструментів, сформованих у рамках міжнародного права, насамперед системи ООН. Вона не представлена єдиним спеціальним багатостороннім договором, проте її основу становлять положення загальних універсальних конвенцій, резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, практики інших органів ООН та механізмів моніторингу у сфері прав людини. Значну роль відіграє також міжнародний звичай та усталена практика держав, які поступово формують стандарти відповідальної поведінки в інформаційному просторі. Таким чином, на універсальному рівні формується

багаторівнева система, що поєднує нормативні, інституційні та політичні засоби реагування на інформаційні загрози.

Міжнародно-правова основа боротьби із дезінформацією

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (далі – МПГПП) залишається центральним документом у визначенні меж дозволеної інформаційної діяльності в рамках міжнародного права прав людини. Його норми забезпечують баланс між гарантією свободи вираження поглядів і обов'язком держав обмежувати дії, що становлять загрозу іншим правам або суспільним інтересам. Заборона пропаганди війни та підбурювання до ворожнечі є прямою відповіддю на використання інформації як інструмента розпалювання конфліктів, що історично спричиняло масові порушення прав людини. Комітет ООН з прав людини неодноразово у своїх Загальних коментарях роз'яснював зміст цих положень, підкреслюючи, що свобода слова не може використовуватись як прикриття для поширення маніпулятивного контенту, спрямованого на дегуманізацію окремих груп або виправдання агресії [74].

Відповідно до статті 20 МПГПП, заборонено будь-які висловлювання, які пропагують національну, расову чи релігійну ненависть і водночас підбурюють до дискримінації, ворожнечі чи насильства. Це положення охоплює також дезінформацію, яка свідомо провокує ворожі настрої. Наприклад, російські медіа-наративи, що навішують на українців ярлик «нацистів» або дегуманізують їх у контексті виправдання воєнної агресії, можуть бути класифіковані як мова ненависті, що заборонена міжнародним правом. Особи, які систематично поширюють такі повідомлення від імені держави, можуть нести відповідальність за порушення цієї міжнародно-правової норми.

Крім того, МПГПП у статті 19 гарантує право на вільний доступ до інформації, а Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у статті 12 захищає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Якщо влада навмисно поширює неправдиві відомості щодо питань, які безпосередньо впливають на безпеку та життя

громадян (зокрема про маршрути евакуації, доступ до медичних послуг або наявність загроз), вона порушує свій обов'язок забезпечувати доступ до достовірної інформації, що є необхідною для реалізації базових прав на життя та здоров'я.

Також у межах МПГПП заборонена пропаганда війни (ст. 20(1)), зокрема – заклики до агресивних дій. Російська державна риторика, яка намагається легітимізувати збройну агресію проти України через вигадані приводи, може вважатися порушенням цього положення. Інакше кажучи, держава не має права прикриватися свободою слова, коли йдеться про виправдання незаконної збройної агресії. Навпаки – вона зобов'язана утримуватися від інформаційних дій, які шкодять цивільному населенню. У випадках, коли така пропаганда супроводжується реальними порушеннями прав людини, держава-агресор може бути притягнута до міжнародної відповідальності [79].

У сфері запобігання дискримінації та масових злочинів значну роль відіграють Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та Конвенція про попередження злочину геноциду. Вони охоплюють не лише фізичні дії, а й інформаційні, визнаючи, що пропаганда ненависті часто є одним з перших етапів, які передують масштабним злочинам. Практика міжнародних кримінальних судів демонструє, що дезінформація та пропаганда можуть бути кваліфіковані як частина політики, спрямованої на вчинення злочинів проти людяності, про що йтиметься далі. Це підсилює сучасне розуміння інформаційних впливів не лише як етичної, а й як правової проблеми.

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН відіграють системотворчу роль у формуванні м'якого права у сфері інформаційної безпеки. Упродовж останніх десятиліть вони послідовно акцентують на загрозах, які створює дезінформація для миру, прав людини та сталого розвитку. Резолюції щодо безпеки журналістів, доступу до інформації, цифрової етики та інформаційної цілісності підкреслюють необхідність колективної міжнародної відповіді на виклики цифрової епохи [81].

Норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) доповнюють універсальний захист, визначаючи обмеження поведінки сторін збройних конфліктів у сфері інформаційних впливів. МГП прямо не забороняє дезінформацію, однак накладає на неї певні обмеження. Згідно з ключовими положеннями МГП, сторони збройного конфлікту можуть застосовувати воєнні хитрощі (англ. *ruses of war*) для введення супротивника в оману. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, зокрема в статті 37, визнає такі дії легітимними, за умови, що вони не суперечать іншим нормам гуманітарного права.

Цю позицію підтримують численні авторитетні джерела. Наприклад, у коментарях Міжнародного комітету Червоного Хреста до Протоколу I наголошується, що «дезінформаційні повідомлення» можуть бути допустимими в межах воєнної стратегії [87]. Аналогічна практика відображена і в військових доктринах багатьох країн, де визнається право на використання засобів інформаційного впливу, таких як психологічні операції, фальшиві зведення чи маніпуляції в інформаційному просторі.

Проте МГП встановлює межі допустимого, зокрема забороняє дезінформаційні дії, які можна розцінити як віроломство, або які суперечать принципам пропорційності, розрізнення та військової необхідності. З цього випливає, що дезінформація, націлена безпосередньо на ворожі збройні сили, не вважається порушенням права, якщо вона не переходить ці визначені межі [46].

Втім, сучасна інформаційна війна значною мірою фокусується не на військових, а на цивільному населенні. Це саме по собі не є автоматичним порушенням, але вказує на обмеженість традиційного підходу МГП до регулювання такого типу впливу. У випадках, коли дезінформація порушує інші захисні норми гуманітарного права, вона може стати незаконною.

Наприклад, стаття 51(2) Додаткового протоколу I прямо забороняє будь-які акти насильства або загрози насильством, метою яких є залякування цивільного населення [66]. Таким чином, якщо інформаційні операції

призводять до серйозних психологічних страждань у мирного населення – таких як тривалі розлади, що заважають людині функціонувати у звичному житті, – вони можуть бути розцінені як порушення МГП.

У міжнародній судовій практиці визнається, що психічна шкода не обов'язково має бути невиліковною чи постійною, але вона повинна перевищувати межі тимчасового стресу чи занепокоєння. Наприклад, посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР), викликаний дезінформаційною кампанією, може бути класифікований як тяжке психічне ураження – особливо, якщо його причиною стали загрози, залякування або створення атмосфери страху.

Окрім цього, суворо забороняється закликати до порушення гуманітарного права. Згідно з МГП, жодна зі сторін не має права заохочувати власних військових до скоєння злочинів чи ігнорування гуманітарних норм. Отже, поширення фейкових повідомлень, які спонукають до насильства проти цивільних, зокрема через дегуманізацію населення противника, є несумісним із вимогами гуманітарного права [87].

Однією з дискусійних тем у сфері міжнародного гуманітарного права є питання того, чи можуть дезінформаційні кампанії вважатися «нападом» у його розумінні. Більшість положень МГП щодо захисту цивільних осіб стосуються саме заборони нападів, які традиційно тлумачаться як застосування фізичної сили. Водночас виникає дилема: чи можна інформаційні операції, що мають шкідливі наслідки, розцінювати як напад у юридичному сенсі.

На практиці ситуація виглядає неоднозначно. Наприклад, якщо цивільні особи стали жертвами обстрілу, повіривши у фальшиве повідомлення про наявність гуманітарного коридору, це, безсумнівно, є воєнним злочином – нападом на цивільне населення. Проте сама по собі дезінформація, яка призвела до такого результату, – нове і мало врегульоване явище, яке прямо не охоплюється Женевськими конвенціями. Експерти вказують, що через опосередкований характер причинного зв'язку інформаційні впливи складно кваліфікувати як «акти насильства» у вузькому значенні цього терміну. Через

це значна частина дезінформаційних дій залишається поза сферою прямої дії заборон МГП, якщо вони не супроводжуються фізичним насильством [46].

Утім, якщо розглядати дезінформацію як частину воєнної операції, до неї мають застосовуватися загальні гуманітарні принципи. Зокрема, сторони зобов'язані дотримуватись принципу пропорційності, не завдаючи шкоди, яка б була надмірною щодо очікуваного військового результату. У цьому контексті дослідження організації CIVIC звертає увагу на те, що російські збройні сили не вживають належних заходів для обмеження негативного впливу своїх інформаційних операцій на цивільних [64]. Наприклад, навмисне створення паніки шляхом поширення фейкових повідомлень чи штучне відключення засобів зв'язку, що веде до безладної евакуації мирного населення, навряд чи може бути виправдане міркуваннями воєнної доцільності.

Таким чином, у рамках МГП допустимість дезінформації обмежується: вона не повинна бути спрямована проти цивільного населення або створювати для нього надмірні ризики. Типові приклади – залякування, обман з метою заподіяння шкоди, або блокування гуманітарного доступу – свідчать, що російська інформаційна стратегія часто виходить за межі дозволеного, порушуючи основний принцип розрізнення між цивільними та комбатантами.

Окрему увагу слід приділити захисту гуманітарних організацій і персоналу. МГП прямо зобов'язує сторони конфлікту поважати та захищати гуманітарних працівників. Хоча чинні норми прямо не регулюють інформаційні впливи на ці суб'єкти, поширення фейків, що дискредитують гуманітарні місії, або підбурювання до насильства щодо них суперечать основним принципам МГП. Зокрема, сторони зобов'язані не перешкоджати нейтральній гуманітарній допомозі і гарантувати безпеку її надавачам, навіть від сторонніх акторів. Відповідно, кампанії російських медіа, спрямовані на дискредитацію міжнародних гуманітарних місій, таких як Червоний Хрест або гуманітарні конвої, є несумісними з вимогами гуманітарного права [64].

Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) містить норми, які забороняють прямі атаки на цивільних осіб, об'єкти цивільної

інфраструктури та гуманітарний персонал. Проте дезінформація сама по собі, якщо не веде до фізичного насильства, не підпадає під традиційне визначення «нападу» в межах міжнародного гуманітарного або кримінального права. Через це притягнення до відповідальності виключно за поширення фейкових повідомлень є складним завданням. Однак якщо така інформаційна операція була частиною реалізації воєнного злочину, всі причетні – включно з тими, хто сприяв дезінформацією – можуть бути визнані співучасниками. Наприклад, випадок, коли через неправдиве повідомлення про безпечний шлях цивільних навмисно спрямували під вогонь, фактично становить цілеспрямований напад на цивільних, що є воєнним злочином. Ті, хто поширював дезінформацію, можуть нести відповідальність нарівні з тими, хто відкрив вогонь.

Яскравим прикладом є примусове переміщення українських дітей до росії. На всіх етапах цього процесу роль дезінформації була критичною: від введення в оману батьків щодо безпеки дітей на окупованих територіях до спроб приховати ці дії на міжнародному рівні, зокрема в системі ООН. У цьому випадку обман слугував інструментом реалізації злочину масової депортації неповнолітніх. Пропагандисти, які навмисно сприяли цьому процесу, можуть бути розглянуті як співучасники воєнного злочину [46].

Окремі воєнні злочини стосуються нелюдського поводження та завдання значних страждань. Статут МКС (ст. 8(2)) кваліфікує як воєнний злочин умисне заподіяння важких страждань або серйозної шкоди здоров'ю цивільних у збройних конфліктах [46]. Хоча зазвичай це стосується катувань або жорстокого поводження, не можна виключати можливість того, що масштабна кампанія дезінформації, яка спричинила паніку, психічні травми та дезорієнтацію великої кількості людей, також може бути оцінена як завдання серйозних душевних страждань.

Окрему увагу варто приділити темі геноциду. Відомим прикладом згубної ролі пропаганди є геноцид у Руанді, під час якого медіа – зокрема радіостанція «Тисяча пагорбів» – активно підбурювали до масових вбивств. Міжнародний трибунал визнав керівників цієї радіостанції винними у публічному заклику до

геноциду. У випадку з російською агресією проти України низка правозахисників та аналітиків звертають увагу на наявність риторики, що може містити заклики до знищення українців як окремої національної спільноти [70].

Проте, щоб юридично кваліфікувати дії як геноцид, необхідно довести наявність спеціального наміру – цілеспрямоване прагнення знищити групу повністю або частково. Хоча ворожа риторика, яка транслюється через російські інформаційні канали, містить ознаки мови ненависті, довести, що її кінцева мета – саме фізичне винищення українців як народу, в юридичному сенсі надзвичайно складно. Натомість кваліфікувати дії як підбурювання до геноциду або сприяння його вчиненню через пропаганду – завдання більш реалістичне. Це підтверджується міжнародною практикою, зокрема судовим розглядом подій у Руанді, де інформаційна кампанія розцінювалась як безпосередній фактор, що сприяв вчиненню злочину [70].

Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року закріплює дві взаємопов'язані площини: матеріально-правове визначення геноциду й караних форм поведінки та позитивні обов'язки держав щодо запобігання та переслідування. У статті I держави підтверджують, що геноцид є злочином за міжнародним правом, і прямо зобов'язуються запобігати та карати за нього [221].

Матеріальне визначення у статті II прив'язує геноцид до спеціального умислу: ключовим є намір знищити, повністю чи частково, захищену групу (національну, етнічну, расову або релігійну) як таку. Конвенція перелічує основні акти геноциду: убивство членів групи; заподіяння тяжкої тілесної або психічної шкоди; умисне створення життєвих умов, розрахованих на фізичне знищення; заходи, спрямовані на запобігання народжуваності; насильницька передача дітей іншій групі. На рівні караності форм поведінки стаття III робить кримінально значущими не лише завершений геноцид, а й змову, пряме і публічне підбурювання, замах і співучасть [221].

Справою, що демонструє зв'язок між конвенційною караністю підбурювання, індивідуальною відповідальністю та політичним лідерством, є

справа Жана Камбанди (ICTR-97-23-S). Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди визнав обвинуваченого винним за всіма пунктами, включно з прямим і публічним підбурюванням до геноциду. У рішенні зазначено, що пряме і публічне підбурювання спрямовувалося на вбивства та заподіяння тяжкої шкоди членам групи з наміром знищити її повністю чи частково, а юридичну відповідальність пов'язано з нормами про індивідуальну та командну відповідальність. Окремо підкреслено фактор високого державного становища як обтяжуючу обставину, а покарання встановлено як довічне ув'язнення [222].

Уваги заслуговує і практика МКТР щодо медіа та «мовних» механізмів насильства. У справі Нахімана та інших (ICTR-99-52-A, так звана Media case) провадження стосувалося ролі Фердинанда Нахімана та Жана-Боско Барайягвіза у радіостанції RTLM та ролі Хассана Нгезе у виданні Kangura. У рішенні відображено спектр кваліфікацій – від геноциду та прямого й публічного підбурювання до геноциду до переслідування як злочину проти людяності [223].

Апеляційна палата у цій справі зафіксувала розмежування між «мовою ненависті» і «прямим та публічним підбурюванням до геноциду», наголосивши, що не кожен випадок застосування мови ненависті автоматично становить підбурювання до геноциду; натомість вирішальними є елементи складу та контекст. Було підтверджено контекстуальний підхід: висловлювання, які не містять явного заклик до вбивств або виглядають двозначними, можуть у конкретному контексті становити «пряме підбурювання», якщо їх сприйнято як заклик до геноциду. Суд також сформулював момент завершення складу злочину підбурювання: воно є завершеним у момент, коли слова проголошені, трансльовані або опубліковані [223].

Масові злочини інколи потребують суміжних правових підходів, коли домінантною є не логіка знищення групи, а логіка інституціоналізованого панування та системного пригнічення. Міжнародна конвенція про припинення й покарання злочину апартеїду 1973 року прямо визначає апартеїд як злочин проти людяності та криміналізує відповідні організації й осіб. Її визначальна

формула у статті II фокусується на цільовому елементі: нелюдські акти, скоєні з метою встановлення чи підтримання панування однієї расової групи та систематичного пригнічення [224]. Перелік нелюдських актів охоплює, зокрема, вбивства, заподіяння тяжкої шкоди, довільні арешти, навмисне створення життєвих умов, розрахованих на фізичне знищення групи, сегрегаційні законодавчі заходи та переслідування противників апартеїду.

Важливо чітко розрізняти апартеїд і геноцид. Геноцид у Конвенції 1948 року зосереджений на спеціальному намірі знищення захищеної групи, тоді як апартеїд – на намірі встановити чи підтримувати домінування й системно пригнічувати іншу расову групу через інституційну політику. Водночас норми частково перетинаються на рівні актів, що дозволяє в окремих ситуаціях говорити про конкуренцію чи сукупність кваліфікацій залежно від доведеного цільового елементу. У доктринальному вимірі зафіксовано, що апартеїд отримав подальший розвиток як різновид злочину проти людяності й був відображений у Римському статуті, що підтверджує актуальність цієї правової конструкції для аналізу сучасних структурних режимів насильства та дискримінації [225].

У підсумку, міжнародне кримінальне право ще не має усталених прецедентів покарання виключно за поширення дезінформації. Втім, воно цілком здатне охоплювати найнебезпечніші прояви інформаційної агресії, коли йдеться про участь у міжнародних злочинах, таких як злочини проти людяності чи геноцид. Особи, які через пропаганду свідомо сприяють вчиненню таких злочинів або координують інформаційні операції з метою нашкодити цивільному населенню, можуть нести відповідальність як співвиконавці.

Вже зараз міжнародні структури, зокрема Міжнародний кримінальний суд та ООН, фіксують роль дезінформації у контексті воєнних злочинів. Засудження російських інформаційних кампаній у міжнародних інституціях та спроби аналізу впливу психологічних операцій на цивільне населення є ознаками формування нового правового підходу. Попри відсутність сталих рішень у цій сфері, спостерігається зростання інтересу до створення юридичних

стандартів, які можуть у майбутньому встановити чітке правило: інформаційна війна проти мирного населення – це не просто політичний інструмент, а потенційно міжнародний злочин, що передбачає відповідальність.

Гендерно-спрямована дезінформація та міжнародно-кримінальна відповідальність

Принцип гендерної рівності досягнув значних зрушень за останні два десятиріччя. Уряди, міжнародні та національні громадські організації докладають багато зусиль з подолання дискримінаційних стереотипів, що створюють перепони на шляху забезпечення рівності в суспільстві. Проте, для жінок, як і раніше, існують реальні перепони в багатьох сферах, зокрема жінки слабше представлені на керівних посадах і серед тих, хто приймає політичні та управлінські рішення [79].

Значна частина такої дискримінації, як видається, є результатом гендерно-спрямованої дезінформації, яка особливо сильно проявляється в авторитарних та культурно-релігійних контекстах, де права людини не дотримуються. Прикладами можуть слугувати, зокрема, Афганістан під час режиму Талібану або російська федерація.

Типові прояви такої дезінформації охоплюють кілька напрямів. По-перше, це зображення рівності жінок як «чужорідного» чи аморального явища. Реакційні режими часто таврують права жінок як «пропаганду» Заходу або антирелігійну змову. Наприклад, представники режиму Талібан поширювали підбурливу риторику, подаючи «права жінок» як корумпований західний імпорт [65]. Хоч і менш радикально, проте російська федерація також виходить із тези, що права жінок і «ліберальні цінності» є західною та антирелігійною «пропагандою», спрямованою проти «традиційних цінностей» російського православного суспільства, де роль жінки обмежена.

По-друге, гендерна дезінформація часто маскується під «наукові» факти, аби легітимізувати дискримінаційні практики. Відомим прикладом є заява саудівського клірика, що жінки, які водять автомобілі, ризикують пошкодити

яєчники й народити дітей із вадами розвитку [83] – абсолютно безпідставне твердження.

По-третє, дезінформація провокує моральну паніку проти гендерних меншин через абсурдні неправдиві твердження, які уряди використовують для ухвалення недемократичних законів. У росії, зокрема, державні медіа-кампанії прирівняли фемінізм та права ЛГБТКІ+ до морального занепаду, формуючи громадську підтримку законів про «заборону гей-пропаганди» [68]. В усіх цих випадках дезінформація, що змальовує певні гендери чи гендерні ідентичності як загрозу для суспільства, безпосередньо живить як юридичне, так і фізичне переслідування [71].

По-четверте, озброєні екстремістські угруповання використовують дезінформацію та спотворену релігійну риторику для виправдання гендерно зумовлених злочинів. Прикладом може слугувати є обґрунтування «Ісламською державою» (ІДІЛ) поневолення жінок і дівчат із числа єзидів. У 2014 році англomовний журнал ІДІЛ відверто «підтвердив і виправдав» захоплення та продаж єзидських жінок [84], перекручуючи ісламські тексти та неправдиво тавруючи єзидську меншину.

Іншим контекстом, де зв'язок між дезінформацією та гендерним переслідуванням є очевидним, є Афганістан під владою Талібану. Від часу повалення демократично обраного уряду в 2021 році Талібан запровадив режим, який називають «гендерним апартеїдом» – всеохопну систему сегрегації та пригноблення, спрямовану проти жінок і дівчат [69]. Цей режим заборонив дівчатам доступ до середньої та вищої освіти, усунув жінок від більшості видів зайнятості й громадських просторів, запровадив суворі норми щодо одягу та карає жінок, які чинять опір, свавільними затриманнями й насильством. Міжнародні правозахисні організації повідомляють, що такі порушення за міжнародним правом становлять злочин проти людяності у формі гендерного переслідування [65].

Під час першого правління Талібану (у 1996–2001 роках), а також у період збройного повстання, вони використовували релігійну пропаганду для

формування ультрапатріархального суспільного порядку. Навіть не маючи офіційної влади, ідеологи Талібану вели «ідеологічну війну» проти прав жінок, оголошуючи гендерну рівність зловмисною західною змовою, яка суперечить афганській культурі та ісламу [69]. Систематично зображуючи жіночу освіту, зайнятість та свободу пересування як чужорідні цінності, що нібито загрожують суспільній моралі, Талібан підготував частину населення до сприйняття або принаймні терпимого ставлення до жорстких обмежень щодо жінок.

Талібан придушив незалежні медіа в Афганістані, закриваючи ЗМІ та переслідуючи журналістів, тим самим забезпечуючи домінування власного наративу в інформаційному просторі [71]. Як зауважила одна афганська журналістка: «Нас змушують підкорятися їхнім мізогінним наказам, добре знаючи, що ці накази спрямовані проти нас» [72].

Цей зв'язок між контролем над наративом та гендерним переслідуванням отримав вагоме правове визнання у липні 2025 року, коли Палата попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду (МКС) видала ордери на арешт двох високопоставлених діячів Талібану – Верховного лідера Хайбатулли Ахундзада та Голови Верховного Суду Абдули Хакіма Хаккані – за злочини проти людяності, в тому числі гендерне переслідування (стаття 7(1)(h) Римського статуту МКС) [73]. В ордерах зазначається, що з моменту захоплення влади у серпні 2021 року Ахундзада та Хаккані організували кампанію пригноблення, яка «спеціально була спрямована проти дівчат та жінок з огляду на їхній гендер, щоб позбавити їх основоположних прав та свобод».

Варто зазначити, що судді МКС також встановили, що навіть ті, кого вважали «союзниками» жінок, розглядалися як політичні вороги й, відповідно, піддавалися переслідуванню з політичних мотивів. Крім того, це не лише перший випадок, коли МКС видав ордери на арешт саме на підставі гендерного переслідування, але й перший випадок, коли міжнародний трибунал визнав, що «інші особи, які не відповідали політиці Талібану щодо статі, гендерної ідентичності чи гендерного самовираження» також піддавалися переслідуванню за ознакою гендеру [75].

Правова кваліфікація, яку застосував МКС, підкреслює, що укази та постанови, підживлені дезінформацією, можуть становити міжнародні злочини. Принциповим є те, що Палата попереднього провадження МКС наголосила, що «гендерне переслідування охоплює не лише прямі акти насильства, але й системні та інституціоналізовані форми шкоди, включаючи нав'язування дискримінаційних суспільних норм» [73]. Формулювання МКС підтверджує основний аргумент, що переслідування може здійснюватися не лише шляхом фізичного насильства, але й через інституціоналізацію дискримінаційних норм, виправданих пропагандою та неправдивими наративами [76]. Висновки Палати попереднього провадження демонструють, що злочин переслідування може вчинятися через інституційні політики та соціальне проєктування, через контроль над наративом, а не виключно через акти фізичного насильства [75].

Таким чином, втручання МКС може допомогти прорвати «інформаційну бульбашку», створену Талібаном. Представники Талібану відреагували на ордери передбачуваним опором, оголосивши Суд нелегітимним та звинувативши його у «ворожості до ісламу» [77]. Однак глобальна увага, зумовлена висуненням цих обвинувачень, ускладнює можливість режиму поширювати свої хибні наративи безперешкодно. Видані ордери сприяють утвердженню міжнародної норми, відповідно до якої масштабна гендерно спрямована дезінформація та пригноблення становлять «переслідування» як злочин проти людяності [73].

Взаємозв'язок між гендерною дезінформацією та переслідуванням має серйозні наслідки для прав людини, громадської думки та безпеки. Передусім, такі кампанії завдають реальної шкоди групам, на які вони спрямовані: життя руйнуються, а засоби до існування стають недоступними, коли політики, засновані на дезінформації, втілюються на практиці. Жінки та гендерні меншини позбавляються своїх юридично гарантованих прав на основі вигаданих виправдань, як це спостерігається в Афганістані з його фактично режимом гендерного апартеїду, у російській федерації з її анти-ЛГБТКІ+ та

«про-традиційними» законами, а також у контексті збройної агресії росії проти України [79].

Дезінформація також спотворює суспільне сприйняття, роблячи широкі верстви населення співучасниками пригноблення. Так само, гендерна дезінформація російської федерації проти українських жінок сприяє атмосфері безкарності та нормалізації гендерно зумовленого та сексуального насильства, яке чинять російські збройні сили проти українців [80].

Саме тому важливо, щоб міжнародна спільнота визнала зв'язок між гендерною дезінформацією та переслідуванням. Систематичне позбавлення жінок прав може становити злочин проти людяності у формі гендерного переслідування у відповідності до статті 7(1)(h) Римського статуту МКС. Саме Римський статут став першим міжнародним договором, який безпосередньо кодифікував переслідування за ознакою гендеру як злочин проти людяності. У 2023 році Прокурор МКС оприлюднив окрему Політику щодо гендерного переслідування, що засвідчило посилення уваги до таких злочинів [76].

Відтак гендерна дезінформація є одним з ключових інструментів інформаційної складової сучасної війни, який росія активно використовує у своїй агресії проти України [68]. Кампанії дезінформації використовують гендерні стереотипи та сексистські наративи, щоб дискредитувати жінок, які беруть активну участь у політичному та суспільному житті України.

Аналітичні центри фіксують чітку трансформацію стратегії російської федерації: на тлі виснаження конвенційних військових ресурсів та неможливості досягти стратегічних цілей на полі бою, Кремль переорієнтовує зусилля на гібридну ескалацію, центральним елементом якої стає масштабна дезінформаційна та субверсивна діяльність [86].

У своїй аналітичній публікації Джек Уатлінг констатує, що наприкінці 2025 року російська федерація входить у фазу гострого стратегічного дефіциту часу. Виснаження запасів радянської бронетехніки, обмежені виробничі спроможності та зростаючі економічні витрати війни означають, що 2026 рік

розглядається Кремлем як останній період, у якому ще можливо досягти політичних результатів, не визнаючи поразки у війні проти України [86].

У цих умовах, за оцінкою Royal United Services Institute, рф зміщує фокус із конвенційних військових дій на гібридну ескалацію, у межах якої дезінформація та інформаційні операції стають системоутворюючим елементом стратегії, а не допоміжним інструментом.

Майбутня стратегія росії описується як поєднання трьох взаємопов'язаних напрямів: саботажу (фізичні та кібернетичні атаки на критичну інфраструктуру, оборонну промисловість і логістичні ланцюги країн Європи), субверсії (системні дезінформаційні кампанії, втручання у політичні процеси, маніпуляція громадською думкою) та коерції (ядерний шантаж і демонстративні військові дії з метою психологічного тиску). У цій моделі дезінформація прямо віднесена до елементів субверсії і виконує ключову функцію: підрив політичної волі демократичних держав до подальшої підтримки України [86].

Особлива увага у звіті приділяється виборчим кампаніям у США та країнах ЄС, які розглядаються як найвразливіші точки для інформаційного втручання. Дезінформаційні кампанії, за оцінкою Royal United Services Institute, будуть спрямовані не на зміну позиції більшості виборців, а на досягнення таких ефектів, як розмивання суспільної підтримки України через наративи про «втому від війни» та «надмірну вартість допомоги», поляризацію суспільств шляхом поєднання тем війни з питаннями міграції, інфляції, соціальної нерівності, делегітимацію урядів, які виступають за продовження підтримки України, а також створення політичного паралічу, коли навіть проукраїнські сили втрачають можливість ухвалювати стратегічні рішення [86].

Джек Уатлінг наголошує, що сучасні дезінформаційні операції мають глибокий психологічний і структурний ефект. Йдеться не лише про поширення неправдивої інформації, а про системне підривання довіри до демократичних інститутів, формування політичного цинізму та апатії, зниження готовності суспільств сприймати довгострокові безпекові зобов'язання. У цьому контексті

дезінформація розглядається як інструмент керованої нестабільності, покликаний послабити західні держави зсередини без прямого військового зіткнення.

Отже, згідно з аналізом, у 2026 році дезінформація стає для РФ компенсаторним механізмом військової слабкості. Інформаційний простір фактично перетворюється на повноцінний театр бойових дій, у якому досягаються значні політичні та геополітичні результати, недосяжні на полі бою. У цьому зв'язку Джек Уатлінг робить принциповий висновок: протидія дезінформації має розглядатися не як комунікаційне завдання, а як елемент оборонної та безпекової політики, що напряму впливає на здатність Заходу підтримувати Україну у тривалій перспективі [86].

2.2. Договірні та регіональні механізми протидії дезінформації та пропаганді в Європейському Союзі та Раді Європи

Міжнародно-правові механізми протидії дезінформації та пропаганді на регіональному рівні в Європейському Союзі (далі – ЄС) та Раді Європи (далі – РЄ) ґрунтуються на комплексі договірних норм, політичних стратегій та інституційних структур. Вони формують багаторівневу систему, яка поєднує нормативно-правові, організаційні та практичні інструменти для забезпечення інформаційної безпеки держав-членів, захисту демократичних процесів та прав людини. Ця система передбачає як превентивні заходи, так і оперативні механізми реагування на інформаційні загрози, зокрема цифрового, політичного та медійного характеру. Особливість підходу ЄС та РЄ полягає в поєднанні договірних норм із механізмами координації між державами, незалежними науковими та експертними організаціями, а також міжурядовими структурами.

Правова база Європейського Союзу включає Договір про Європейський Союз (далі – ДЄС) та Договір про функціонування ЄС (далі – ДФЄС) [88], які закладають загальні принципи безпеки, демократії та захисту прав громадян. У

2018 році Рада ЄС ухвалила Рекомендацію щодо зміцнення стійкості держав-членів до гібридних загроз, яка стала ключовим документом у сфері протидії дезінформації. Вона визначає, що держави повинні розробляти національні стратегії, встановлювати механізми моніторингу інформаційних загроз, забезпечувати координацію між урядовими структурами, медіа та приватними платформами. Рекомендація також підкреслює необхідність регулярного оцінювання ризиків, включно із системними кампаніями дезінформації, що можуть впливати на демократичні процеси, вибори або безпеку держави.

Інституційним центром протидії дезінформації в ЄС є Європейська служба зовнішніх дій (EEAS) та її Європейський центр стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force), створений у 2015 році. Центр відповідає за оперативне відстеження дезінформаційних кампаній, що націлені на держави-члени ЄС, і щомісячно публікує аналітичні звіти про їхню тактику, джерела та потенційний вплив. East StratCom також підтримує національні центри кібербезпеки та медіа-органи, здійснює навчальні програми для державних службовців та проводить інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення [82]. Діяльність центру включає оцінку загроз у політичній, соціальній та цифровій сферах, а також розробку рекомендацій для держав-членів щодо оперативного реагування на гібридні атаки.

На нормативному рівні протидія дезінформації в ЄС підсилена Регламентом про цифрові послуги від 2022 року (Digital Services Act, DSA) [20] та Регламентом про цифрові ринки від 2022 року (Digital Markets Act, DMA) [89]. Регламент про цифрові послуги встановлює правила відповідальності великих онлайн-платформ за поширення неправдивого або маніпулятивного контенту, визначає обов'язки щодо швидкого реагування на скарги користувачів та надання прозорості інформації про алгоритми модерації контенту. Регламент про цифрові ринки, в свою чергу, регулює прозорість алгоритмів і механізми конкуренції на цифрових ринках, що дозволяє зменшити ризики штучного просування дезінформації. Комплекс цих актів створює ефективні договірні та

регуляторні інструменти, що поєднують правові зобов'язання з механізмами практичного контролю за інформаційним простором.

Рада Європи, як широка міждержавна організація, має власну систему договірних та інституційних механізмів. Основним юридичним документом є Європейська конвенція з прав людини 1950 року (далі – ЄКПЛ), яка гарантує свободу вираження поглядів (ст. 10) та передбачає можливість обмежень для захисту демократії, національної безпеки та прав інших осіб [3]. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визначає межі державного регулювання медіа та боротьби з пропагандою насильства, тероризму чи дискримінації, забезпечуючи баланс між свободою слова та безпекою. У рішенні *Handyside v. United Kingdom* (1976) ЄСПЛ закріпив принцип пропорційності при обмеженні свободи вираження, що стало важливою правовою орієнтацією для протидії дезінформації [90].

Інституційна структура Ради Європи включає Комітет міністрів, Парламентську асамблею та Генерального секретаря РЄ, які координують діяльність держав-членів щодо протидії дезінформації. Через спеціальні програми, такі як *Information Disorder* [4], Рада Європи проводить моніторинг інформаційних ризиків, надає методичну підтримку державам та розробляє рекомендації для законодавчих органів. Особлива увага приділяється медіаграмотності, навчальним програмам для журналістів та громадських організацій, а також розробці практичних інструментів для виявлення та нейтралізації пропагандистських кампаній.

Додатковим інструментом Ради Європи є Рекомендації CM/Rec(2018)1 [91], що передбачають поєднання державного контролю, незалежного моніторингу медіа та освітніх програм з метою підвищення критичного мислення громадян. Документ окреслює стратегії для боротьби з незаконним та шкідливим контентом, спрямованим на маніпуляцію громадською думкою. Практична реалізація цих рекомендацій передбачає розвиток національних центрів медіа-аналітики, створення баз даних щодо дезінформаційних кампаній

та налагодження співпраці між державними, академічними та громадськими структурами.

Практичні механізми координації у ЄС і РЄ включають регулярний обмін інформацією між державами-членами, спільні навчальні програми для державних службовців та аналітичні дослідження щодо ефективності заходів протидії дезінформації. Важливим компонентом є створення баз даних та аналітичних платформ для оперативного відстеження пропагандистських кампаній, що дозволяє своєчасно реагувати на загрози та прогнозувати їхній вплив на демократичні процеси. Крім того, активна взаємодія з приватним сектором, зокрема цифровими платформами, забезпечує реалізацію принципу відповідальності за поширення інформації [20].

Узагальнюючи, міжнародно-правові механізми протидії дезінформації та пропаганді в ЄС та РЄ поєднують договірні норми, судову практику, інституційний контроль та освітні ініціативи. Такий багаторівневий підхід дозволяє створювати стійку систему превенції та реагування на дезінформаційні кампанії, забезпечуючи баланс між свободою слова, демократичними цінностями та національною безпекою. Модель ЄС і РЄ демонструє інтеграцію нормативних, моніторингових та практичних заходів, що забезпечує адаптивність регіональної системи до швидких змін у цифровому середовищі та нових інформаційних загроз.

Додатково варто зазначити, що успішна реалізація цих механізмів передбачає тісну взаємодію з міжнародними організаціями поза ЄС і РЄ, зокрема з ООН та ЮНЕСКО, що дозволяє синхронізувати регіональні та універсальні стандарти протидії дезінформації [92]. Регулярне проведення спільних навчань, конференцій та обмін аналітичними даними сприяє формуванню єдиного підходу до виявлення і нейтралізації інформаційних загроз, підвищуючи ефективність регіональної системи у глобальному контексті.

Міжнародні інституційні механізми боротьби з дезінформацією та пропагандою

Правозастосовний та інституційний рівень універсальних механізмів забезпечується діяльністю основних органів ООН. Генеральна Асамблея визначає стратегічні напрями політики у сфері інформаційної безпеки, а Рада Безпеки (далі – РБ ООН) здатна реагувати на випадки, коли інформаційні операції становлять загрозу міжнародному миру та безпеці. У низці випадків РБ ООН розглядала питання пропаганди ненависті як фактору ескалації конфліктів, що свідчить про визнання інформаційних загроз компонентом сучасної безпеки. Важливу роль відіграє також практика санкційних комітетів, які можуть включати пропагандистів до списків осіб, що створюють загрозу миру [82].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини здійснює систематичний моніторинг впливу дезінформації на права людини, зокрема на свободу слова, недискримінацію, доступ до інформації та захист журналістів. Спеціальні доповідачі регулярно публікують аналіз впливу цифрових платформ, політик модерації контенту та державного втручання в інформаційну сферу [74]. Їхні доповіді містять правові орієнтири, що допомагають державам знаходити баланс між боротьбою зі шкідливим контентом і недопущенням необґрунтованих обмежень свободи вираження.

ЮНЕСКО є провідною міжнародною інституцією, яка формує стандарти медіа- та інформаційної грамотності та здійснює глобальний моніторинг стану свободи медіа. Організація розробляє керівні принципи щодо протидії дезінформації, проводить міжнародні дослідження щодо поведінки цифрових платформ і підтримує програми, спрямовані на розвиток критичного мислення у суспільстві. Значення ЮНЕСКО зростає в умовах цифрової трансформації, адже організація забезпечує багатосторонній діалог між державами, науковою спільнотою та приватним сектором.

Інші органи системи ООН доповнюють універсальний механізм, відіграючи спеціалізовану роль. Міжнародний суд ООН може розглядати міждержавні спори, у яких дезінформаційні кампанії пов'язані з порушенням міжнародних зобов'язань. Міжнародний телекомунікаційний союз розробляє

технічні стандарти безпеки мереж і комунікацій, що має значення для протидії маніпулятивним впливам. Департамент глобальних комунікацій ООН реалізує інформаційні кампанії, спрямовані на спростування поширених дезінформаційних наративів щодо діяльності ООН, що формує високий рівень інституційної прозорості [81].

Практичний вимір універсальних механізмів включає моніторингові процедури, підготовку регулярних доповідей, рекомендацій і оцінок. Універсальний періодичний огляд дозволяє державам отримувати оцінку своїх дій з боку міжнародної спільноти щодо дотримання прав людини, включно з інформаційним аспектом. Спеціальні процедури ООН здійснюють тематичний аналіз політик держав щодо дезінформації та пропаганди, а ЮНЕСКО готує глобальні оцінки свободи медіа та цифрових ризиків. Нормотворчі ініціативи останніх років охоплюють розроблення універсальних етичних принципів штучного інтелекту, рекомендацій щодо діяльності цифрових платформ та оновлення підходів до інформаційної безпеки.

Отже, універсальний механізм протидії дезінформації та пропаганді залишається динамічним і реагує на сучасні інформаційні виклики. Він формується на перетині правових норм і практичних політик, що дозволяє державам координувати свої зусилля у зміцненні інформаційної безпеки. Враховуючи швидкі зміни у цифровому середовищі та зростання ролі алгоритмічних систем, універсальні механізми постійно доповнюються новими стандартами, рекомендаціями та інституційними рішеннями, що забезпечують адаптивність міжнародно-правової системи до сучасних загроз.

Водночас, ефективність універсальної системи значною мірою залежить від імплементації її норм на національному рівні. Держави зобов'язані розробляти національні стратегії протидії дезінформації, створювати спеціалізовані інститути моніторингу, впроваджувати програми підвищення медіаграмотності та співпрацювати з міжнародними організаціями для обміну досвідом [21]. Такий комплексний підхід забезпечує не лише правове

регулювання, а й формування стійкого інформаційного середовища, здатного протистояти маніпулятивним впливам і захищати демократичні цінності.

2.3. Протидія російській дезінформації та пропаганді

Росспівробітництво як інструмент розповсюдження дезінформації

Російське співробітництво (надалі – «Росспівробітництво») (повна назва – «Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників за кордоном і з міжнародного гуманітарного співробітництва») є головним інструментом російської федерації у сфері культурної дипломатії. Засноване у 2008 році (з витоками в радянських структурах), агентство офіційно покликане підтримувати зв'язки з російською діаспорою та просувати російську культуру в усьому світі. Однак на практиці воно виконує завдання зовнішньої політики Кремля, формуючи громадську думку за кордоном і часто виступаючи інструментом «м'якої сили» зі стратегічними цілями. російське співробітництво підпорядковується [93] Міністерству закордонних справ рф і тісно співпрацює з російськими посольствами.

Станом на 2020 рік агентство мало 97 представництв у 80 країнах світу [94], включаючи 73 окремі російські культурні центри (часто під брендом «*Русский дом*») і близько двох десятків офісів, інтегрованих у посольства рф. Географія його діяльності охоплює пострадянський простір, Європу, Азію, Близький Схід, Африку та обидві Америки. На початок 2022 року, напередодні повномасштабного вторгнення рф в Україну, російське співробітництво мало активні центри приблизно в 70 країнах, зокрема в більшості держав СНД і багатьох країнах ЄС. Особливий пріоритет надається СНД [95], де рф має велику кількість «Русских домов». Діяльність Москви також розширюється за допомогою паралельної структури – підтримуваного Кремлем фонду «Русский мир», який відкриває сотні центрів російської мови при іноземних університетах і бібліотеках [95; 97].

Під управлінням Євгенія Прімакова [95], призначеного у 2020 році, Росспівробітництво активно збільшує свою діяльність на міжнародному рівні, що включає в себе масштабування російських програм публічної дипломатії.

Саме за часів Є. Прімакова, рф суттєво збільшила фінансування (близько 54,8 мільйона євро у 2020 році [96], з яких 90% надходили безпосередньо з державного бюджету) і зробила пріоритетом залучення регіонів, що не мають стійких зв'язків із Заходом. Є. Прімаков публічно проводить аналогію російського агентства з американським USAID. Головною задачею Росспівробітництва є «завойовувати серця і розум» за кордоном. Варто зазначити, що агентство отримувало «рекордне фінансування» у 2015 та 2023 роках [97], і ці періоди співпадали із актами агресії рф проти України (анексія Криму в 2014 році та повномасштабне вторгнення в 2022 році).

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну у 2022 році Москва не зменшувала об'єми фінансування в культурні форпости, розглядаючи їх як ключовий інструмент впливу. Наприкінці 2022 року Росспівробітництво та пов'язані з ним програми «Русского мира» діяли більш ніж у половині країн світу. Основний фокус Кремль робить на регіони з чітко усталеними проросійськими або антизахідними наративами. Таким чином було закладено основу для глобального пропагандистського наступу під прикриттям культурного обміну [96].

Агентство не функціонує ізольовано – воно глибоко інтегроване в систему державної пропаганди [93] та розвідувального апарату рф. Агентство підконтрольне Міністерству закордонних справ рф, а його мандат частково дублює функції дипломатичного впливу, публічної дипломатії та політики щодо «співвітчизників» (діаспори). Західні спецслужби неодноразово викривали, що серед співробітників росспівробітництва за кордоном є агенти розвідки під прикриттям. Зокрема, повідомлялося, що Служба зовнішньої розвідки рф сприяє роботі центру росспівробітництва в Гельсінкі, Фінляндія. У США ФБР розслідувало діяльність голови вашингтонського офісу агентства [98] Юрія Зайцева за підозрою у використанні програм культурного обміну для

вербування американців як потенційних агентів впливу. За даними американських ЗМІ, молодим американським фахівцям зі США пропонували поїздки до рф за рахунок приймаючої сторони, з проживанням у розкішних готелях і зустрічами з високопосадовцями, аби поступово здобути їхню довіру. Окремо варто відзначити, що на кожного учасника такої поїздки працівники агентства складали досьє.

Подібні інциденти демонструють, що російські культурні центри часто виконують подвійну функцію: з одного боку – фасад «м'якої сили», з іншого – осередки впливу та шпигунських мереж рф. У нещодавньому аналізі «Lansing Institute» охарактеризував росспівробітництво як структуру, що «діє у тісній координації з ФСБ і СЗР, виконуючи завдання з розвідки, пропаганди та політичного впливу в інтересах Кремля». Ця координація поширюється й на державні медіа: «Русские дома» регулярно проводять заходи та покази у співпраці з такими ЗМІ, як «РТ» і «Спутник». Наприклад, у центрах демонструються фільми, профінансовані російським урядом, що просувають кремлівські наративи. Як приклад, «Русский дом» у Казахстані [99] транслював сюжет «Спутніка», у якому прославляв місцевого добровольця, що воює на боці рф проти України, що викликало обурення з боку казахстанської влади. Агентство росспівробітництво ініціювало програму для іноземних журналістів у рф – медіашколу «ИнтерНовости» [101], що включає екскурсії в про-кремлівські медіа редакції. Відповідно до відкритих джерел, тільки 2023–2024 роках агентство витратило на програми для закордонних медіа близько 230 мільйонів рублів, що в рази більше, ніж у попередні роки. Це є яскравим прикладом, як російське співробітництво тісно співпрацює з російською дипломатією, розвідкою та державними медіа для просування впливу Кремля під прикриттям культурної діяльності [93; 102].

Під нейтральністю російських культурних центрів прослідковується послідовна та системна пропагандистська робота в інтересах Кремля. Вони використовують культурні заходи, освітні програми та співпрацю з медіа, щоб

інтегрувати проросійські наративи у місцеві інформаційні простори. Основні тактики включають такі:

- Робота з діаспорою («Співвітчизники за кордоном»): Це одне з основних та ключових завдань росспівробітництва [95]. Воно включає в себе взаємодію та «підтримку співвітчизників за кордоном», а саме організацію мітингів, кампаній зі збору підписів або акцій у соціальних мережах, які ретранслюють кремлівські меседжі та створюють ілюзію масової підтримки проросійських наративів у міжнародній спільноті [99]. Агентство координує діяльність місцевих «Координаційних рад співвітчизників» у багатьох країнах, які фактично діють як прокремлівські діаспорні об'єднання. Наприклад, у Чехії Координаційна рада російських співвітчизників ще у 2010 році була ідентифікована владою [97] як потенційна «п'ята колона» Москви. Нещодавно влада Киргизстану [99] заарештувала співробітника «Русского дома» в Оші за підозрою у вербуванні місцевих чоловіків для участі у війні на боці рф в Україні – яскравий приклад використання мереж серед діаспори у цілях військової агресії.

- Політичні наративи: «Русские дома» активно просувають геополітичні наративи Кремля, позиціонуючи росію як захисника багатопольярного світового порядку та дискредитуючи політику Заходу, а також активного учасника нового світового порядку. Найбільш розповсюдженою тезою центрів є [100], що критика Заходу на адресу рф продиктована ірраціональною «русофобією», а не обґрунтованими питаннями безпеки. В країнах Африки та Азії ця пропаганда має вигляд антиколоніальної риторики: Захід звинувачують у неоколоніалізмі, тоді як росію виставляють «співчутливим партнером».

- Історичний ревізіонізм: Переписування історії є однією з ключових методик російської пропаганди. В країнах заходу заходи, організовані росспівробітництвом, часто просувають викривлені історичні наративи Кремля [127], особливо щодо Другої світової війни та радянської епохи. Виставки та лекції за кордоном применшують масштаби радянських репресій і виправдовують дії Москви в минулому, водночас героїзуючи військові

перемоги рф. Центри поширюють ідеї [127] про те, що рф нібито «визволила» Східну Європу (ігноруючи факти радянської окупації) та що сучасна українська держава є нелегітимною або має «нацистський вплив» – усе це слугує виправданням нинішньої агресії. Через роль у поширенні історичних фальсифікацій та виправданні військової агресії росспівробітництво було внесене до санкційного списку ЄС [117] у 2022 році.

- Військова пропаганда та дезінформація: Після повномасштабного вторгнення в Україну російські культурні осередки активно маніпулюють інформацією щодо збройної агресії рф та намагаються знівелювати факти воєнних злочинів. Наприклад, Російський культурний центр у Бухаресті використовував заходи та публікації для захисту дій рф в Україні, що змусило владу Румунії призупинити його діяльність [108] за «спотворене подання реальності» та спробу «виправдати воєнні злочини». «Русские дома» організовують покази державних фільмів (здебільшого від «РТ» або «Спутнік»), які звинувачують у війні НАТО або Україну та заперечують воєнні злочини, вчинені російською стороною. Зокрема, у 2024 році в багатьох країнах демонструвався фільм [100] «Битва за Африку», який просував кремлівське бачення глобальних подій і представляв росію як «антиколоніальну силу», замовчуючи її власну агресію. «Русские дома» також організовували лекції та виставки на тему «русофобії» [100], стверджуючи, що будь-яка критика рф (наприклад, з боку Польщі або країн Балтії) є ірраціональною кампанією ненависті. Цей наратив спрямований на дискредитацію обґрунтованих побоювань щодо російської агресії, представляючи їх як безпідставну ворожість [100; 109].

- Робота з молоддю та «патріотичне виховання»: Однією з пріоритетних цільових аудиторій цих центрів є молодь. Однією з флагманських ініціатив є програма «Здравствуй, Россия! [128]», започаткована у 2014 році. В рамках цієї програми молодь з російським корінням, що мешкає за кордоном (здебільшого в Європі), запрошують до рф, а також на окуповані території, зокрема до Північної Осетії та Криму. Фактично сотні підлітків щорічно під час цих візитів

проходять курс «патріотичного виховання». Програма візитів включає відвідування музеїв війни, пам'ятники, слухають лекції про «традиційні цінності» та велич російської культури. Подібна робота з молоддю здійснюється також через стипендії та студентські обміни. Росспівробітництво щороку пропонує [100] тисячі стипендій для іноземних студентів, особливо з країн Африки та Азії, отримуючи таким чином важелі впливу на тих, хто вступає до російських університетів.

- Місцеві медіа та підготовка інфлюенсерів: В останні роки росспівробітництво значно активізувало програми, спрямовані на іноземних журналістів, блогерів та інфлюенсерів. Учасники проєкту медіашкола «ІнтерНовості» [101] приїжджають як із країн пострадянського простору, так і з Балкан та навіть із Західної Європи. Їм надається привілейований доступ, як-от зокрема участь у заходах за участі Володимира Путіна, і вони проходять навчання під керівництвом співробітників «Спутнік» та «RT» у Москві. Формально метою є розвиток журналістики, однак на практиці ці воркшопи готують іноземних медійників до ретрансляції кремлівських наративів. Подібним чином у 2024 році Росспівробітництво у партнерстві з Академією RT [123] провело онлайн-курс для африканських журналістів з виявлення «фейкових новин», який, фактично, формував недовіру до західних ЗМІ та сприяв сприйняттю проросійських позицій. Створюючи мережу закордонних інфлюенсерів, підготовлених у російському інформаційному полі, рф поширює свою дезінформацію далеко за межами власних медіа.

- Розвідка та прихований вплив: Наявні докази свідчать, що росспівробітництво не діє самостійно, а координує свою діяльність із російськими спецслужбами. У статуті організації прямо зазначено, що вона має співпрацювати з іншими державними структурами задля просування зовнішньополітичних інтересів рф. Також стало відомо, що рф створювала фейкові «гуманітарні» НУО на Заході [103], які насправді були прикриттям для проведення операцій з дезінформації. Окрім шпигунства, російські культурні центри займаються вербуванням місцевих союзників [105], які надають

легітимність кремлівським наративам. Таким чином «Русские дома» можуть втягувати іноземців у інформаційні операції, створюючи ілюзію міжнародної підтримки для нелегітимних дій рф [103; 105].

- Російська православна церква як мультиплікатор впливу: російська православна церква (РПЦ) часто виступає партнером росспівробітництва у кампаніях впливу, особливо в тих регіонах, де релігія та ідентичність тісно пов'язані з геополітикою. Зарубіжні структури РПЦ (парафії та духовенство під юрисдикцією Московського патріархату) є природними союзниками у просуванні концепції «Русского мира» – уявлення про цивілізаційну спільноту, що об'єднує всіх російськомовних та православних. Наприклад, на Балканах [106] російські культурні центри тісно співпрацюють з установами РПЦ, формуючи наратив спільної слов'янсько-православної ідентичності, яка протистоїть західним ліберальним цінностям. Церква додає морального та ідеологічного забарвлення кремлівським наративам, підкреслюючи «традиційні цінності» та духовну спорідненість [106].

Закриття та обмеження діяльності росспівробітництва в Європі

Країни Заходу дедалі рішучіше протидіють пропагандистській діяльності росспівробітництва, особливо після початку агресії рф проти України. У багатьох країнах Європи російські центри було закрито, призупинено або піддано розслідуванням через поширення дезінформації. Західні уряди розглядають ці структури не як безневинні культурні ініціативи, а як загрозу національній безпеці [107] [107]. Серед заходів, вжитих європейськими країнами проти «Русских домов», можна виділити:

- Румунія. Російський центр культури і науки в Бухаресті було призупинено [108] в серпні 2023, після того, як влада задокументувала систематичне поширення пропаганди та маніпулювання історичними фактами. Міністерство закордонних справ Румунії вказало, що центр намагався [109] «поширювати пропаганду та виправдовувати воєнні злочини» в Україні – саме це стало підставою для його закриття.

- Молдова. У лютому 2025 року уряд Молдови оголосив про закриття [110] місцевого відділення росспівробітництва – російського центру науки і культури в Кишиневі. Адміністрація президентки Маї Санду розглядала центр як елемент гібридної війни Кремля [111].

- Німеччина. У Німеччині під пильним наглядом опинився «Russisches Haus» у Берліні – один із найбільших російських культурних центрів у Європі. З січня 2023 року прокуратура Берліна проводить розслідування [112] щодо можливого порушення санкційного режиму та законодавства про зовнішню торгівлю.

- Фінляндія. У жовтні 2024 року фінська влада здійснила арешт [113] майна російського центру науки і культури в Гельсінкі, який перебував під управлінням росспівробітництва.

- Азербайджан. У 2024 році Азербайджан ухвалив рішення про закриття [114] «Русского дома» в Баку. Рішення було обґрунтоване [115] тим, що Азербайджан не потребує іноземної допомоги, «особливо якщо вона надходить через непрозорі схеми та організації з очевидними ознаками розвідувальної діяльності». Президент Ільхам Алієв відкрито звинуватив російський культурний центр у «непрозорій» роботі та діях, схожих на шпигунські, і зажадав його закриття одночасно із закриттям бакинського бюро «Спутніка».

У липні 2022 року Європейський Союз наклав санкції на росспівробітництво [116] за його участь в інформаційній війні Москви та підтримку вторгнення в Україну. Цей крок ускладнив фінансування [93] діяльності агентства та пересування його працівників територією Європи. Станом на кінець 2023 року щонайменше шість європейських країн – Словенія, Словаччина, Хорватія, Північна Македонія, Чорногорія та Румунія – заморозили або припинили діяльність [95] «Русских домов». У багатьох випадках закриття обґрунтовувалися міркуваннями національної безпеки. Водночас у низці європейських країн «Русские дома» продовжують працювати – зокрема в Іспанії [128], Італії [128], Франції [128], Німеччині [128] та інших [116; 95].

Африка та Глобальний Південь: розширення та операції впливу

Протягом останніх п'яти років росспівробітництво активно відкривало культурні центри в Африці, Латинській Америці та Азії, де уряди виявляють більшу прихильність. Ці центри слугують осередками проросійської пропаганди [118] та м'якої сили в регіонах, де існує можливість експлуатувати антизахідні та антиколоніальні настрої. Найбільш помітним цей культурний наступ Кремля став саме в Африці:

- Центральноафриканська Республіка (ЦАР). «Русский дом» у Бангі [118] розпочав неофіційну роботу у 2021 році й був офіційно запущений у 2024-му. Проте цей центр далекий від типового культурного закладу: його очолює Дмитро Ситий – особа, пов'язана з найманцями групи «Вагнера», – і він широко розглядається як «гуманітарне прикриття» для діяльності «вагнерівців» у ЦАР. Центр організовує кінопокази, курси російської мови та фотовиставки, що прославляють роль рф у забезпеченні безпеки в країні. Водночас, за повідомленнями, він використовується як логістична база для операцій «Вагнера», зокрема у сфері торгівлі золотом і діамантами. Це поєднання м'якої сили та парамілітарного впливу є показовим прикладом російської стратегії в нестабільних державах Африки.

- Малі та Сахель: рф відновила свою культурну присутність у Малі, скориставшись виведенням французьких військ. У Бамако, де російський культурний центр був закритий ще в 1990-х роках, зараз відбувається його реанімація на тлі того, як правляча хунта звертається до Москви за підтримкою. Уже у 2022 році росспівробітництво відкрило нові філії «Русских домов» [119] у Малі, а також в Алжирі, Єгипті та Судані.

- Подальша експансія в Африці: У 2023–2024 роках Москва підписала угоди про відкриття «Русских домов» [118] щонайменше в семи нових африканських країнах. До цього переліку входять Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея, Гвінея, Нігерія, Сьєрра-Леоне та Сомалі. Також, у 2024 році рф відкрила нові культурні центри в Північній та Східній Африці [121], зокрема в Тунісі [121], Марокко [121], Замбії [121] та Танзанії

[121]. Це частина більш масштабнішого плану росспівробітництва зі створення «25 додаткових освітніх центрів у 15 країнах світу», більшість із яких розташовані в Африці. Стратегія часто передбачає використання «франчайзингової» моделі: місцеві організації російської діаспори або проросійські групи заохочуються до відкриття «Русских домов» у приватному порядку. Завдяки цьому рф може відкривати центри навіть там, де немає офіційних міжурядових угод, і таким чином обходити можливий дипломатичний спротив. Прикладом є новий «Русский дом» в Уагадугу [128] (Буркіна-Фасо) чи в Маноуба (Туніс), відкриті у 2024 році місцевими проросійськими асоціаціями, а не безпосередньо російським урядом. Такі «франшизні» центри все одно отримують підтримку та програмне наповнення від росспівробітництва, але діють під прикриттям місцевих організацій.

- Пропагандистські наративи в Африці: Російські культурні центри в Африці адаптують свій контент під місцеву аудиторію, роблячи акцент на антиколоніалізмі, розвитку та співпраці у сфері безпеки. З 2024 році філії «Русских домов» проводять онлайн-навчання для африканських журналістів на тему «виявлення фейкових новин», яке на практиці було спрямоване на дискредитацію західних ЗМІ та подання російських державних медіа як «джерела правди». Використання дезінформації для «боротьби з дезінформацією» стало характерною ознакою таких операцій. Основна мета полягає у зміні громадської думки в Африці на користь рф. Одним із ключових методів просування пропаганди [122] є залучення місцевих інфлюенсерів у кожній країні, які беруть на себе трансляцію меседжів і адаптують російські наративи до місцевого контексту.

Латинська Америка, Азія та Близький Схід (арабські країни)

У Латинській Америці, Азії та на Близькому Сході російські культурні центри здебільшого продовжують працювати без перешкод, оскільки багато урядів у цих регіонах займають нейтральну або проросійську позицію. Хоча ці регіони привертають менше уваги, ніж Африка, вони становлять важливу частину глобальної пропагандистської екосистеми Кремля.

- Латинська Америка: рф має «Русские дома» в таких країнах [124], як Аргентина, Бразилія, Мексика, Куба та інші. Ці центри формально зосереджені на розвитку культурних зв'язків, проте водночас поширюють проросійські наративи щодо міжнародних питань. Жодна країна Латинської Америки не вжила заходів для закриття російських центрів. Навпаки, деякі країни поглиблюють культурну співпрацю з росією. Зокрема, активно просуваються програми вивчення російської мови та культурного обміну [124] з Нікарагуа. Фонд «Русский мир» відкрив Російський центр у Національному автономному університеті Нікарагуа, а також діє активна онлайн-програма у співпраці з Санкт-Петербурзьким державним університетом [125].

- Центральна Азія: рф зберігає широку культурну присутність у країнах Центральної Азії. У Казахстані, Узбекистані, Киргизстані та Таджикистані «Русские дома» пропонують освітні програми та слугують місцями зустрічей для російськомовних громад. Ці центри зміцнюють роль рф як «культурної покровительки» і часто підтримують політичні наративи Москви. Існують також свідчення координації між росспівробітництвом і російськими спецслужбами [99] для моніторингу великих спільнот трудових мігрантів із Центральної Азії та підтримання їхньої лояльності до Кремля.

- Південна Азія: В Індії розташована одна з найбільших мереж російських культурних центрів [95] за межами колишнього СРСР. «Русские дома» діють у Нью-Делі, Мумбаї, Калькутті, Ченнаї та Тривандрумі. Ці центри існують десятиліттями та зосереджуються на культурному обміні [128].

У Пакистані присутність російської культури обмежена невеликим офісом у Карачі. Проте останнім часом обидві країни домовилися про пріоритетний розвиток [126] двосторонніх відносин, включно з розширенням культурного обміну, активізацією високорівневих контактів та пошуком нових напрямів співпраці у сфері культурної спадщини.

- Південно-Східна Азія має кілька помітних центрів, зокрема у В'єтнамі [128] (Ханой) та Індонезії [128] (Джакарта), які продовжують радянську традицію культурних зв'язків із країнами Руху неприєднання.

- Близький Схід: рф також активно використовує культурну дипломатію для посилення свого впливу в арабському світі. Наприклад, у Сирії [95], що була ключовим союзником рф в регіоні, діяв Російський центр у Дамаску. Його діяльність тісно перепліталася з військовою присутністю рф у країні.

У державах Перської затоки культурна присутність рф менш помітна: повноцінних «Русских домов» у монархіях Затоки немає, проте росспівробітництво регулярно організовує «культурні тижні» та мандрівні виставки у співпраці з місцевими інституціями.

У великих арабських країнах, таких як Єгипет, діють давні російські культурні центри – у Каїрі [128] та Александрії [128] – ще з радянських часів. Вони пропонують курси російської мови (якими користуються тисячі єгиптян, що їдуть до рф на навчання або роботу) та популяризують історичну співпрацю між СРСР і Єгиптом.

Тенденції відкритті і закритті російських культурних центрів (2019–2024)

У таблиці нижче підсумовано останню динаміку діяльності російських культурних центрів у світі, зіставлено кількість нових відкритті із кількістю закритті або призупинень роботи за кожен рік. Ці дані демонструють, як стратегія «м'якої сили» рф поступово зміщувалася від західних країн до більш прихильних регіонів Глобального Півдня [95; 121].

Таблиця 1.1

Динаміка функціонування російських культурних центрів у світі (2020–2024 рр.)

Рік	Відкриття нових культурних центрів	Закриття/припинення діяльності
2020	Зміна керівництва: Євгеній Примаков-молодший призначений головою Росспівробітництва, що ознаменувало перехід до більш наполегливої стратегії розширення. Бюджет – приблизно 54,8 млн євро, з яких близько 90% – державне фінансування.	*Суттєвих закриттів не відбувалось.* Російська культурна мережа активно функціонує приблизно у 71 країні.

2021	Початок розширення в Африці. Наприклад, «Русский дом» неофіційно відкрито в ЦАР під егідою групи «Вагнера». росспівробітництво закладає основу для створення франшизних центрів.	*Суттєвих закриттів не відбувалось*. Хоча моніторинг з боку західних країн посилюється, центри продовжують безперешкодно функціонувати в Європі.
2022	Нові офіси в Африці: росспівробітництво відкриває представництва в Алжирі, Єгипті, Малі та Судані. Також активізує культурну присутність у Латинській Америці та Азії (стипендіальні програми, осередки фонду «Русский мир»).	Закриття в Європі: Після вторгнення РФ в Україну низка країн ЄС і НАТО висилають або призупиняють діяльність «Русских домов». У червні–липні 2022 року Європейський Союз запроваджує санкції проти Росспівробітництва, заморожуючи його активи.
2023	Фокус на Глобальному Півдні: Оголошено плани відкриття 25 нових центрів у 15 країнах [121]. Запущено франшизну модель, наприклад, приватний «Русский дом» у Буркіна-Фасо чи в Тунісі діють як партнерські центри. Триває активізація у країнах Близького Сходу та Азії (культурні угоди з Іраном, Індією тощо).	Продовження закриттів у Європі: У лютому 2023 року Румунія наказує призупинити діяльність Російського центру в Бухаресті. У тому ж році Фінляндія заморожує кошти центру в Гельсінкі.
2024	Різке зростання кількості центрів в Африці: нові «Русские дома» відкрито в Тунісі, Марокко, Замбії та Танзанії [121]. У 2024 році підписано угоди про створення центрів у ЦАР, Чаді, Екваторіальній Гвінеї, Нігерії, Сьєрра-Леоне та Сомалі. РФ також звітує про десятки культурних заходів у країнах Азії та Латинської Америки, використовуючи нейтральну позицію урядів цих держав.	Триває тиск із боку Заходу: багато європейських країн зберігають російські центри закритими. Наприкінці 2024 року Азербайджан вирішує закрити «Русский дом» у Баку після загострення двосторонніх відносин (закриття реалізовано до лютого 2025 року). Нових відкриттів у західних країнах не зафіксовано (хоча окремі винятки, як-от Словаччина, обговорюють можливість відновлення роботи).

Джерело: [121]

2.4 Механізми боротьби з російською дезінформацією в Європейському регіоні та в світі

Європейські механізми протидії інформації відіграють важливу роль для боротьби із дезінформацією, що активно використовуються російськими медіа та анонімними акаунтами в соціальних мережах, для дискредитації України та українців, а також створення дестабілізації всередині ЄС.

На міжнародному рівні протидія російській пропаганді реалізується через інтегровані організаційно-правові механізми, які поєднують договірні норми, регуляторні інструменти та інституційну координацію. У Європейському Союзі основним інструментом є вже згаданий «East StratCom Task Force» при Європейській службі зовнішніх дій, яка здійснює моніторинг та аналітичні оцінки російських дезінформаційних кампаній. Центр публікує щомісячні звіти про поширення дезінформації, надає рекомендації для держав-членів щодо протидії пропаганді та координації міжурядових органів, а також проводить навчальні програми для державних службовців та медіа. «East StratCom» також активно співпрацює з незалежними фактчекінговими організаціями та платформами для забезпечення перевірки контенту та підвищення медіаграмотності населення.

Ефективність цих механізмів підтверджується результатами моніторингу та практикою реагування на конкретні кампанії. Наприклад, після початку повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну (2022–2025 рр.) «East StratCom» та національні центри держав-членів ЄС і РЄ оперативно виявляли проросійські фейкові новини, координували спростування маніпулятивної інформації та обмежували доступ до ресурсів, що поширювали пропаганду. Одночасно велись освітні кампанії з медіаграмотності серед населення та журналістів, що зменшувало вплив дезінформації на громадську думку.

Міжнародні організації, включно із НАТО, РЄ та ЄС, також розробляють оперативні платформи обміну інформацією, де держави-члени отримують дані про нові гібридні атаки та приклади дезінформаційних кампаній рф. Це

дозволяє підвищувати швидкість реагування, координувати законодавчі ініціативи та проводити спільні навчання для державних службовців і медіа. Окрему увагу приділяють аналізу алгоритмів соціальних мереж та штучного інтелекту, що використовуються для автоматизованого поширення пропагандистських матеріалів [133].

Водночас протидія російській дезінформації стикається зі значними викликами: швидкість цифрового поширення контенту, адаптивність російських стратегій, гібридний характер атак та труднощі в оцінці їхнього впливу на громадську думку. Проте комбіновані організаційно-правові механізми – поєднання договірних норм, інституційних структур, судової практики, моніторингу і медіа-освіти – демонструють високу ефективність у зменшенні видимості пропаганди, підвищенні стійкості суспільства до маніпуляцій та захисті демократичних цінностей.

Додатково варто відзначити роль міжнародних коаліцій та партнерських ініціатив, таких як «G7 Rapid Response Mechanism», «NATO Strategic Communications Centre of Excellence» та мережі незалежних фактчекінгових організацій, які дозволяють оперативно виявляти нові дезінформаційні наративи, аналізувати їхній вплив та виробляти спільні методики протидії. Ця колективна робота сприяє підвищенню ефективності регіональних та глобальних заходів, забезпечуючи швидке поширення перевіреної інформації та методів протидії пропаганді.

Узагальнюючи, організаційно-правові механізми міжнародної протидії російській дезінформації та пропаганді поєднують нормативно-правові рамки ЄС і РЄ, інституційну координацію, моніторинг, освітні ініціативи та міжнародну співпрацю. Такий підхід дозволяє оперативно реагувати на гібридні інформаційні загрози, забезпечує баланс між свободою слова та безпекою держав і європейськими демократичними цінностями, а також формує адаптивну систему протидії, здатну ефективно реагувати на нові технологічні та інформаційні виклики.

Зростання занепокоєння з приводу діяльності фінансованих державою культурних центрів рф призвело до низки контрзаходів з боку міжнародних організацій, національних урядів і громадянського суспільства. Ці дії спрямовані на виявлення, викриття та протидію зловмисним операціям впливу, що маскуються під культурний обмін.

Ініціативи ЄС і НАТО: Європейський Союз відіграє провідну роль у координації заходів у відповідь на російські інформаційні маніпуляції, включаючи діяльність, пов'язану з росспівробітництвом. У 2015 році ЄС створив цільову групу **East StratCom Task Force** [82], яка через проєкт **EUvsDisinfo** [100] здійснює моніторинг і спростування дезінформаційних наративів рф на території Європи. Хоча основна увага приділяється медіа-пропаганді, ініціатива також відстежує культурні заходи, зокрема, викриває події, пов'язані з історичним ревізіонізмом [100], які проводять російські центри. ЄС також використовує юридичні інструменти: як уже зазначалося, у липні 2022 року росспівробітництво було внесене до санкційного списку ЄС у межах пакета, спрямованого проти кремлівських пропагандистських структур та їхніх пособників. Це стало першим випадком, коли агентство культурної дипломатії було офіційно визнане загрозою і піддане санкціям, що підкреслює усвідомлення його ролі у військових зусиллях рф.

В контексті впливу ЄС на протидію дезінформації та пропаганді варто звернути увагу на Рішення Загального суду ЄС у справі RT (Russia Today) France проти Ради ЄС (Т-125/22) від 27 липня 2022 року [227], яке стало одним із найбільш резонансних судових актів у сфері медіарегулювання та боротьби з пропагандою в умовах збройного конфлікту. Це перше рішення Великої палати Загального суду, ухвалене в прискореному провадженні – менш ніж за п'ять місяців – що саме по собі свідчить про виняткову серйозність ситуації, яка спонукала до його ухвалення.

Справа виникла як наслідок рішення Ради ЄС від 1 березня 2022 року – тобто через п'ять днів після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну – яким було тимчасово заборонено мовлення RT France та ряду інших

підконтрольних Кремлю медіа на всій території Євросоюзу. Рада обґрунтувала цей крок тим, що росія вдалася до систематичної пропагандистської кампанії, спрямованої на виправдання агресії проти України та маніпулювання громадською думкою в ЄС і сусідніх країнах, використовуючи для цього медіа під прямим або опосередкованим контролем російського керівництва. RT France оскаржила ці заходи, висунувши чотири аргументи: порушення права на захист, свободи вираження поглядів, права на ведення бізнесу та принципу недискримінації.

Суд відхилив усі чотири підстави. Щодо компетенції Ради, він підтвердив, що в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики Рада має широкі повноваження у визначенні цілей обмежувальних заходів, і тимчасова заборона мовлення пропагандистських медіа є правомірним інструментом реагування на серйозну загрозу миру, навіть якщо на національному рівні існують власні регуляторні органи [228].

Центральним у рішенні є аналіз свободи вираження поглядів. Суд не заперечував, що заборона обмежує цю свободу, однак визнав таке обмеження законним, передбачуваним і пропорційним [227]. Було встановлено, що RT France активно підтримувала політику дестабілізації та агресії росії щодо України ще до прийняття оскаржуваних актів і поширювала інформацію, яка виправдовувала військову агресію та становила значну й безпосередню загрозу для суспільного порядку та безпеки ЄС. При цьому RT France не змогла довести збалансованого висвітлення подій [228].

Суд також відкинув аргумент про порушення права на захист, пояснивши, що зважаючи на виняткові обставини та надзвичайну терміновість – початок війни на кордонах ЄС – органи влади ЄС не були зобов'язані заслуховувати RT France до прийняття рішення [227]. Негайне впровадження заходів було необхідним для забезпечення їх ефективності, аби вони не втратили будь-якого практичного сенсу [228].

З аналітичної точки зору рішення має принципове значення для досліджень дезінформації та пропаганди. Суд фактично визнав, що державне

медіа, яке повністю фінансується урядом країни-агресора і систематично поширює пропаганду на підтримку збройної агресії, може бути законно обмежене в мовленні – навіть у демократичному правовому порядку, де свобода слова є фундаментальною цінністю. Ключовим критерієм при цьому є не сам факт державного фінансування чи навіть упередженості, а наявність конкретних і послідовних доказів того, що діяльність медіа становить пряму загрозу суспільному порядку та безпеці. Заходи при цьому мають бути тимчасовими та оборотними – що суд також перевінив і підтвердив у цій справі.

НАТО, зі свого боку, наголошувало на використанні росією тактики «гібридної війни», включно з проникненням через м'яку силу. Центр передового досвіду стратегічних комунікацій НАТО [59] (*StratCom COE*) у Ризі опублікував низку докладних досліджень щодо російських операцій впливу в країнах поза межами Заходу, зокрема, щодо культурної присутності РФ у Єгипті та Малі, з метою інформування держав-членів Альянсу про використовувані методи. *StratCom COE* та суміжні структури НАТО сприяють обміну розвідданими щодо таких суб'єктів, як росспівробітництво. Крім того, держави-члени НАТО посилили контррозвідувальний нагляд за персоналом російських культурних центрів. Наприклад, у країнах Балтії неодноразово висилали співробітників росспівробітництва, підозрюваних у шпигунстві, під виглядом ширших дипломатичних відповідей.

Національні правові та інституційні заходи: Багато країн оновлюють своє законодавство та політики з метою обмеження ворожого іноземного впливу. Це безпосередньо впливає на можливості функціонування російських культурних центрів. У Європі деякі уряди розірвали двосторонні угоди [95], які дозволяли діяльність центрів росспівробітництва. Інші країни посилили візовий режим та правила акредитації: дипломатів, призначених до культурних центрів, ретельно перевіряють, а в окремих випадках – відмовляють їм у візах або висилають, якщо їхня діяльність виходить за межі культурного мандату. Країни на кшталт Чехії обговорюють нове законодавство [97], яке дозволить владі закривати іноземні культурні структури, якщо ті залучені до підривної діяльності. Чеська

служба безпеки неодноразово попереджала, що російські культурні та «співвітчизницькі» організації в країні виконують функції «посередницького шпигунства», що стало одним із чинників скорочення російської дипломатичної присутності. Крім того, служба безпеки Фінляндії (Supo) ще задовго до накладення арешту на майно взяла Російський центр у Гельсінкі [129] під пильний нагляд, розглядаючи його як платформу для діяльності російських спецслужб.

Зусилля громадянського суспільства: Незалежні дослідники, журналісти, що проводять розслідування, та громадські організації відіграють велику роль у викритті пропагандистської діяльності росспівробітництва. Моніторингові НУО в Центральній і Східній Європі (зокрема празький Центр європейських цінностей [130] та український Detector Media [131]) публікують аналітичні звіти про зміст і мережі російських культурних центрів. Видання, що займаються розслідуваннями – *Dossier Center, Bellingcat, Insider* та інші – досліджують джерела фінансування та персональний склад центрів, розкриваючи зв'язки між керівництвом росспівробітництва та російськими спецслужбами або екстремістськими структурами. Медіа у країнах також б'ють на сполох: чеські й словацькі журналісти публікували матеріали про те, як «Русские дома» організовували «історичні клуби щодо Другої світової війни», де просувався ревізіоністський кремлівський наратив, що викликало публічні дискусії. У Киргизстані саме незалежне розслідування (служби Радіо Свобода [99]) вперше повідомило про схему вербування в Оші, що спонукало владу до дій. Тим часом місцеві ініціативи інформують громади про загрози іноземного впливу. У країнах Балтії [132] кампанії місцевими мовами попереджають громадян, що участь у заходах «Русских домов» може наражати їх на вплив прихованої пропаганди. Академіки та дослідники також роблять внесок, мапуючи діяльність росспівробітництва та оцінюючи її наслідки. Наприклад, у 2022 році Український інститут опублікував дослідження «росспівробітництво: нестерпна жорсткість м'якої сили», у якому йшлося про те, як, під виглядом культурної дипломатії, здійснюється цілеспрямований вплив на суспільства з

метою їхньої дестабілізації та ослаблення. Інші приклади – дослідження Міжнародного центру оборони та безпеки (ICDS) в Естонії «Політика допомоги рф: вплив, непрозорість і пропаганда» або дослідження Геїра Хогена Карлсена «Поділяй і владарюй: десять уроків про політичні впливові активності рф в Європі». Такі незалежні аналітичні джерела часто стають основою для державної політики та сприяють підвищенню обізнаності громадськості [132; 131].

Висновки до Розділу 2

1. Все більший наголос робиться на боротьбі із поширенням гендерної дезінформації як складової частини захисту прав людини. По суті, боротьба з гендерним переслідуванням вимагає боротьби з дезінформацією, яка його уможлиблює. Як показує історія та сучасні події, неконтрольовані неправдиві твердження щодо гендеру здатні перетворюватися на широко визнані «істини», що виправдовують репресії чи навіть міжнародні злочини. Викриваючи ці брехливі наративи та утверджуючи рівну людську гідність для всіх, суспільство може підважити соціально-політичні механізми, які ведуть від риторики демонізації до актів переслідування.

У сучасних збройних конфліктах дезінформація перетворилася на потужний і безпрецедентний засіб впливу на цивільне населення, що особливо проявилось під час війни в Україні. Її наслідки є реальними та болючими – як у фізичному, так і в психологічному вимірах. Такий інформаційний тиск кидає виклик традиційним нормам і підходам міжнародного права щодо дозволених інформаційних впливів під час воєн.

2. Міжнародне гуманітарне право визнає допустимість військових хитрощів, однак забороняє такі методи обману, які можуть призвести до залякування, паніки чи безпосередньої загрози для мирного населення. У свою чергу, міжнародне право прав людини вимагає від держав активних дій для протидії розпалюванню ненависті, а також забезпечення доступу до правдивої,

життєво важливої інформації – особливо у контексті безпеки, здоров'я та життя громадян.

Хоча міжнародне кримінальне право лише починає формувати підходи до відповідальності за дезінформацію, вже сьогодні воно реагує на її найнебезпечніші прояви, зокрема у випадках, коли вона супроводжує чи полегшує вчинення міжнародних злочинів, таких як злочини проти людяності або воєнні злочини.

Водночас наявні правові механізми не охоплюють усіх форм і наслідків дезінформації, що виникає під час воєн. Часто її вплив є опосередкованим, а межа між дозволеною інформаційною діяльністю і протиправною маніпуляцією – розмитою. Спроби застосування чинних правових норм до новітніх форм інформаційного впливу нашоухуються на численні правові та концептуальні бар'єри. Проте це свідчить не про безсилля права, а про потребу його адаптації до нових викликів і загроз.

3. Український досвід 2022–2024 років довів: ефективний захист цивільного населення в умовах сучасної війни неможливий без активної боротьби з дезінформацією. Міжнародна спільнота вже розпочала роботу в цьому напрямі: задокументовано випадки використання дезінформації як інструменту злочинів, відбувається засудження мови ненависті, а держави й цифрові платформи закликаються до стримування поширення фейків, які можуть завдати шкоди.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста неодноразово акцентував увагу на ризиках, які несе неправдива інформація у воєнний час. Він закликає всі сторони конфліктів до поваги до нейтральних гуманітарних структур, утримання від інформаційних кампаній, які можуть наражати на небезпеку цивільних осіб, і відповідального поводження з неперевереними даними.

Отже, правове поле не залишає дезінформацію поза увагою: вона або вже підпадає під конкретні норми міжнародного гуманітарного чи правозахисного права, або стає невід'ємною частиною інших злочинних дій. Основне завдання – точно кваліфікувати такі дії та забезпечити ефективне притягнення до

відповідальності всіх причетних. Це стане запорукою того, що інформаційна війна проти цивільного населення не залишиться безкарною.

3. Російські культурні центри (інститути «Русский мир», «Русские дома» тощо) перетворилися на передові інструменти у пропагандистських кампаніях Кремля. У майбутньому роль російських культурних центрів у поширенні дезінформації, ймовірно, зростатиме скрізь, де їм дозволяють діяти. На міжнародному рівні протидія російській пропаганді реалізується через інтегровані організаційно-правові механізми, які поєднують договірні норми, регуляторні інструменти та інституційну координацію.

РОЗДІЛ 3. СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В ПРОТИДІІ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

3.1 Організаційно-правові та інституційні механізми протидії дезінформації в ЄС

Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства характеризується безпрецедентним зростанням обсягів інформації, що циркулює у цифровому просторі, та паралельним поглибленням загроз, пов'язаних з її якістю й достовірністю. Дезінформація як цілеспрямоване поширення неправдивої або спотвореної інформації перетворилася на один з найсерйозніших викликів для демократичних суспільств Європейського Союзу [229, с. 363]. Особливо гостро ця проблема виявилася в умовах гібридної війни, коли інформаційні маніпуляції стали дієвим інструментом впливу на громадську думку та дестабілізації державних інституцій.

Сучасний інформаційний простір Європейського Союзу зазнає системного впливу дезінформаційних кампаній, які підривають довіру до демократичних інституцій, цифрових та традиційних медіа, шкодять процесам ухвалення обґрунтованих рішень громадянами і поляризують суспільні дебати. Як зазначає О. Звоздецька, навмисне поширення брехні разом із супутніми нападами на свободу преси та верховенство права кидає виклик основним нормам і цінностям, від яких залежить інституційна легітимність та політична стабільність ЄС [239, с. 31]. Йдеться про багатогранну проблему, яка не має однієї першопричини, а отже, не передбачає єдиного універсального вирішення, оскільки вона глибоко переплетена з цифровою екосистемою та постійно вдосконалюваними технологіями.

Особливості цього виклику зумовлені насамперед цифровим середовищем, у якому розгортаються дезінформаційні кампанії. На думку американського дослідника П. Старра, на яку посиляється О. Звоздецька,

оптимістичний наратив 1990-х років щодо емансипаційного потенціалу Інтернету виявився хибним з огляду на три обставини: онлайн-спілкування поширює дезінформацію так само швидко й дешево, як і достовірну інформацію; розширення індивідуального вибору джерел спричинило групову поляризацію та появу мікротаргетованої дезінформації; нарешті, розвиток мережі залежав не від «природних» властивостей технології, а від політичних і регуляторних рішень, які уможливили монополії платформ та алгоритми, що сприяють поширенню недостовірного контенту [239, с. 33]. На цьому тлі соціальні мережі, які колись проголошувалися силою свободи й демократії, нині перебувають у центрі досліджень як каталізатори насильства, недовіри та зниження легітимності інституцій [239, с. 36].

Окрему проблему становить термінологічна неузгодженість. У дискурсі поряд із поняттям «дезінформація» функціонують терміни «фейкові новини», «пропаганда», «маніпулювання інформацією», «інформаційний розлад», «гібридна війна».

Серед зовнішніх джерел дезінформації найсуттєвішою загрозою для ЄС вважається діяльність російської федерації. За оцінкою Секції гібридного синтезу при Центрі розвідки та ситуації ЄС, російська дезінформація «є систематичною, має достатні ресурси та інший масштаб порівняно з іншими країнами» [239, с. 34]. Серед інструментів – провладні медіа RT і Sputnik, що працюють у 100 країнах і транслюють програми 30 мовами з річним бюджетом RT близько 270 млн євро, та «фабрика тролів» – Агентство Інтернет-досліджень з місячним бюджетом близько 1 млн євро, орієнтоване на розпалювання дискусій щодо міграції, суверенітету й цінностей у європейських спільнотах [239, с. 33–34]. Дослідниця Л. Дорош підкреслює, що саме агресивна поведінка росії та анексія Криму 2014 р. підштовхнули ЄС до випрацювання нових інструментів безпекової політики, оскільки в Об'єднанні побоюються застосування аналогічної тактики проти інших колишніх радянських республік [240, с. 107].

Дані, наведені у деяких дослідженнях, підтверджують серйозність проблеми на рівні сприйняття громадянами. За результатами Євробарометра 2018 р., 85 % респондентів вважають фальшиві новини проблемою у своїй країні, понад третина (37 %) щодня або майже щодня стикається з ними, ще 31 % – щонайменше раз на тиждень [239, с. 35]. Дослідження Массачусетського технологічного інституту, на яке посиляється О. Звоздецька, демонструє, що неправдиві новини поширюються в Twitter значно швидше, глибше та ширше за правдиві, причому головним механізмом поширення є саме люди, а не автоматизовані боти [239, с. 34]. Це руйнує поширене уявлення про суто «технологічну» природу проблеми та повертає увагу до соціальних і психологічних чинників вразливості суспільств.

Реагуючи на ці виклики, Європейський Союз у 2015–2019 рр. сформував комплексну стратегію протидії, ключовими елементами якої стали Глобальна стратегія ЄС (2016 р.), «Гібридна книга ЄС», Спільне повідомлення про підвищення стійкості (2018 р.) та План дій щодо подолання дезінформації від 5 грудня 2018 р. [240, с. 108]. Л. Дорош виокремлює десять основних напрямів діяльності ЄС: створення публічної бази даних EuvsDisinfo, захист виборчого процесу, розвінчування євроміфів, моніторинг повідомлень, ухвалення Кодексу практики щодо дезінформації спільно з Google, Mozilla, Facebook, Twitter і Microsoft, посилення медіаграмотності, залучення громадянського суспільства, інвестиції у платформи перевірки фактів, комунікаційні кампанії та підтримка плюралізму ЗМІ [240, с. 108–109].

Водночас стратегія ЄС має низку обмежень. Систему швидкого оповіщення критикують як «нешвидку, несповісницьку, несистемну» через відсутність чітких параметрів оцінювання масштабу кампаній та брак координації між державами-членами, які не мають власних національних систем моніторингу [240, с. 111]. Бюджети залишаються недостатніми – у 2019 р. вони зросли з 239,9 до 5 млн євро, а на створення обсерваторії цифрових медіа виділено лише 240,5 млн євро [240, с. 109, 113]. Як зауважує Л. Дорош, гібридна природа самого ЄС робить його водночас незамінним актором протидії та

вразливим до атак, адже відповіді вимагають швидкості й рішучості, які часто недосяжні через брак координації [240, с. 113].

Зрозуміло, що дезінформація є серйозною загрозою основам демократії та функціонуванню інституцій ЄС, особливо в умовах посилення деструктивних інформаційних впливів з боку РФ. Євросоюз поступово нарощує захисні спроможності, використовуючи багаторівневий крос-секторальний підхід, що поєднує нормативно-правові, інституційні та комунікаційні інструменти. Проте ефективність цих заходів потребує подальшого вивчення, а досвід ЄС є важливим орієнтиром для України, яка вже багато років перебуває під посиленням пропагандистським тиском з боку Росії [239, с. 31; 240, с. 113].

Спробуємо провести аналіз основних правових та інституційних механізмів ЄС у сфері протидії дезінформації, виявлення особливостей їх формування та оцінка ефективності з урахуванням сучасних викликів цифрової епохи.

Як уже зазначалося, у сучасному науковому дискурсі дезінформація визначається як цілеспрямоване поширення неправдивої або спотвореної інформації з метою маніпулювання думкою окремих осіб чи суспільства загалом [229, с. 363]. Дослідники наголошують, що дезінформація часто застосовується в умовах гібридної війни, поєднуючи явні та приховані методи впливу на супротивника та його населення [231, с. 156]. До основних інструментів дезінформаційного впливу належать пропаганда як стратегічне використання інформації для впливу на громадську думку чи просування політичних цілей; фейкові новини, що імітують справжні новинні повідомлення; скоординовані дезінформаційні кампанії; упереджені повідомлення, провокативний контент і клікбейт [229, с. 363]. Слід зазначити, що сучасні умови розвитку соціальних медіа суттєво змінили природу цього явища. Згідно з дослідженням Оксфордського університету, у 2019 році організовані кампанії з маніпулювання громадською думкою у соціальних мережах було виявлено вже у 70 країнах, тоді як у 2017 році їх налічували лише

28 [232, с. 248]. Це свідчить про стрімке розширення масштабів проблеми та потребу в адекватних правових механізмах протидії.

Активна політика протидії дезінформації на рівні Європейського Союзу фактично розпочалася після початку російської агресії на території України у 2014 році, якій передували та яка супроводжувалася масштабними кампаніями дезінформації [230, с. 8]. Саме події 2014 року актуалізували питання результативності інформаційної зброї як інструменту геополітичного впливу та стали рушійною силою для початку формування сучасних механізмів боротьби. Першим важливим кроком стало рішення Європейської Ради, ухвалене у березні 2015 року в Брюсселі, про необхідність протидії постійним дезінформаційним кампаніям з боку російської федерації [230, с. 8]. Як уже зазначалося у попередніх підрозділах, на реалізацію цього завдання у квітні 2015 року в межах Європейської служби зовнішніх справ було створено Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force), завданням якої стала підтримка делегацій ЄС у країнах Східної Європи та протидія дезінформаційним наративам [231, с. 156].

У червні 2015 року було прийнято План дій щодо стратегічних комунікацій, серед цілей якого визначалися ефективна комунікація та просування політики й цінностей ЄС щодо ініціативи «Східне партнерство», зміцнення загального медіасередовища, зокрема підтримка незалежних засобів масової інформації, а також підвищення обізнаності громадськості про дезінформаційну діяльність зовнішніх суб'єктів і покращення спроможності ЄС реагувати на такі дії [230, с. 9]. Важливим етапом стало прийняття у 2016 році документа «Спільні рамки протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу», в якому масові дезінформаційні кампанії та використання соціальних медіа для контролю політичного наративу були визначені як засоби поширення гібридних загроз [232, с. 249]. У цьому ж році Європейський Парламент презентував Звіт про стратегічні комунікації ЄС для протидії пропаганді третіх сторін, де наголошувалося, що засоби протидії

повинні поважати основоположні права людини, зокрема свободу слова та право на доступ до інформації [230, с. 9].

Флагманським проєктом Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій став ресурс EUvsDisinfo, який функціонує з 2015 року. Одним з найважливіших досягнень цього проєкту є формування бази дезінформації, що містить основні кейси прокремлівської пропаганди – на момент відповідних досліджень база нараховувала майже 16 тисяч кейсів, з яких близько 7 тисяч стосувалися України [230, с. 9]. Платформа дозволяє здійснювати пошук недостовірної інформації не лише за датою, але й за державами та регіонами розповсюдження, ключовими словами та наративами, що уможливорює відстеження тенденцій виникнення та розвитку дезінформаційних повідомлень. Не менш важливу роль відіграє Європейський медіамонітор (EMM), який аналізує медіаконтент для виявлення та протидії дезінформації; завдяки консолідації даних і перехресній перевірці інформації EMM сприяє виявленню хибних наративів та підтримує розробку обґрунтованих політик [229, с. 365].

Найбільш активним у сфері протидії дезінформації, на думку дослідників, став 2018 рік. У квітні Європейська Комісія опублікувала Комюніке «Боротьба з онлайн-дезінформацією: європейський підхід», в якому було надано визначення поняттю «дезінформація» [230, с. 10]. У вересні того ж року було презентовано саморегулюючий Кодекс практики щодо дезінформації, який підписали найбільші інтернет-платформи та соціальні медіа – Google, Facebook, Twitter та Mozilla [232, с. 254]. Кодекс не мав загальнообов'язкового характеру та встановлював зобов'язання не для держав, а для конкретних компаній, що його підписали, отже, він став першим інструментом саморегулювання у даній сфері та заклав підвалини подальшого розвитку цього напрямку [230, с. 10]. Серед його ключових напрямів – контроль вмісту реклами, прозорість політичної реклами, регулювання ботів та закриття фейкових акаунтів, забезпечення прозорості алгоритмів, підтримка медіаграмотності та співпраця з академічними центрами [232, с. 254–255].

У грудні 2018 року Європейська Комісія та Європейська служба зовнішніх справ ухвалили План дій проти дезінформації, який встановив чотири основні напрями подальшої політики Союзу. Перший напрям передбачав покращення можливостей інституцій ЄС щодо виявлення, аналізу та викриття дезінформації через збільшення кількості спеціалістів та обсягу інвестицій у відповідні цифрові інструменти. Другий стосувався зміцнення співпраці та спільної відповіді на дезінформацію, для чого передбачалося створення спеціальної Системи швидкого сповіщення (Rapid Alert System), яка б давала можливість країнам-членам та інституціям ЄС оперативно обмінюватися інформацією. Третій напрям полягав у залученні приватного сектору до боротьби з дезінформацією, насамперед через імплементацію Кодексу практики, а четвертий – у підвищенні обізнаності та покращенні стійкості населення до дезінформації, зокрема через освітні та просвітницькі заходи [230, с. 10]. Підписанти Кодексу зобов'язалися посилити співпрацю з фактчекерами, забезпечити прозорість політичної реклами, розширити права та можливості користувачів, демонетизувати поширення дезінформації та надати дослідникам кращий доступ до даних [231, с. 157].

Одним з ключових правових інструментів, що опосередковано впливає на сферу протидії дезінформації, є Загальний регламент із захисту даних (GDPR), який набув чинності 25 травня 2018 року. GDPR посилює захист персональних даних на онлайн-платформах, опосередковано протидіючи дезінформації через регулювання використання даних і забезпечення прозорості цифрової реклами [229, с. 364]. Цей регламент спрямований на запобігання зловживанню даними в дезінформаційних кампаніях, що особливо актуально в контексті захисту демократичних процесів та виборчих кампаній від маніпулятивних впливів.

У 2020 році Європейська Комісія представила Європейський план дій з демократії, метою якого було зміцнення стійкості та розширення можливостей демократії в ЄС. Документ передбачав три шляхи реалізації політики протидії дезінформації: вдосконалення здатності протидії дезінформації як ЄС загалом, так і окремих держав-членів, у тому числі через створення механізмів, які би

дозволяли покладати витрати на винних у іноземному інформаційному втручанні; збільшення зобов'язань та відповідальності онлайн-платформ через доопрацювання Кодексу практики та створення постійно діючого органу моніторингу; розширення можливостей громадян приймати обґрунтовані рішення через підтримку проєктів медіаграмотності [230, с. 10]. У червні 2021 року Європейська рахункова палата підготувала спеціальний звіт «Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed», у якому позитивно оцінювалась робота EUvsDisinfo, проте водночас вказувалося на неповноту Плану дій 2018 року, відсутність механізмів координації діяльності різних інституцій ЄС та відсутність системи моніторингу й звітності, що не дає можливості виміряти реальну ефективність вжитих заходів [230, с. 11].

Якісно новим етапом у формуванні правових механізмів протидії дезінформації стало прийняття 16 липня 2022 року Посиленого кодексу практики щодо дезінформації, який суттєво розширив трактування самого терміну «дезінформація» [230, с. 11]. Якщо раніше це поняття охоплювало лише навмисно поширювану неправдиву інформацію, то тепер воно включає також непереднамеренні помилки та зовнішні інформаційні втручання [229, с. 364]. Посилений кодекс запровадив суворіші механізми та стандарти для ефективнішої протидії шкідливому інформаційному впливу. Серед ключових нововведень – заборона отримання прибутків від контенту з недостовірними даними; впровадження інструментів боротьби з рекламою, що містить дезінформацію; підвищення прозорості політичної реклами через додаткові заходи контролю; забезпечення доброчесності онлайн-послуг через зменшення маніпулятивної поведінки в кіберпросторі, зокрема за допомогою застосування штучного інтелекту для боротьби з фейковими акаунтами, ботофермами та діпфейками [229, с. 364].

Передбачено також розширення інструментарію для користувачів цифрових платформ, включаючи забезпечення доступу до засобів верифікації повідомлень та розпізнавання неправдивої інформації; активізація співробітництва з науковою спільнотою через надання дослідникам доступу до

анонімізованих даних для вивчення дезінформаційних явищ; поглиблення взаємодії та посилення партнерських відносин з організаціями, що займаються фактчекінгом [230, с. 12]. Особливої уваги заслуговує створення Центру прозорості (Transparency centre), покликаного гарантувати відкритість та звітність у процесах протидії дезінформації [229, с. 364].

Паралельно з оновленням Кодексу практики у 2022 році набув чинності Закон про цифрові послуги (Digital Services Act). Основна мета цього законодавчого акту полягала у формуванні захищеного, прогнозованого та стабільного інтернет-простору, що неможливо без ефективного захисту користувачів від дезінформаційних впливів [229, с. 365]. Закон про цифрові послуги став піонерським документом на рівні ЄС, який не обмежився визначенням стратегічних напрямів боротьби з інформаційно-психологічними впливами та наданням порад у цій галузі, а встановив обов'язкові вимоги та передбачив санкції за їх невиконання [230, с. 12]. Серед ключових положень – заборона цільової (таргетованої) реклами, яка ґрунтується на профілюванні чутливих персональних даних, до яких, відповідно до Загального регламенту про захист персональних даних, відноситься інформація про політичні погляди та переконання. Закон також зобов'язав провайдерів цифрових послуг впроваджувати спеціальні заходи протидії незаконному контенту (одним із видів якого є дезінформація) та створити належні механізми повідомлення користувачами про такий матеріал [229, с. 365]. Положення Закону у повному обсязі діють з 17 лютого 2024 року, проте для дуже великих онлайн-платформ і пошукових систем (VLOP, VLOSE), серед яких сервіси Meta, X, YouTube, TikTok та Google, його норми почали застосовуватися з 25 серпня 2023 року [230, с. 12].

Ефективність правових інструментів ЄС підтверджується конкретними прикладами правозастосовної практики. Зокрема, рішення Литви у 2015 році призупинити трансляцію російськомовного каналу RTR Planet було визнано таким, що відповідає нормам ЄС, що демонструє підтримку зусиль країн-членів у боротьбі з дезінформацією [229, с. 365]. Аналогічно, реакція Франції на

російську дезінформацію під час президентських виборів 2017 року, включно з публічними попередженнями та розслідуваннями засобів масової інформації, підкреслила проактивну позицію країн ЄС [229, с. 365]. Водночас аналіз імплементації Кодексу практики 2018 року дав неоднозначні результати. На думку дослідників, саморегулювання було першим логічним та необхідним кроком, проте не було вибудовано глибокої довіри між промисловістю, урядами, науковими колами та громадянським суспільством [232, с. 246]. Прогрес спостерігається у сферах, що не потребують суттєвих змін у бізнес-моделі акторів – це виявлення та архівування політичної реклами, доступ до видалених даних, маркування дезінформації, перевірка фактів та медіаграмотність [232, с. 257].

Натомість мало просування досягнуто у визначенні єдиних підходів щодо розміщення політичної реклами, наданні детального аналізу даних про видалені акаунти та в оцінці впливу заходів: жодна із зацікавлених сторін не представила вичерпних даних, які би підтвердили об'єктивну та достовірну ефективність зусиль для протидії дезінформації [232, с. 258]. Серед основних викликів, що залишаються актуальними, дослідники виокремлюють складність регулювання динамічних цифрових екосистем, необхідність збалансування свободи слова з захистом від дезінформації, а також обмеженість добровільних механізмів через відсутність примусового виконання [229, с. 366]. Подолання цих обмежень потребує посилення санкційних механізмів, розширення інвестицій у медіаграмотність та активізації міжнародної співпраці.

Отож, Європейський Союз сформував комплексну систему правових інструментів для боротьби з дезінформацією, яка пройшла еволюцію від м'яких саморегуляційних заходів до жорсткіших обов'язкових вимог. Аналіз процесу становлення сучасної політики ЄС демонструє трансформацію підходів: якщо на початку діяльності заходи були максимально «м'якими», орієнтувалися в першу чергу на стратегічні комунікації та просвітницьку складову і фактично не допускали встановлення заборон щодо поширення недостовірної інформації, то сьогодні ця політика змінилася, про що свідчать положення Посиленого

кодексу практики щодо дезінформації та Закону про цифрові послуги [230, с. 14]. Можна виокремити такі основні напрями діяльності ЄС у сфері протидії дезінформації: розвиток інструментів виявлення та реагування на деструктивні інформаційні впливи; ефективна комунікація та координація відповіді; спільне вирішення проблеми; підвищення медіаграмотності як формування стійкості населення до дезінформації; підтримка незалежних медіа та фактчекінгових ініціатив; саморегуляція онлайн-простору та встановлення обов'язкових правил поширення інформації в кіберпросторі [230, с. 14]. Для України, яка перебуває в умовах активних дезінформаційних впливів з боку держави-агресора, адаптація європейських правових рамок, розвиток національних механізмів моніторингу та посилення співпраці між державними інституціями і громадянським суспільством є важливими складовими побудови ефективної системи інформаційної безпеки [231, с. 161].

Поряд з нормативно-правовою базою важливою складовою політики ЄС у сфері протидії дезінформації виступає інституційний вимір – система спеціалізованих органів, робочих груп, обсерваторій та експертних мереж, на які покладено виявлення, аналіз і спростування деструктивних інформаційних впливів та формування суспільної стійкості до них. Дослідники наголошують, що в основі сучасного дезінформаційного безладу лежить криза легітимності авторитетних інститутів ліберальної демократії, що додатково актуалізує потребу інституційної відповіді на ці виклики [234, с. 109–110].

Перші сигнали визнання російської інформаційної діяльності на інституційному рівні ЄС були зафіксовані в грудні 2014 року, а в рішенні Європейської Ради від 19–20 березня 2015 року чітко визначено позицію про необхідність кинути виклик «триваючим дезінформаційним кампаніям росії» та створити відповідні інституції [233, с. 199]. Оперативна група East StratCom була створена у квітні 2015 року в інституційній структурі Європейської служби зовнішніх справ (EEAS) під керівництвом Високого представника ЄС [233, с. 199]. Її мандат, окреслений Планом дій щодо стратегічної комунікації від 22 червня 2015 року, охоплює три напрями: сприяння ефективній комунікації щодо

політики та цінностей ЄС у східному сусідстві, зміцнення спільного медіасередовища шляхом просування свободи ЗМІ в регіоні та підвищення обізнаності громадськості про дезінформаційну діяльність зовнішніх суб'єктів і спроможність ЄС реагувати на неї [234, с. 110–111].

Спочатку команда складалася лише з 14 осіб, додаткові кошти на її діяльність не виділялися [233, с. 199]. Попри обмежені ресурси, East StratCom вдалося досягти успіху у двох напрямках: щотижневому інформаційному бюлетені Disinformation Review та флагманському проєкті EUvsDisinfo, який аналізує і збирає випадки дезінформації з прокремлівських ЗМІ на основі моніторингу 15 мовами в ЄС та країнах Східного партнерства, а його база даних містила понад 6500 ідентифікованих випадків [233, с. 200]. У січні 2018 року підрозділу був виділений перший бюджет 233,1 млн євро, а загальний бюджет EEAS на стратегічну комунікацію збільшився з 233,9 млн євро у 2018 році до 5 млн євро у 2019 році [233, с. 200; 234, с. 111].

Інституційна архітектура поступово розширювалася: окрім східного напрямку, було створено Цільову групу по Західних Балканах (грудень 2015 року) та Цільову групу для Півдня (червень 2017 року) для країн Близького Сходу, Північної Африки та Перської затоки [234, с. 111]. Водночас аудиторський звіт ЄС 09/2020 року констатував, що Відділ StratCom усе ще перебуває в процесі набору й розширення: станом на жовтень 2020 року в ньому нараховувалося лише 37 співробітників, а криза COVID-19 додатково загострила кадровий голод [234, с. 111–112]. Інституційним доповненням стала Секція гібридного синтезу (EU Hybrid Fusion Cell) як підрозділ Центру розвідки та ситуації ЄС, що отримує, аналізує та обмінюється секретною й відкритою інформацією щодо показників і попереджень про гібридні загрози [234, с. 112]. Її доповнює Європейський центр передового досвіду протидії гібридним загрозам, відкритий 2 жовтня 2017 року в Гельсінкі – перша установа за участі ЄС, сформована разом з НАТО, з фокусом на дослідницькій роботі та формуванні адаптивної стійкості до загроз [234, с. 112].

Для підвищення ефективності обміну інформацією у березні 2019 року EEAS запустила Систему швидкого оповіщення (Rapid Alert System) – платформу та мережу контактних пунктів у державах-членах, призначену для підключення до можливостей моніторингу всередині та за межами ЄС, включно з Механізмом швидкого реагування G7 і НАТО [234, с. 113]. Фактично RAS є єдиним форумом, де експерти з різних установ ЄС та держав-членів працюють разом над дезінформацією [234, с. 113]. Водночас функціонування системи виявилось критично обмеженим: відсутність довіри між державами-членами призвела до низького рівня обміну інформацією, а аудит ЄС 09/2020 року констатував, що до вересня 2020 року RAS жодного разу не видавала попереджень і не використовувалась для координації спільної реакції, як передбачалося спочатку [234, с. 113].

Значним рушієм розвитку фактчекінгу стала програма «Горизонт-2020», у рамках якої з листопада 2018 року функціонувала Соціальна обсерваторія з дезінформації та аналізу соціальних медіа (SOMA) з бюджетом майже 990 тисяч євро [234, с. 113–114]. Її дослідники дійшли висновку, що м'які інструменти ЄС недостатні для забезпечення безпечної екосистеми ЗМК і потребують зміни медіаінфраструктури через підвищення прозорості алгоритмів та зменшення монетизації клікбейту [234, с. 114]. Аудит ЄС 09/2020 року, водночас, показав, що SOMA вдалося залучити лише двох фактчекерів, визнаних Міжнародною мережею перевірки фактів, і попри позитивну оцінку технологічної основи проєкт не отримав широкого використання [234, с. 114].

1 червня 2020 року в рамках Інституту Європейського університету у Флоренції було відкрито Європейську обсерваторію цифрових медіа (EDMO) із бюджетом 9 млн євро [234, с. 115]. Її діяльність зосереджується на картуванні організацій з перевірки фактів, координації досліджень, створенні громадського порталу, забезпеченні конфіденційного доступу до даних платформ для науковців та підтримці моніторингу політики онлайн-платформ [234, с. 115–116]. Хоча EDMO мала замінити SOMA, на момент аудиту обидва проєкти діяли паралельно, а помітність EDMO серед стейкхолдерів усе ще була обмеженою,

що контрастувало з її амбіціями надати комплексне вирішення проблеми [234, с. 116].

Для розвитку медіаосвіти Європейська комісія об'єднала зацікавлені сторони в Експертній групі з медіаграмотності (MLEG), створеній ще у 2006 році з дорадчими функціями; група розробила європейське визначення медіаграмотності та щорічно збирається для виявлення передового досвіду, сприяння створенню мереж між зацікавленими сторонами й дослідження взаємодії між політиками ЄС у цій сфері [234, с. 117]. Перед виборами до Європарламенту в травні 2019 року було створено європейський інформаційний ресурс з перевірки фактів FactCheckEU – проєкт Міжнародної мережі перевірки фактів, що об'єднує європейських підписантів Кодексу принципів IFCN [234, с. 116].

Інституційна динаміка ЄС яскраво виявляється і в реакціях окремих країн-членів. Франція після цілеспрямованої дезінформаційної кампанії проти Е. Макрона відмовила в акредитації пресі RT і Sputnik, засудивши їх як органи «оманливої пропаганди» [233, с. 203]. Швеція обрала освітній шлях формування психологічного захисту населення через програми медіаграмотності, які реалізуються на всіх рівнях освіти, починаючи з початкової школи [233, с. 203]. Латвія і Литва правомірно заборонили трансляцію RTR Planeta через звинувачення у «підбурюванні до війни» та неправдивій інформації, а у Великій Британії регулятор Ofcom оштрафував RT на 200 тисяч фунтів стерлінгів за порушення стандартів неупередженості під час висвітлення «справи Скрипаля» [233, с. 203].

Отож, інституційна структура протидії дезінформації в ЄС сформувалася знизу вгору, як реакція на конкретні загрози: перші заяви Європейської Ради та створення Цільової групи були відповіддю на застереження держав-членів [233, с. 204]. Створена екосистема – від East StratCom і EUvsDisinfo до Hybrid Fusion Cell, Центру в Гельсінкі, Rapid Alert System, обсерваторій SOMA та EDMO, MLEG і FactCheckEU – демонструє комплексність підходу ЄС. Водночас аудиторські оцінки засвідчують суттєві обмеження: кадровий дефіцит,

відсутність довіри між державами-членами, паралельне функціонування проєктів з дублюючими завданнями та обмежена видимість окремих обсерваторій серед стейкхолдерів [234, с. 118]. Подальша еволюція цього інституційного виміру потребуватиме посилення координації між органами, поглиблення взаємодії з громадянським суспільством і фактчекерами, а також стабільного фінансування довгострокових програм медіаграмотності.

Як бачимо, поширення дезінформації стало однією з ключових загроз для національної безпеки демократичних держав XXI століття, що зумовило формування у країнах ЄС комплексу організаційно-правових механізмів протидії цьому явищу. Європейський досвід демонструє важливість балансу між свободою слова та безпекою в інформаційному просторі, а вироблені практики характеризуються комплексним і системним підходом [235, с. 53]. Зокрема, План дій ЄС проти дезінформації, прийнятий у 2018 році, офіційно називає російську федерацію головним джерелом загроз, а поточні російські дезінформаційні кампанії ЄС розцінює як такі, що мають ознаки «безпрецедентного масштабу» і становлять «довгостроковий виклик для європейських демократій і суспільств» [237, с. 156].

Цікаво в контексті нашого дослідження здійснити виокремлення *ефективних практик ЄС* у сфері протидії дезінформації (від інституційних та законодавчих до освітніх і санкційних) із акцентом на тих рішеннях, що показали практичну дієвість і *можуть бути адаптовані національними юрисдикціями*.

Повторимося, першим практичним кроком ЄС стало створення у вересні 2015 року Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force) у складі Європейської служби зовнішніх справ, до завдань якої віднесено оцінювання контенту російських ЗМІ та ідентифікацію очевидної брехні для інформування країн ЄС [237, с. 158]. Найбільш видимим продуктом діяльності групи став ресурс EUvsDisinfo, що публікує щотижневі огляди дезінформації; в його межах здійснюється моніторинг 15 мовами в ЄС та країнах Східного партнерства, а виявлені неправдиві твердження

розвінчуються через надання пояснювальних доказів і збираються в багатомовну пошукову базу даних [238, с. 62]. Цей інструмент дозволив краще зрозуміти тактику й техніку державних і недержавних гравців у сфері дезінформації та діяти проактивно [236, с. 23].

Окремим прикладом інституційної кращої практики є створення у 2017 році в Гельсінкі Європейського центру протидії гібридним загрозам, угода про який була підписана кількома країнами ЄС та НАТО з метою боротьби з кібератаками, пропагандою і дезінформацією; нині в його діяльності беруть участь дванадцять країн, а сама структура зосереджена на проведенні досліджень, аналізі гібридних загроз і методів боротьби з ними, проведенні консультацій на стратегічному рівні та залученні до діалогу урядових і неурядових експертів [238, с. 63]. Аналогічну модель на національному рівні реалізувала Чехія, яка у 2017 році відкрила в Празі Центр боротьби з тероризмом та гібридними загрозами, працівники якого здійснюють пошук в інтернеті поширеної з росії дезінформації та її оперативне викриття; за даними чеської влади, більшість фейків та дезінформації, що з'являються в інтернеті, походять із російських джерел [238, с. 61].

Серед *національних законодавчих практик* особливе значення має німецький досвід. Законодавство Німеччини зобов'язало власників соцмереж раз на півроку звітувати про отримані скарги на розповсюдження на їхніх платформах протиправного контенту, запровадити ефективну та прозору систему розгляду скарг і видаляти такий контент протягом 24 годин для очевидно протиправного контенту або семи днів для «простого» протиправного контенту; штрафи за порушення цих вимог можуть досягати 5 мільйонів євро [235, с. 52]. Ухвалений у жовтні 2017 року закон передбачив ширше регулювання «неоднозначного» контексту, окрім явної мови ненависті, та вимагає від соціальних медіаплатформ вилучення відповідного контенту протягом установлених строків [238, с. 61].

Французький досвід ілюструє інший підхід: у листопаді 2018 року Національна Асамблея ухвалила Закон у сфері боротьби з інформаційними

маніпуляціями, який наділяє національний регулятор широкими повноваженнями щодо припинення поширення каналами або соціальними мережами дезінформації без рішення суду у випадках, коли є підозра, що вони впливають на свідомість суспільства; під дію цього Закону також підпали російські пропагандистські канали, що транслюються на території Франції [236, с. 24]. Вища аудіовізуальна рада Франції отримала право під час виборчої кампанії призупиняти і навіть відкликати ліцензії мовників, що зазнають іноземного впливу, якщо регулятор вважатиме, що ЗМІ поширює фейкову інформацію; інтернет-платформи та соціальні мережі під час виборчої кампанії змушені розкривати особи рекламодавців і суми сплачених ними коштів за поширення контенту [236, с. 24]. Передбачена також прискорена процедура судового розгляду питань про припинення вірусного поширення неправдивих новин у період виборів.

Велика Британія обрала переважно регуляторно-санкційний підхід: національний регулятор з питань комунікацій Ofcom оштрафував телеканал RT на 200 тисяч фунтів стерлінгів за «серйозне недотримання правил мовлення», зокрема за невідповідність стандартам неупередженості під час висвітлення «справи Скрипаля» [236, с. 23]. У грудні 2018 року Велика Британія та Польща домовилися про створення спільного підрозділу для протидії російській дезінформації та проведення щорічних консультацій з метою мінімізації ворожої діяльності у медіасфері, а британський Парламентський комітет розробив та схвалив Закон з протидії фейкам [236, с. 24].

Не можемо знову ж таки не згадати, що на рівні ЄС однією з ключових регуляторних практик стало прийняття Регламенту 2022/2065 – Закону про цифрові послуги (Digital Services Act), який став правовою основою діяльності, спрямованої на виявлення, ідентифікацію та протидію незаконному контенту й поширенню дезінформації [235, с. 52]. У 2022 році було підписано вже згадуваний Посилений кодекс практики протидії дезінформації, що охопив 44 зобов'язання та 128 конкретних заходів у сферах контролю за розміщенням реклами, забезпечення прозорості політичної реклами, доброчесності послуг,

розширення прав і можливостей користувачів, надання ширшого доступу до даних дослідникам і посилення співпраці зі спільнотами фактчекінгу [235, с. 53]. Кращою практикою співпраці з технологічними платформами слід вважати саму модель Кодексу, який підписали Facebook, Google, Twitter, Mozilla та Microsoft; підписанти зобов'язалися підвищити прозорість реклами, розкривати спонсорів політичної реклами, розробити політику проти фейків з відмовою від просування реклами з сайтів, які поширюють недостовірну інформацію, ліквідувати фейкові облікові записи та забезпечити чітку ідентифікацію ботів, відмінних від реальних людей [238, с. 62]. Європейська Комісія також зобов'язала соціальні медіа надавати щомісячні звіти про кампанії з дезінформації напередодні виборів до Європарламенту [238, с. 66].

Європейські інституції активно використовують *санкційний* інструментарій. У відповідь на постійні спроби рф через кампанії впливу втручатися в демократичні процеси, серед обмежувальних заходів 14-го пакета санкцій, запровадженого у червні 2024 року, міститься заборона на прийняття політичними партіями, фондами, альянсами, неурядовими організаціями, аналітичними центрами та постачальниками медіапослуг у ЄС фінансування, пожертвувань або будь-яких інших економічних вигод чи прямої або опосередкованої підтримки з боку росії [237, с. 159]. Європарламент у 2024 році ухвалив дві важливі резолюції – «Russiagate» від 8 лютого та про нові втручання росії у вибори в ЄС від 25 квітня, – які зафіксували використання росією широкого спектра тактик гібридної війни як складової стратегії підриву функціонування європейських демократичних процесів і вказали на розширення в електоральний період операцій з просування прокремлівських наративів у соціальних мережах, у тому числі з активним використанням штучного інтелекту та ботів [237, с. 159–160].

Балтійські країни визнані світовою спільнотою лідерами серед держав ЄС у сфері боротьби з кампаніями з дезінформації, розгорнутими рф; чеський аналітичний проєкт Kremlin Watch Monitor поставив їх разом зі Швецією та Великою Британією у категорію найбільш активних борців проти дезінформації

[237, с. 159; 236, с. 23]. Латвія і Литва поклалися на політику штрафів і призупинень проти необ'єктивних або неправдивих звітів, які можна перевірити: у 2015 році Першому Балтійському каналу було відмовлено в акредитації преси на висвітлення конфлікту в Україні, а обидві країни правомірно заборонили RTR Planeta на кілька місяців через звинувачення у «підбурюванні до війни» та «неправдивій інформації про історичну подію» [238, с. 60]. Серед визначальних чинників, які дозволили країнам Балтії стати прикладом для інших держав, є розробка низки стратегічних документів на рівні урядів, планів боротьби з поширенням фейків та дезінформації, а також масштабне фінансування протидії російській пропаганді [236, с. 23].

Однією з найбільш стратегічних кращих практик є *інвестування у медіаграмотність* як фундамент інформаційної безпеки. Європейська Комісія розробила комплекс спеціалізованих матеріалів: настанови з медіаграмотності – комплексні рекомендації, що допомагають громадянам різних вікових категорій орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, посібник для педагогів і методичні матеріали з інтеграції питань протидії дезінформації в освітній процес [237, с. 160]. На виконання резолюцій ЄС усі країни-члени зобов'язані впроваджувати програми з медіаграмотності населення. Європейська Комісія наголошує, що головне завдання – навчити людей самостійно розпізнавати фейки та не потрапляти на гачок маніпуляторів [237, с. 160].

Експертна група високого рівня Європейської Комісії з протидії фейковим новинам ще у березні 2018 року сформулювала рекомендації, що передбачали п'ять напрямів дій: підвищення прозорості в інтернеті, посилення інформаційної грамотності, розробку інформаційних технологій для розширення можливостей користувачів і журналістів, забезпечення плюралізму в медіасередовищі та проведення постійних досліджень впливу дезінформації [238, с. 64]. Експертна група також наголосила, що рішення, які дають державним регуляторам право обмежувати доступ до певних джерел новин, є значним ризиком для свободи слова, а державний контроль не є належним

рішенням для боротьби з дезінформацією – натомість незалежність ЗМІ є обов’язковим критерієм розвитку демократичного суспільства [238, с. 65]. Серед типових законодавчих механізмів боротьби з фейками та дезінформацією у країнах ЄС також вважаються проведення моніторингу соціальних медіа, залучення громадських організацій для викриття фейків, інформування про виявлену фейкову інформацію та підвищення рівня медіаграмотності усіх категорій населення [236, с. 24].

Чи не найважливішою кращою практикою є *опора на громадянське суспільство*. У Брюсселі в протидії фейкам спираються на мережу активістів і громадських організацій на кшталт StopFake.org, яка спеціалізується на викритті дезінформації про Україну; ці активісти звертають увагу Оперативної робочої групи ЄС на інформаційні фальшивки, а співробітники East StratCom розслідують і викривають неправдиву інформацію та заяви [238, с. 62]. Перед виборами до Європарламенту в травні 2019 року було створено європейський інформаційний ресурс з перевірки фактів FactCheckEU – проєкт Міжнародної мережі перевірки фактів, що об’єднує європейських підписантів Кодексу принципів IFCN [237, с. 160]. У межах оновленого Кодексу практики 2022 року передбачено також активізацію співробітництва з науковою спільнотою через надання дослідникам доступу до анонімізованих даних та поглиблення взаємодії з фактчекінговими організаціями, що формує сталу екосистему перевірки інформації [235, с. 53].

Як бачимо, огляд кращих практик ЄС у сфері протидії дезінформації засвідчує, що ефективна політика спирається не на один універсальний інструмент, а на комплекс взаємодоповнюючих рішень: спеціалізовані інституції (East StratCom, EUvsDisinfo, Гельсінкський центр, чеський Центр боротьби з тероризмом та гібридними загрозами); законодавчі акти (Digital Services Act, національні закони Німеччини та Франції); регуляторні санкції (рішення Ofcom, ліцензійні рішення Литви та Латвії); саморегуляцію платформ (Кодекс практики, його посиленна редакція 2022 року); санкційний тиск (14-й пакет санкцій 2024 року, заборона фінансування з боку рф); освітні ініціативи з

медіаграмотності та підтримку громадянського суспільства й фактчекінгу [235, с. 53; 237, с. 160]. Європейський досвід демонструє важливість балансу між свободою слова та безпекою в інформаційному просторі: рішення, які надмірно обмежують свободу вираження поглядів, оцінюються як неприйнятні, а орієнтиром залишається міцність демократичних традицій кожного суспільства [236, с. 26]. Для України ці практики становлять цінний орієнтир. Доцільним є повернення до розробки закону «Про протидію дезінформації» з метою визначення системи державних і недержавних суб'єктів, наділених повноваженнями у відповідній сфері; запровадження обов'язкової звітності для власників соціальних мереж та платформ щодо отриманих скарг на розповсюдження дезінформації за зразком німецької моделі; розвиток інформаційної та кібергігієни серед громадян через інформаційне просвітництво та кампанії з медіаграмотності; а також активне використання Digital Services Act як стандарту для створення національних правил забезпечення інформаційної безпеки [235, с. 53–54]. Водночас заходи з протидії російській дезінформації з використанням технологій штучного інтелекту потребують координації на міжнародному рівні, що зумовлює потребу активізації співпраці країн ЄС та України [237, с. 161].

3.2. Двосторонні відносини ЄС-Україні щодо протидії дезінформації та пропаганді

Двосторонні відносини України та Європейського Союзу у сфері протидії дезінформації й пропаганді формують цілісну архітектуру інформаційної безпеки, що поєднує нормативні стандарти ЄС, українські практики стратегічної комунікації та спільні механізми реагування на інформаційні загрози. Інституційна взаємодія охоплює політичний рівень, фаховий діалог, спільні аналітичні ініціативи, технічну допомогу та реформування українського законодавства відповідно до європейських норм.

Регламент про прозорість і таргетування політичної реклами (Transparency and Targeting of Political Advertising Act, TTPA Act) є новим нормативно-правовим актом ЄС, спрямованим на протидію маніпуляціям інформацією та іноземному втручанню, зокрема шляхом використання політичного мікротаргетингу для поширення дезінформації. Досягнення цієї мети забезпечується через встановлення високого рівня прозорості за допомогою обов'язкових маркувань та повідомлень про прозорість політичної реклами, а також шляхом гарантування того, що методи таргетування та доставки реклами відповідають вимогам права на приватність і захист персональних даних. «TTPA Act» також запроваджує спеціальні обмеження щодо обробки персональних даних контролерами даних у сфері онлайн-реклами при застосуванні технік таргетування та доставки реклами. Зокрема, регламент забороняє використання чутливих персональних даних, таких як інформація про расове чи етнічне походження, для живлення таких технік.

«TTPA Act» можна розглядати як гібридний регуляторний акт з огляду на його цілі. З одного боку, значна частина його положень спрямована на сприяння вільному руху послуг політичної реклами в межах ЄС та забезпечення правової гармонізації. З іншого боку, регламент зосереджується на захисті основоположних прав, зокрема через запровадження суворих правил щодо таргетування та доставки реклами, які безпосередньо торкаються захисту права на приватність і персональні дані. У цьому сенсі «TTPA Act» слід розглядати як доповнення до «DSA», який уже містить загальні вимоги щодо прозорості реклами, а також як такий, що розвиває та доповнює «GDPR», встановлюючи спеціальні правила обробки персональних даних при застосуванні таргетингових технік в онлайн-політичній рекламі.

У цьому контексті створення правових бар'єрів, які унеможливають залучення іноземними акторами послуг політичної реклами протягом трьох місяців, є критично важливим кроком у протидії дезінформації в ЄС. Це набуває особливої ваги з огляду на сучасну геополітичну ситуацію, що характеризується триваючими збройними конфліктами, зокрема війною російської федерації

проти України, слугують прикладом вразливості до іноземного втручання та дезінформаційних кампаній через політично таргетований платний контент, що додатково підкреслює необхідність запровадження ефективних заходів захисту від зовнішнього впливу, який може експлуатувати окремі вразливі групи населення з метою спотворення результатів волевиявлення.

Проектування механізмів дотримання вимог у межах цього новостворюваного правового режиму розподілене між кількома групами суб'єктів, а відповідні зобов'язання належать до різних типів правового втручання, що відображає багатовимірну природу дезінформації як явища. Такий розподілений характер відповідальності є особливо помітним у випадку двох найбільш детально врегульованих інструментів штучного підсилення – «deep fakes» та політичного мікротаргетингу. Натомість протилежна ситуація спостерігається при аналізі соціальних медіа-ботів і алгоритмів рекомендацій контенту соціальних медіаплатформ, які залишаються порівняно недостатньо врегульованими та спрямованими на вужче коло суб'єктів у межах права ЄС.

Відтак ширший аналіз права ЄС виявляє щільну архітектуру дотримання вимог, що охоплює численних стейкхолдерів і широкий спектр обов'язків. У загальному вимірі нову правову рамку ЄС, спрямовану на протидію штучному підсиленню дезінформації на «SMPs» під час виборів, можна охарактеризувати як багаторівневу модель відповідальності, оскільки вона покладає різні зобов'язання на суб'єктів, які діють на різних етапах «виробничого ланцюга» дезінформації. Водночас таке визначення не є цілком однозначним. Хоча право ЄС оперує спеціалізованою юридичною термінологією для позначення різних акторів, фактично формуючи багаторівневу модель відповідальності, на практиці в окремих сценаріях один і той самий суб'єкт може одночасно виконувати кілька ролей.

Систематизація та подальший аналіз права ЄС виявляють складну та багатошарову регуляторну конструкцію у сфері протидії штучному підсиленню дезінформації на «SMPs» під час виборів. Така складність зумовлена тим, що реагування на це явище не зосереджується на єдиному суб'єкті або одному типі

правового втручання [192]. Натомість правовий дизайн ЄС характеризується багаторівневою структурою відповідальності, в межах якої різні учасники підпадають під дію різних категорій зобов'язань у нормативному середовищі. Водночас, ця структура ускладнюється тим, що одна компанія з юридичної точки зору може одночасно класифікуватися як кілька різних акторів, що створює для неї особливо складну модель дотримання вимог.

Крім того, залучення численних органів ЄС та національних органів влади, відповідальних за нагляд за виконанням різних нормативних актів у цій сфері, становить суттєвий виклик для узгодженого нагляду та послідовного застосування права, що ще більше підсилює складність цієї правової рамки. У цьому зв'язку надання чітких орієнтирів щодо міжвідомчої та міжюрисдикційної співпраці публічних органів є ключовим для забезпечення єдності правозастосування в межах ЄС та запобігання плутанині щодо розподілу відповідальності. Це має особливе значення в умовах транскордонних дезінформаційних операцій, коли одна соціальна медіаплатформа може одночасно підпадати під дію кількох санкційних режимів, що застосовуються різними національними органами та інституціями ЄС із відмінними порогами відповідальності у разі порушення покладених на неї обов'язків [193].

Взаємодія між «ТТРА Act», «AI Act» та «DSA» демонструє різні ступені синергії, обмежень і можливостей для вдосконалення, залежно від того, який саме інструмент штучного підсилення дезінформації є предметом аналізу.

Відчутний рівень узгодженості простежується у регуляторній рамці щодо «deep fakes» та політичного мікротаргетингу, де досліджувані правові інструменти конвергують у межах різних категорій правового втручання. У випадку «deep fakes» наявна суттєва синергія на рівні прозорості: «AI Act» і «DSA» функціонують у взаємодоповнювальний спосіб для реагування на пов'язані з ними загрози, формуючи тришаровий підхід до ідентифікації їх штучної природи. Подібна логіка характерна і для політичного мікротаргетингу, що простежується на рівні управління ризиками, де «ТТРА

Act» та «DSA» взаємодіють за моделлю «від загального до секторального регулювання» з метою пом'якшення ризиків, пов'язаних із застосуванням технік таргетування в політичній рекламі з використанням персональних даних. Натомість інша картина постає при аналізі регуляторного становища соціальних медіа-ботів та алгоритмів рекомендацій контенту. В обох випадках наявна очевидна відсутність міжзаконодавчого взаємопідсилення, оскільки «DSA» наразі є єдиним актом, що містить положення, спрямовані на їх врегулювання [194].

Водночас було виявлено і обмеження чинної нормативної рамки. Хоча всі чотири інструменти та техніки підсилення містять прогалини й потенційні «лазівки», ці недоліки є особливо помітними там, де регуляторна конструкція надмірно спирається на обов'язки щодо пом'якшення системних ризиків у «DSA». Причина полягає в тому, що такі зобов'язання є складними для правозастосування, що робить інструменти підсилення – передусім соціальні медіа-боти та алгоритми рекомендацій – вразливими до експлуатації з боку зловмисних акторів.

На цьому тлі практичні ідеї щодо оновлення законодавства ЄС вказують на потребу у більш прямих, придатних до застосування та специфічних зобов'язаннях у межах «AI Act», «TTPA Act» та «DSA» [192].

Нормативно-правовий вимір співпраці

ЄС залишається ключовим партнером у формуванні сучасного законодавства України, спрямованого на захист інформаційного простору. Орієнтиром є європейські акти – «Digital Services Act», «Digital Markets Act», Кодекс практики щодо дезінформації, а також стандарти Ради Європи у сфері свободи вираження та протидії інформаційним маніпуляціям. У межах процесу євроінтеграції Україна адаптує ці норми в національне законодавство, зокрема в частині прозорості медіавласності, відповідальності платформ і захисту користувачів від маніпулятивного контенту.

Особливе значення має співпраця у рамках виконання Угоди про асоціацію, де питання інформаційної безпеки та незалежності медіа включені у

розділи щодо політичного діалогу, верховенства права та розвитку інституційної спроможності. Нормативна гармонізація супроводжується експертними оцінками та технічними рекомендаціями ЄС, спрямованими на підвищення ефективності регуляторних механізмів.

Співпраця з Європейським Союзом у нормативно-правовій сфері є фундаментом розбудови безпечного та прозорого інформаційного простору України. Процес адаптації європейських стандартів не обмежується лише копіюванням норм, а передбачає глибоку трансформацію медійної та цифрової екосистеми країни.

Відзначимо ключові вектори законодавчої адаптації:

Регулювання цифрових платформ (DSA та DMA): Україна активно імплементує положення Digital Services Act (DSA), що створює механізми відповідальності для онлайн-платформ за розповсюдження незаконного контенту. Зокрема, Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» вже закладає базу для захисту прав користувачів у мережі.

Протидія дезінформації: Важливим орієнтиром є Кодекс практики щодо дезінформації [198], який у 2025 році став частиною регуляторної рамки DSA. Його принципи – від прозорості політичної реклами до демонетизації фейків – поступово інтегруються у вітчизняні стратегії інформаційної безпеки.

Реформа медіазаконодавства: Закон України «Про медіа» [62] став ключовим етапом виконання Угоди про асоціацію, впроваджуючи положення Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги. Це забезпечує прозорість структури власності та незалежність Національної ради як регулятора.

У ході дослідження дійшли висновку, що пріоритети на 2025–2026 роки наступні:

Інтеграція до Єдиного цифрового ринку: Підписання закону про приєднання до «Роумінгу як вдома» (Roam Like at Home) [199] з 1 січня 2026 року є практичним прикладом нормативної гармонізації.

Захист даних та ШП: Україна орієнтується на європейські правила щодо штучного інтелекту (AI Act) та посилення стандартів GDPR [200] для забезпечення приватності в умовах гібридних загроз.

Цифрова доступність: Ухвалення законопроектів щодо доступності цифрових послуг [201] для осіб з інвалідністю відповідно до стандартів ЄС.

Експертний та інституційний супровід

Гармонізація супроводжується постійним аудитом з боку Європейської Комісії, який у 2025-2026 роках підтверджує прогрес України у сферах медіа та цифрової трансформації. Важливу роль відіграє технічна допомога у межах проектів Ради Європи, спрямованих на захист свободи слова в умовах війни.

Такий комплексний підхід дозволяє Україні не лише зміцнити власну інформаційну стійкість, а й стати повноправним учасником європейського цифрового простору [195].

Інституційна взаємодія та спільні програми

На практичному рівні співпраця реалізується через партнерство між Центром протидії дезінформації, Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, профільними структурами Європейської служби зовнішніх дій (EEAS), «EU StratCom», «East StratCom Task Force» та «EUvsDisinfo». Спільні програми включають:

- аналітичні дослідження поширених наративів російської пропаганди;
- обмін даними для оперативного виявлення інформаційних атак;
- розробку методологій верифікації та спростування дезінформації;
- координацію стратегічних комунікацій перед масштабними політичними чи безпековими подіями.

Значна увага приділяється створенню інструментів раннього попередження, здатних фіксувати системні інформаційні впливи, спрямовані проти України, ЄС та суспільств країн-партнерів.

Фінансова та технічна підтримка ЄС

Європейський Союз забезпечує стабільне фінансування програм, спрямованих на зміцнення інформаційної стійкості України.

Підтримка охоплює:

- розвиток незалежних медіа та журналістських розслідувань;
- підвищення професійної безпеки журналістів;
- створення освітніх платформ з медіаграмотності;
- придбання технічного обладнання для редакцій, що працюють у прифронтових та ризикових районах;
- грантові програми для боротьби з фейками та онлайн-маніпуляціями.

Фінансування ЄС спрямоване не лише на оперативну протидію дезінформації, а й на довгостроковий розвиток української медіасфери, її демократичності та незалежності.

Спільний моніторинг інформаційних загроз

Україна та ЄС регулярно здійснюють моніторинг інформаційних операцій, що дозволяє систематизувати найбільш поширені російські наративи:

- підрив довіри до інституцій ЄС та євроінтеграційного курсу України;
- дискредитація української армії;
- маніпуляції на темах біженців, гуманітарної підтримки, санкційної політики;
- спроби розколу між країнами-членами ЄС та Україною.

Спільні звіти дозволяють розробляти рекомендації для державних структур, медіа, громадських організацій та міжнародних партнерів.

Формування медіастійкості та розвиток медіаграмотності

ЄС є ключовим партнером у формуванні медіаграмотності українського населення. Розвиваються програми для:

- учнів та студентів;
- державних службовців;
- журналістів та медійників;
- військовослужбовців;
- вразливих груп населення.

У цих програмах Україна та ЄС узгоджують підходи до виявлення маніпуляцій, розвитку критичного мислення та усвідомлення ризиків інтернет-

простору. Така співпраця сприяє створенню сталого суспільного імунітету до пропаганди.

Роль України у європейській системі протидії дезінформації

Україна поступово інтегрується у ширшу європейську систему інформаційної безпеки, надаючи власний унікальний досвід протидії гібридним загрозам. Високий рівень українських фахівців, практична взаємодія з міжнародними партнерами та участь у розробленні методологій роблять Україну ключовим учасником регіональної безпекової архітектури.

Українські моделі стратегічних комунікацій, механізми швидкого реагування та кейси спростування російської пропаганди стають предметом вивчення у країнах ЄС. Це свідчить про перехід співпраці до якісно нового рівня – від надання допомоги до спільного творення політик [196].

Наративи російської дезінформації в Європі та Україні

З моменту початку масованого нападу держави-агресора на суверенну територію України у лютому 2022 року ЄС підтвердив свій статус надійного, демократичного партнера України, надаючи всебічну військову, економічну та гуманітарну допомогу українському народу. Однак масштаби та форми підтримки України, а також солідарність та єдність держав-членів ЄС у реалізації санкційної політики проти рф значною мірою залежать від російської пропаганди. «Президент рф Путін та його пропагандисти не приховують, що ведуть інформаційну війну проти Заходу, вміло використовуючи демократичні принципи ЗМІ та свободу слова, ЗМІ та соціальних мереж для впровадження своїх наративів та дезінформації в європейський інформаційний простір» [197].

Використовуючи потужну пропаганду та маніпуляції в європейському медіапросторі, російська федерація активно прагне поглибити розбіжності та підірвати єдність ЄС, щоб вплинути на політичну ситуацію в європейських країнах та процеси прийняття рішень, тим самим підтримуючи Україну в боротьбі з агресором. Росія активно застосовує дезінформацію та пропаганду як інструмент зовнішньої та внутрішньої політики, метою якого є дестабілізація

демократичних процесів, формування спотвореного сприйняття міжнародних подій та вплив на громадську думку в інших державах.

Посилаючись на класичні тези досліджень Г. Лассвелла про пропаганду та її вплив на суспільство: «Вовк пропаганди ховається в овечій шкурі, розставляючи власні пастки» [1], варто зазначити, що успіхи кремлівської пропагандистської машини в інформаційній сфері в європейських країнах можуть мати катастрофічні наслідки не лише для України, а й для стабільності та демократії в усій Європі. Тому наукове розуміння сучасної пропаганди та її ролі у формуванні громадської думки в умовах гібридних війн 21-го століття, безсумнівно, є одним із пріоритетних напрямків досліджень у сучасній політології.

Основні інструменти російської дезінформації включають державні та проксі-медіа, такі як «RT», «Sputnik» та низку інформаційних платформ у соціальних мережах, бот-мережі, фейкові новини, псевдоекспертні оцінки та маніпуляції даними. Особливо активне застосування отримали гібридні інформаційні атаки, що поєднують психологічний вплив, соціальні маніпуляції, організацію фейкових кампаній та використання алгоритмічних систем поширення контенту.

Одним із ключових напрямів російської дезінформації є підрив довіри до демократичних інститутів та міжнародних організацій, формування хибних наративів про конфлікти (зокрема у східній Європі) та легітимізація агресивних дій РФ через викривлене подання фактів. Такі кампанії часто маскуються під «альтернативні новини» або незалежні дослідження, що ускладнює їхню верифікацію і підвищує ризик поширення серед аудиторії. РФ також використовує пропаганду для створення інформаційних криз у цифровому середовищі, активно маніпулюючи соцмережами, медіа-ботами та алгоритмами платформ, що визначають видимість інформації.

Окрему увагу заслуговує використання гендерно орієнтованої дезінформації. Зокрема, російська пропаганда намагається знецінити та поставити під сумнів повідомлення про сексуальне насильство над українками,

вчинене під час збройної агресії. Поширюються образи жінок, які були змушені виїхати за кордон, як тих, хто нібито займається виключно секс-роботою. Крім того, інформаційна атака часто націлена на представників ЛГБТКІ+ спільноти – через їхню демонізацію тощо [190]. Такі деструктивні наративи не лише створюють підґрунтя для жорстокого поводження з цивільними, а й можуть сприяти подальшій ескалації насильства. Водночас вони ускладнюють постраждалим можливість звернення по допомогу, знижуючи рівень довіри до інституцій та посилюючи стигму навколо пережитого досвіду.

У 2022 році проаналізовано 45 тисяч постів у соціальних мережах та новинних порталах. «Детектор медіа» відзначив збільшення кількості згадок і маніпуляцій щодо українок, зокрема біженок, які змушені були покинути Україну, рятуючись від збройного нападу росії, та жінок, що вступили до сил оборони. Кремль, спираючись на так звані «традиційні цінності», поширює гендерну дезінформацію, щоб дискредитувати українок, створити образ легковажних жінок, які виїжджають за кордон задля збагачення, торгують своїм тілом і не переймаються долею своєї країни. В ході дослідження дійшли висновку, що термін «гендерна дезінформація» стосується оманливої або неточної інформації про жінок, яка базується на мізогінії та суспільних стереотипах, що зображують жінок ненадійними, нерозумними, емоційними/злыми/божевільними тощо, також ця дезінформація спрямована на те, щоб дискредитувати жінок та заплутати чи ввести в оману інших сторін шляхом маніпулювання гендерною темою [190]. Національний демократичний інститут («NDI») вважає гендерну дезінформацію формою онлайн-насильства проти жінок. Згідно з дослідженням NDI, не всі випадки використання мови ненависті, погроз або нападів на жінок є випадками гендерної дезінформації. Проте всі вони підпадають під визначення насильства щодо жінок в Інтернеті. Гендерна дезінформація підриває представництво демократичних інституцій та становить загрозу безпеці, оскільки онлайн погрози можуть перерости в агресію в реальному житті. Жінки та дівчата непропорційно часто страждають від онлайн-насильства. Воно може набувати різних форм, зокрема доксинг

(публікація домашньої адреси жінки в Інтернеті з твердженням, що вона шукає сексуальних стосунків); секторинг (погроза опублікувати інтимні фото жінки, щоб шантажувати її); тролінг (публікація постів, які спонукають до насильства щодо жінок), кіберсталкінг, погрози насильства та кібербулінг; деякі форми дезінформації (наприклад, стаття, до якої входить інформація про сексуальну орієнтацію людини, хоча це не становить громадського інтересу і не стосується професійних якостей). Загалом у дезінформаційних кампаніях застосовуються наративи про гендерні ролі, гендерну рівність і сексуальну орієнтацію, щоб поляризувати суспільні обговорення, порушити соціальну згуртованість та поширити паніку. Останнє, зокрема, характерно і для кампаній дезінформації, що проводить російська федерація проти українських жінок [191].

Більшість інформаційних атак супротивника спрямована на спотворення важливої для безпеки населення інформації. Зокрема, російська федерація активно застосовує цю тактику не лише в Україні, але й у конфліктах за її межами, як-от у Сирії [189]. Через умисне розповсюдження неправдивих відомостей – у вигляді чуток, фейкових «інсайдів» або відвертої брехні – агресор прагне посіяти хаос, підірвати довіру до державних структур та міжнародних гуманітарних місій, а також перешкодити наданню допомоги постраждалим.

На початку повномасштабної агресії росії проти України було зафіксовано чимало випадків, коли прокремлівські медіа поширювали фейкові повідомлення про нібито критичний стан системи охорони здоров'я. Наприклад, у грудні 2022 року соцмережі заповнили неправдиві дописи про те, що київські лікарні нібито не справляються з потоком поранених, припинили планову госпіталізацію, а на Волині всю швидку допомогу передали армії, внаслідок чого цивільні нібито залишилися без доступу до екстрених медичних послуг. Хоча ці фейки оперативно спростовувались, сам факт їх поширення був спрямований на підірив довіри до медичної інфраструктури. Такі наративи здатні викликати паніку серед населення, демотивувати людей звертатись по

допомогу, або, навпаки, спонукати до передчасної евакуації чи залишення контрольованих Україною територій [64].

Окрему небезпеку становила дезінформація, яка поширювалася на тимчасово окупованих територіях. Окупаційні адміністрації публічно заявляли про створення «гуманітарних центрів», де нібито надається допомога, хоча на практиці ці місця виконували функції фільтраційних пунктів, де збирались персональні та біометричні дані. Водночас реальна гуманітарна підтримка з боку України або міжнародних партнерів блокувалася. У таких центрах були зафіксовані грубі порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права: сексуальне насильство, катування, утримання в нелюдських умовах, депортації та інші порушення [64]. Усе це – прямий наслідок інформаційної маніпуляції, яка вводила цивільних в оману та ставила під загрозу їхнє життя і свободу.

Ще одним прикладом дезінформаційного впливу є поширення фейкових відомостей щодо маршрутів евакуації. У 2022 році російські телеграм-канали активно запускали в обіг неправдиву інформацію про нібито блокування українськими військовими гуманітарних коридорів з міст, таких як Маріуполь, Харків чи Запоріжжя. Натомість людей закликали рухатись «безпечнішими» альтернативними шляхами, які, як з'ясовувалось пізніше, перебували під вогнем російських збройних сил. Такі цілеспрямовані маніпуляції, особливо у критичні моменти, коли рішення треба ухвалювати швидко, мали фатальні наслідки [64].

Окрім цього, росія активно використовує так звані «гіперлокальні» інформаційні атаки – поширення дезінформації у місцевих чатах і групах у месенджерах. Мета – створити хаос, дезорієнтацію та паніку серед мирного населення, перешкоджаючи їхній здатності ухвалювати зважені рішення у кризовій ситуації. Такі дії не просто вводять в оману – вони прямо сприяють завданню шкоди цивільним особам і мають кваліфікуватися як серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Ще один приклад – розповсюдження фейків про становище внутрішньо переміщених осіб та біженців. Пропагандистські ресурси переконували мешканців окупованих регіонів, що на заході України та в країнах ЄС українських переселенців переслідують, їм не надають підтримки або навіть утримують у таборах. Стверджувалося, що повернення на контрольовану Україною територію – небезпечне, бо там на них нібито чекають репресії чи помста за «нелояльність». Такі повідомлення навмисно сіяли страх і змушували людей залишатись в окупації, де вони були ще більш уразливими [64].

Усі ці приклади засвідчують тісний зв'язок між дезінформаційними кампаніями та реальними порушеннями МГП. Вони демонструють як за допомогою інформаційних атак супротивник цілеспрямовано створює умови, що спричиняють фізичну або психологічну шкоду мирному населенню. Тому дезінформація під час збройних конфліктів має розглядатися не лише як політичний або інформаційний інструмент, а як складова агресії з реальними гуманітарними наслідками.

Російська дезінформаційна стратегія також активно використовує інформаційний вплив для ослаблення суспільної єдності в Україні. Одним із головних інструментів цього впливу є маніпуляції, наприклад, довкола так званого «мовного питання». Зокрема, через анонімні телеграм-канали просувається інформація про нібито «переслідування російськомовних», що має на меті розпалити розбіжності між громадянами за мовною чи регіональною ознакою.

Поряд із цим, росія застосовує методи інформаційного блокування в тимчасово окупованих та прифронтових районах, створюючи своєрідний альтернативний інформаційний простір. Це значно спрощує поширення дезінформаційних повідомлень та викривлених наративів. Як зазначалося раніше, інформаційні атаки також орієнтовані на дискредитацію внутрішньо переміщених осіб (надалі – ВПО) в очах приймаючих громад, через поширення фейків про нібито дискримінацію за місцем походження чи мовою спілкування [64].

Окрім цього, фіксувалися численні приклади маніпуляцій на тему діяльності Збройних сил України, наприклад, повідомлення про нібито обстріли мирної інфраструктури українськими військовими. Також розповсюджувалися фейки про нерівномірний призов до лав ЗСУ, коли жителі східних регіонів нібито мобілізуються частіше. Ще однією темою для дезінформації є нібито несправедливий розподіл електроенергії між областями під час блекаутів, викликаних російськими обстрілами енергетичної інфраструктури.

Такі інформаційні атаки спрямовані на підрив довіри до держави, загострення внутрішніх конфліктів і послаблення здатності до спільної протидії зовнішнім загрозам.

Ще одним із небезпечних наслідків дезінформації є її вплив на психологічне здоров'я мирного населення та військовослужбовців. Часто її основна мета – дестабілізувати психоемоційний стан людей, викликати почуття тривоги, розгубленості й невпевненості [1]. Так, дослідження організації «CIVIC» засвідчило, що близько 69% опитаних українців зазнали емоційного виснаження через дезінформаційні впливи. Люди повідомляли про відчуття страху, тривоги, гніву, безсилля та відчаю. У доповіді також наголошується на навмисному характері таких інформаційних кампаній, що мають на меті вселити паніку й безпорадність [1].

Одним із прикладів є поширення фейкових повідомлень про швидке просування російських військ на певних напрямках. Це призводило до масових черг на автозаправках та в магазинах, до паніки серед населення, а отже – до реальної загрози життю людей через скупчення в потенційно небезпечних місцях. Такі інформаційні атаки мають не лише короткотермінові, а й довготривалі наслідки: від емоційного виснаження до серйозних психічних розладів. Постійне відчуття небезпеки, втрата здатності довіряти навіть офіційним джерелам формує атмосферу тривоги й зневіри, що руйнує психологічну стійкість як окремих осіб, так і цілих громад.

Окремої уваги заслуговує маніпулювання батьками дітей, які проживають в окупації. Російська влада, використовуючи страхітливі меседжі про нібито

загрози з боку ЗСУ, змушує родини погоджуватися на вивезення дітей до так званих «таборів відпочинку» на території рф. Насправді ж це призводить до незаконної депортації дітей, яких потім не повертають. Такі дії вже кваліфіковані як воєнні злочини, а Міжнародний кримінальний суд відкрив відповідне провадження. Таким чином, дезінформація стала не лише інструментом страху, а й механізмом викрадення дітей, руйнуючи сім'ї та завдаючи непоправної шкоди психіці як батьків, так і самих дітей.

Загалом, наслідки інформаційного впливу важче фіксувати порівняно з фізичними втратами, однак вони не менш небезпечні. Йдеться не лише про індивідуальне психічне здоров'я, а й про знищення довіри, руйнування психосоціальної єдності спільнот та формування атмосфер недовіри, що ускладнює будь-які колективні дії [64].

3.3. Реформування системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні

Після початку російської агресії у 2014 році Україна поступово вибудовувала державні механізми для протидії ворожій пропаганді та дезінформації. У 2015 році було створено Міністерство інформаційної політики, що сигналізувало про усвідомлення інформаційних загроз на державному рівні [202]. Як уже зазначалося, наступним кроком стало заснування спеціалізованих органів: у березні 2021 року рішенням РНБО було створено Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборон України, затверджений указом Президента №106/2021 від 19 березня 2021 року [203]. Цей Центр покликаний виявляти та протидіяти дезінформації, ефективно боротися з ворожою пропагандою та іншими деструктивними інформаційними впливами. Паралельно при Міністерстві культури та інформаційної політики у березні 2021 року було створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (також відомий як «Spravdi»), який має забезпечувати стійкі урядові комунікації і формувати стійкість суспільства до дезінформації

[60]. Окрім того, держава розгорнула просвітницькі ініціативи: наприклад, у 2021 році стартувала загальнонаціональна медіаграмотна кампанія «Фільтр» для підвищення рівня медіаграмотності населення [204].

Важливим орієнтиром для розвитку системи протидії дезінформації стала Стратегія інформаційної безпеки України, схвалена РНБО та затверджена указом Президента наприкінці 2021 року. Ця стратегія серед пріоритетів визначила **“протидію дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора”**, передбачивши створення цілісної системи раннього виявлення й нейтралізації інформаційних загроз. Зокрема, було поставлено завдання створити систему протидії дезінформації та інформаційним операціям, здатну максимально швидко виявляти фейки і реагувати як з боку держави, так і суспільства. Стратегія також акцентує на необхідності залучення громадянського суспільства та підвищення рівня медіаграмотності для підсилення інформаційної стійкості країни [133]. Таким чином, до початку повномасштабного вторгнення 2022 року в Україні вже функціонували профільні державні інституції (вже згадані Центр протидії дезінформації, Центр стратегічних комунікацій) та була визначена стратегічна рамка для їх діяльності.

Повномасштабна війна, розпочата росією у лютому 2022 року, стала випробуванням цих інституцій та стимулом до їх стрімкого розвитку. Українські держоргани і суспільство швидко адаптувалися до нових умов інформаційного протистояння. На базі РНБО Центр протидії дезінформації активно відстежує та спростовує фейки, координуючи свої дії з іншими структурами безпеки. Центр стратегічних комунікацій перетворився на один з ключових каналів урядової комунікації про війну, забезпечуючи інформування населення та контрнаративи на міжнародну аудиторію [60]. До інформаційної протидії активно долучилися і громадські ініціативи: з перших днів вторгнення волонтери та журналісти запустили проєкти на кшталт «PR Army», «StopFake», «InformNapalm» та інші, які спільно з державними органами протидіють дезінформації і доносять правду про війну світові [61]. В умовах воєнного стану

держава запровадила й надзвичайні заходи інформаційної безпеки – зокрема, було створено єдиний телемарафон «Єдині новини», що об'єднав провідні канали для надання населенню перевіреної інформації та недопущення паніки. Всі ці зусилля дозволили Україні вистояти проти безпрецедентної хвилі кремлівської дезінформації після 2022 року.

Реформування системи протидії дезінформації та пропаганді

В умовах війни та в контексті євроінтеграції Україна продовжила реформувати свою систему інформаційної безпеки. Ключовим досягненням стало ухвалення нового Закону “Про медіа” наприкінці 2022 року. Цей комплексний закон набув чинності у січні 2023 року і розширив повноваження національного медіарегулятора, зокрема на сферу онлайн-медіа, платформ та провайдерів контенту [62]. Метою нового закону було імплементувати європейські стандарти прозорості медіавласності та відповідальності за поширення інформації, а також надати державі дієві механізми реагування на дезінформаційні кампанії (в рамках зобов'язань перед ЄС) [205]. Фактично, медіарегулятор (Нацрада з питань телебачення і радіомовлення) отримав інструменти для обмеження доступу або блокування онлайн-ресурсів, що системно поширюють російську пропаганду чи інший заборонений контент, із судовим наглядом за такими рішеннями. Це значне оновлення законодавства було позитивно оцінене європейськими партнерами як крок до **acquis communautaire** у сфері медіа та протидії дезінформації [206].

Крім законодавчих змін, триває інституційне вдосконалення системи протидії фейкам. Влада налагодила тіснішу координацію між наявними органами: спільні робочі заходи Нацради з телерадіомовлення, Центру протидії дезінформації РНБО та інших відомств дозволяють оперативно обмінюватися даними про ворожі інформаційні атаки та виробляти узгоджену позицію. Наприклад, регулятор співпрацює з Центром протидії дезінформації у моніторингу соцмереж і іноземних медіа, а результати спостережень передаються до правоохоронних органів та спецслужб для реагування. У 2023 році Центр протидії дезінформації спільно з Офісом Президента запустив

англомовний проєкт «HateSpeech», метою якого є викриття російських пропагандистських наративів для міжнародної аудиторії. Також активно впроваджуються програми підвищення медіаграмотності населення (у співпраці Міністерства культури та освіти з громадськими організаціями) та тренінги зі стратегічних комунікацій для держслужбовців. Подібні зусилля спрямовані на те, щоби підвищити стійкість суспільства до дезінформації і водночас не обмежувати свободу слова понад необхідне [207].

В контексті реформ варто відзначити і інтеграцію України в європейський інформаційний простір. Українські посадовці та регулятори беруть участь у профільних європейських форумах та мережах. Так, у січні 2025 року Голова Комітету з питань свободи слова разом з українською делегацією (представниці Національної академії СБ України та Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та стратегічних комунікацій України) здійснив робочу поїздку до Брюсселя, де зустрівся з представниками «European Endowment For Democracy» (EED). Українська сторона акцентувала увагу на ключових питаннях: російські дезінформаційні атаки; пропаганда «руського міра»; анонімні джерела, що сприяють ворогу.

У травні 2025 року представники України (в т.ч. перший заступник голови Нацради Валентин Коваль) долучилися до пан'європейського діалогу з протидії дезінформації на майданчику «EuroDIG», поділившись досвідом воєнного часу та викликами у взаємодії з глобальними онлайн-платформами. Українська делегація наголосила на важливості стратегічної комунікації під час війни і окреслила проведені реформи – розширення медіазаконодавства 2022 року, спільні дії з Центром протидії дезінформації та просування медіаграмотності. У свою чергу, Рада Європи в 2023 році ухвалила Резолюцію 2567 про пропаганду, що підтримує українські зусилля та рекомендує державам посилити заходи проти дезінформації [208].

Крім того, 4 листопада українська делегація на чолі з Віцепрем'єр-міністеркою з питань гуманітарної політики – міністеркою культури України Тетяною Бережною долучилась до другого дня неформальної зустрічі міністрів

культури та медіа Європейського Союзу в Копенгагені (Данія) в рамках дискусії щодо майбутнього медіа [209].

У листопаді 2025 року Міністерство закордонних справ України оголосило про стратегічне партнерство з Центром стратегічних комунікацій для посилення міжнародної протидії російській дезінформації. Очікується, що у 2026 році росія істотно збільшить бюджет на пропаганду – більш ніж у півтора рази. У відповідь Україна посилює власні зусилля в інформаційній сфері, зокрема, через поглиблення аналітичної співпраці між ЦСК і МЗС.

У рамках цього партнерства:

ЦСК відповідатиме за моніторинг, аналіз і оперативне реагування на інформаційні загрози;

МЗС зосередиться на координації зовнішньої інформаційної політики та дипломатичному просуванні українських наративів;

створюється система цілодобового реагування на інформаційні атаки проти України та її партнерів;

розробляються технологічні рішення із застосуванням ШІ для боротьби з гібридними загрозами;

налагоджується співпраця з партнерами в межах Люблінського та Одеського трикутників;

формується національна експертиза з протидії іноземним інформаційним маніпуляціям («FIMI») як складова українського міжнародного бренду;

активізується системна робота з українськими громадами за кордоном.

Цей альянс відображає стратегічну інтеграцію інформаційної дипломатії України з технічною та аналітичною спроможністю ЦСК, що дозволить проактивно реагувати на виклики 2026 року [210].

Двосторонні відносини ЄС–Україна у протидії дезінформації та пропаганді

Європейський Союз є важливим партнером України в боротьбі з дезінформацією, особливо з урахуванням спільного виклику – російських інформаційних атак. Співпраця в цій сфері триває вже кілька років і після

початку повномасштабної війни лише посилилася. ЄС, зі свого боку, починаючи з 2015 року розбудував власні структури протидії дезінформації – зокрема, було створено оперативну групу «East StratCom Task Force» в Європейській службі зовнішніх дій (EEAS) та запущено платформу «EUvsDisinfo» [82]. Мандат «EUvsDisinfo» охоплює моніторинг і викриття проросійських фейків у країнах Східного партнерства, особливу увагу приділяючи Україні [100]. На двосторонньому рівні ЄС та Україна налагодили тісну взаємодію в інформаційній сфері. Україна інтегрована в європейську «Rapid Alert System» (RAS) – систему швидкого оповіщення про дезінформаційні кампанії, якою керує Єврокомісія. «RAS» дозволяє країнам ЄС і партнерам обмінюватися в режимі реального часу даними про виявлені інформаційні загрози та координувати відповіді. У рамках цієї системи українські органи співпрацюють з європейськими, зокрема щодо обміну даними про російські ворожі наративи, що загрожують демократичним процесам. За підтримки ЄС в Україні реалізуються програми з підвищення медіарезистентності: наприклад, проєкт «EU4IndependentMedia [219]» забезпечує тренінги для журналістів і підтримку незалежних медіа, спрямовані на протидію дезінформації.

Важливим напрямом співпраці є також політичний діалог та обмін досвідом. Європейський парламент створив спеціальну комісію «INGE» (з питань іноземного втручання і дезінформації) [220], яка підтримує контакти з українськими колегами. Так, у лютому 2023 року делегація Комітету ВР з питань інформаційної політики зустрічалася з членами комісії «INGE» для обговорення масштабів російської пропаганди і спільних кроків протидії. У жовтні 2023 року Україна приєдналася до Регіональної декларації про співпрацю в боротьбі з дезінформацією, підписаної у Варшаві разом із Польщею, Латвією, Литвою та Румунією. Ця ініціатива передбачає обмін найкращими практиками та координацію зусиль у протидії інформаційним загрозам у регіоні [211].

У 2023 році Уряд України активно розпочав боротьбу з дезінформацією, зокрема проведено інформаційну кампанію у партнерстві з «EUvsDisinfo», флагманським проєктом Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, Міністерством закордонних справ Естонської Республіки, урядом Естонської Республіки, та естонською громадською організацією «Propastop». «Nations Against Disinformation» унікальна ініціатива, яка була спрямована на підвищення рівня обізнаності про небезпеку дезінформації та її серйозні негативні наслідки для суспільств. У рамках ініціативи партнери проводили спільні міжнародні заходи для обміну найкращими практиками протидії дезінформації. [212].

Протягом останніх років Представництво ЄС в Україні також підтримує регіональну мережу журналістів-фактчекерів, яка досліджує російську пропаганду в різних регіонах України. Наразі це дев'ять регіональних медіапартнерів, які відстежують прокремлівську пропаганду у своїх регіонах, покращують навички ефективно протидіяти інформаційним маніпуляціям і розвінчувати фейки. Перші результати моніторингу учасники фактчекінгової мережі представили у березні 2024 року під час онлайн-дискусії «Розвінчуємо дезінформацію про ЄС та підтримку України: регіональний вимір». Протягом січня-березня 2024 року медіапартнери фіксували дезінформаційні наративи кремля щодо підтримки ЄС України, а також досліджували дотичні теми у інфополі своїх регіонів, пов'язані з євроінтеграцією [133].

12 листопада 2025 року Європейська комісія представила пакет ініціатив «Щит демократії», спрямованих на боротьбу з іноземним втручанням і дезінформацією. Основна загроза, згідно з документом, – росія, яка веде не лише війну в Україні, а й гібридну кампанію проти Європи. Ключові напрямки:

створення Європейського центру демократичної стійкості – платформи для координації зусиль ЄС, держав-членів та країн-кандидатів (у т.ч. України) щодо виявлення й аналізу інформаційних загроз;

впровадження цифрового гаманця ідентичності ЄС;

створення мережі фактчекерів і добровільної мережі інфлюенсерів для просування демократичних цінностей;

розширення повноважень EDMO (Європейської обсерваторії цифрових медіа);

підтримка незалежних ЗМІ у країнах-сусідах ЄС, включно з Україною, Білоруссю та росією.

Очікується, що Україна буде інтегрована в ці структури як держава-кандидат, із залученням до розробки спільних політик та координаційних механізмів [213].

Країни ЄС підтримують і санкційну політику інформаційної безпеки України. З 2022 року Євросоюз запровадив заборону на мовлення російських державних пропагандистських каналів («Russia Today», «Sputnik» тощо) на своїй території, синхронізуючи це з діями України. Натомість Україна, у свою чергу, узгоджує свої санкційні списки з європейськими – Президент Зеленський заявив про синхронізацію українських санкцій з 19-м пакетом санкцій ЄС, щоб спільно заблокувати обходи обмежень проросійськими структурами [214].

Санкції Президента України щодо пропагандистів

Окремим інструментом протидії пропаганді стали персональні санкції, які Україна активно застосовує проти осіб, причетних до розпалювання агресії в інформаційному просторі. Президент Володимир Зеленський, на підставі рішень РНБО, неодноразово вводив у дію санкційні пакети щодо російських пропагандистів та їхніх спільників. Зокрема, 7 січня 2023 року Зеленський підписав указ, що ввів санкції проти 119 російських публічних осіб, серед яких переважна більшість – відомі російські артисти і медіаперсони, котрі відкрито підтримували агресію. Санкції передбачали блокування їхніх активів в Україні, заборону в'їзду, позбавлення державних нагород тощо [215].

Вже за тиждень цей список було розширено: 15 січня 2023 року Президент увів у дію нове рішення РНБО, яке запровадило санкції ще щодо 198 осіб. Цього разу під санкції потрапили не лише російські пропагандисти та діячі культури, але й громадяни України, що співпрацювали з окупантами або поширювали

кремлівські наративи. Серед них – колишні працівники проросійських медіа (як Кирило Вишинський, екскерівник «RIA Новости Украина»), соратники блогера-пропагандиста Анатолія Шарія, окупаційні «чиновники» з тимчасово захоплених територій та інші [216]. Запроваджені обмеження фактично ізолювали цих осіб від фінансової системи та публічного життя України.

Протягом 2023 року РНБО за поданням спецслужб неодноразово затверджувала нові списки – під обмеження потрапляли російські воєнні пропагандисти, топ-менеджери державних ЗМІ рф, політичні технологи Кремля тощо [217]. Ця позиція зберігається і нині: 31 жовтня 2025 року Президент повідомив про черговий указ щодо санкцій – цього разу проти осіб, які причетні до російського воєнного виробництва та пропаганди війни. Хоча конкретні прізвища не називалися, йшлося про те, що Україна синхронізує свої дії з партнерами і блокуватиме всі схеми обходу санкцій [218].

Аналіз сучасного стану інформаційного протистояння в Україні свідчить, що існуючі механізми протидії дезінформації та пропаганді залишаються фрагментарними і потребують системного підходу. Підвищення ефективності державної політики в цьому напрямі можливе лише за умов комплексного впровадження організаційних, технологічних, правових та освітніх заходів, що охоплюють державні, громадські та міжнародні інституції.

Пропонуємо наступні напрями удосконалення системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні:

1. Централізована координація та інтеграція державних та громадських структур

Необхідним кроком є створення Національного хабу інформаційної стійкості, який інтегруватиме діяльність Центру протидії дезінформації, МКІП, Служби спецзв'язку, СБУ, МВС, наукових центрів та громадських організацій. Централізований хаб забезпечуватиме стандартизовані процедури моніторингу, класифікації та реагування на дезінформаційні кампанії, оперативний обмін даними та координацію між державними органами і незалежними фактчекінговими структурами. Впровадження чітких процедур дозволить

уникнути дублювання функцій та політичного впливу на процес реагування, а також забезпечить більш швидку і точну ідентифікацію загроз інформаційній безпеці.

2. Технологічне забезпечення раннього виявлення та верифікації дезінформації

Інформаційні загрози набувають дедалі більшої технічної складності, тому ефективна система протидії потребує інноваційних технологій. Рекомендується впровадження комплексної системи раннього попередження, яка поєднуватиме моніторинг соціальних мереж, аналітику наративів з використанням штучного інтелекту, гео-часову та мережеву аналітику. Такі інструменти дозволяють оперативно ідентифікувати тенденції поширення дезінформації, виявляти бот-мережі та координовані кампанії впливу, а також автоматизувати підготовку спростувань. Ефективність системи вимірюється скороченням часу від появи дезінформації до публічного спростування, що має бути менше 24 годин.

3. Освітні програми та підвищення медіа грамотності населення

Превентивні заходи є ключовим елементом системи протидії дезінформації. Впровадження обов'язкових навчальних модулів з медіа грамотності в школах, а також просвітницьких кампаній для дорослого населення сприяє формуванню критичного мислення та здатності перевіряти джерела інформації. Для державних службовців та волонтерів доцільно проводити спеціалізовані тренінги, що покращують розпізнавання маніпулятивних наративів і технік пропаганди. Досвід ЄС та міжнародних партнерів підтверджує ефективність такого підходу для підвищення стійкості суспільства до інформаційних атак.

4. Підтримка незалежних ЗМІ та фактчекінгових організацій

Система протидії дезінформації має базуватися на підтримці незалежних медіа, які здійснюють перевірку фактів і виробляють локальний контент. Доцільно запровадити грантові програми для регіональних редакцій та фактчекінгових структур, забезпечити доступ до аналітичних платформ і

навчання журналістів. Розвиток незалежних медіа забезпечує оперативне реагування на локальні виклики дезінформації та підвищує довіру громадян до інформаційного простору.

5. Законодавче врегулювання та забезпечення свободи слова

Правова база системи протидії дезінформації потребує чітких критеріїв визначення навмисної дезінформації та пропаганди, а також механізмів захисту свободи слова. Важливим є впровадження зовнішнього аудиту рішень щодо блокування контенту, створення судового контролю та прозорих процедур оцінки інформаційних загроз. Це дозволить мінімізувати ризики політичного тиску та забезпечити баланс між безпекою і демократичними свободами.

6. Міжнародне співробітництво та інтеграція у глобальні інформаційні мережі

Ефективна протидія дезінформації потребує активного міжнародного партнерства. Спільні навчальні програми, обмін кейсами та координація заходів з ЄС, НАТО, США та сусідніми країнами дозволяють оперативно реагувати на загрози за кордоном і використовувати передові технології та практики. Підтримка міжнародних ініціатив, таких як «EUvsDisinfo» та «Ukraine Communications Group», сприяє підвищенню ефективності державних інструментів і розвитку аналітичного потенціалу.

7. Моніторинг ефективності та оцінка результативності

Для оцінки ефективності системи доцільно впровадити ключові показники (KPI): час реагування на фейкову інформацію, частку спростувань із перевіреними джерелами, охоплення інформаційно-просвітницьких кампаній та рівень довіри до ЗМІ. Регулярна наукова оцінка та аудит діяльності дозволяють визначати пріоритетні напрями розвитку системи, оптимізувати витрати та підвищувати її ефективність.

8. Програми кризового реагування та правова підтримка журналістів

Створення мобільних команд швидкого реагування для журналістів і громадських організацій дозволяє оперативно надавати юридичну та технічну підтримку у випадках інформаційних атак, хакерських втручань або фабрикації

матеріалів. Фонд для компенсацій збитків та судової підтримки забезпечує захист медіа та стимулює активне висвітлення критичних тем без ризику репресій.

9. Використання підходів ЄС, які мають особливу аналітичну та практичну цінність для України:

по-перше, дослідження підтверджує визнання на рівні ЄС дезінформації як форми іноземного втручання у демократичні процеси, що має значення для міжнародної адвокації України.

по-друге, запропонована модель регулювання, зосереджена на технологічних механізмах поширення, може слугувати орієнтиром для гармонізації українського законодавства з правом ЄС у межах процесу європейської інтеграції.

по-третє, підхід ЄС дозволяє сформулювати аргументацію, відповідно до якої протидія дезінформації розглядається не як обмеження свободи слова, а як захист демократичних інститутів та національної безпеки.

Висновки до Розділу 3

1. Дезінформація перетворилася на одну з найсерйозніших системних загроз для демократичних основ Європейського Союзу, що зумовило формування комплексної політики протидії. Еволюція підходів – від м'яких саморегуляційних інструментів 2015–2018 рр. до обов'язкових норм Закону про цифрові послуги та Посиленого кодексу практики 2022 р. – демонструє поступовий перехід до жорсткішого регулювання цифрового простору з одночасним збереженням балансу між свободою слова та інформаційною безпекою. Європейський досвід, що поєднує інституційний, законодавчий, освітній та санкційний виміри, становить цінний орієнтир для України.

2. Двосторонні відносини України та Європейського Союзу у сфері протидії дезінформації й пропаганді формують цілісну архітектуру інформаційної безпеки, що поєднує нормативні стандарти ЄС, українські

практики стратегічної комунікації та спільні механізми реагування на інформаційні загрози. Інституційна взаємодія охоплює політичний рівень, фаховий діалог, спільні аналітичні ініціативи, технічну допомогу та реформування українського законодавства відповідно до європейських норм.

Аналіз сучасного стану інформаційного протистояння в Україні свідчить, що існуючі механізми протидії дезінформації та пропаганді залишаються фрагментарними і потребують системного підходу. Підвищення ефективності державної політики в цьому напрямі можливе лише за умов комплексного впровадження організаційних, технологічних, правових та освітніх заходів, що охоплюють державні, громадські та міжнародні інституції.

3. Станом на 2025 рік в Україні сформувалася багаторівнева система протидії дезінформації, що включає правові норми, інституційні інструменти, суспільні ініціативи та міжнародне партнерство. Нинішня модель поєднує оперативне реагування на інформаційні атаки, санкційні механізми, інформаційну політику, співпрацю з цифровими платформами, просування медіаграмотності та розвиток стратегічних комунікацій. В умовах війни вона стала ключовим елементом державної стійкості.

Співробітництво України та ЄС у сфері протидії дезінформації є багатовимірним і поступово трансформується в елемент загальної системи демократичної безпеки. Воно об'єднує нормативні, інституційні, аналітичні та практичні інструменти, спрямовані на нейтралізацію російських інформаційних впливів та формування стійкого медіапростору. Таке партнерство є стратегічно важливим для України у контексті євроінтеграції, зміцнення демократичних інститутів і підвищення рівня інформаційної безпеки держави.

4. Удосконалення системи протидії дезінформації та пропаганді в Україні потребує комплексного підходу, який об'єднує централізоване управління, технологічні інструменти, правове забезпечення та освітні заходи. Запровадження запропонованих заходів сприятиме підвищенню інформаційної стійкості суспільства, оперативності державного реагування та розвитку

незалежних медіа, що в цілому зміцнить національну безпеку та демократичні інституції країни.

5. В ході дослідження дійшли висновку, що поняття «гендерна дезінформація» стосується оманливої або неточної інформації про жінок, яка базується на мізогінії та суспільних стереотипах, що зображують жінок ненадійними, нерозумними, емоційними/злыми/божевільними тощо, також ця дезінформація спрямована на те, щоб дискредитувати жінок та заплутати чи ввести в оману інших сторін шляхом маніпулювання гендерною темою.

Отже, поширюючи гендерну дезінформацію, російська пропаганда спекулює на чутливих і часто стигматизованих темах і проблемах, щоб дискредитувати Україну, українців та українок. Часто ці питання вже були оточені стигмою, наприклад, звинувачення постраждалих від насильства, притягнення винних до відповідальності тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження міжнародно-правового механізму протидії дезінформації та пропаганді, визначено його теоретико-правові засади, організаційно-правові компоненти та напрями вдосконалення в контексті співробітництва між Україною та Європейським Союзом. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Встановлено, що дезінформація та пропаганда є історично зумовленими і динамічними явищами, еволюція яких відображає не лише технологічний прогрес, а й постійне прагнення окремих суб'єктів – держав, політичних еліт, релігійних структур – контролювати інформаційний простір. За результатами дослідження виокремлено чотири ключові етапи еволюції цих концепцій: витоки та релігійний етап (до XVII ст.), коли пропаганда виникла як інструмент поширення віри; військово-політичний етап (XIX – середина XX ст.), що перетворив пропаганду на зброю досягнення військових цілей, а дезінформацію формалізував як термін; епоха Холодної війни, позначена розвитком «публічної дипломатії» як протипази радянській пропаганді; та цифровий етап (XXI ст.), що характеризується переходом до обчислювальної пропаганди (computational propaganda), де алгоритми та боти маніпулюють громадською думкою в соціальних мережах. Кожен етап визначав характер і масштаб правових реакцій, формуючи передумови для сучасного міжнародно-правового механізму протидії.

2. На основі аналізу національного та міжнародного законодавства розкрито загальнотеоретичні та історичні основи правового регулювання протидії дезінформації та пропаганді. Встановлено, що стаття 34 Конституції України гарантує комплекс інформаційних прав і свобод, проте виявлено розбіжності у переліках правомочностей між статтею 5 Закону «Про інформацію» та відповідними нормами Конституції і Цивільного кодексу, що свідчить про необхідність уніфікації цих положень. Доведено, що сучасне нормативно-правове забезпечення протидії дезінформації формується на двох

рівнях: нормативно-правових актів (Конституція, міжнародні угоди, закони, підзаконні акти) та документів публічної політики (стратегії, доктрини, концепції, програми), причому саме в останніх дезінформація конкретизується як загроза та визначаються заходи протидії. Водночас ненормативний характер таких документів зумовлює потребу в постійному моніторингу їх реалізації та оцінці ефективності.

3. Систематизовано доктринальні концепції протидії дезінформації та пропаганді, що формуються на перетині права, політології, медіадосліджень і технологій. Визначено три ключові наукові підходи: ліберально-правовий (F. Schauer, S. MacKinnon), що акцентує на пропорційності обмежень свободи слова та запобіганні цензурі під прикриттям боротьби з дезінформацією; безпековий (J. Nye, B.G. Peters), що розглядає дезінформацію як інструмент гібридної війни та загрозу міжнародній безпеці; та медіацентричний/технологічний (C. Wardle, H. Derakhshan), зосереджений на механізмах поширення дезінформації через цифрові платформи та формуванні інформаційних «бульбашок». Встановлено, що українські наукові підходи поєднують зазначені концепції з особливостями гібридної війни на пострадянському просторі, пропонуючи багаторівневу модель протидії, що охоплює нормативно-правовий, технологічний, освітній та міжнародно-координаційний рівні. Взаємодія цих концепцій забезпечує системність, адаптивність та комплексність міжнародного реагування на дезінформацію.

4. Досліджено універсальні механізми міжнародно-правової протидії дезінформації та пропаганді у контексті трьох галузей міжнародного права. Встановлено, що міжнародне гуманітарне право визнає допустимість військових хитрощів, проте забороняє методи обману, здатні спричинити загрозу для цивільного населення; міжнародне право прав людини вимагає від держав активних дій для протидії розпалюванню ненависті та забезпечення доступу до достовірної інформації; міжнародне кримінальне право починає формувати підходи до відповідальності за дезінформацію, реагуючи на випадки, коли вона супроводжує вчинення міжнародних злочинів. Окремо досліджено гендерну дезінформацію як інструмент гендерного переслідування,

що набув правового визнання у рішеннях Міжнародного кримінального суду 2025 року (ордери на арешт лідерів Талібану за ст. 7(1)(h) Римського статуту). Обґрунтовано, що переслідування може здійснюватися не лише шляхом фізичного насильства, а й через інституціоналізацію дискримінаційних норм, виправданих пропагандою та неправдивими наративами, що підтверджує необхідність правової кваліфікації дезінформації як елементу складу міжнародних злочинів.

5. Проаналізовано договірні та регіональні механізми протидії дезінформації та пропаганді в Європейському Союзі та Раді Європи, що формують багаторівневу систему нормативно-правових, організаційних та практичних інструментів. Встановлено, що нормативну основу ЄС становлять Регламент про цифрові послуги (DSA), який визначає відповідальність великих онлайн-платформ за поширення маніпулятивного контенту, Регламент про цифрові ринки (DMA), що регулює прозорість алгоритмів, та Регламент про прозорість і таргетування політичної реклами (TTPA Act), який запроваджує правові бар'єри проти іноземного втручання через політичну рекламу. Інституційним центром протидії є East StratCom Task Force при Європейській службі зовнішніх дій. У системі Ради Європи ключовим інструментом є Європейська конвенція з прав людини (ст. 10), практика ЄСПЛ щодо меж свободи вираження та Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект. Доведено, що правова рамка ЄС характеризується багаторівневою моделлю відповідальності, де різні суб'єкти підпадають під дію різних категорій зобов'язань, що створює складну, але ефективну регуляторну архітектуру.

6. Охарактеризовано організаційно-правові механізми протидії російській дезінформації та пропаганді на міжнародному рівні. Встановлено, що Росспівробітництво та мережа «Русский мир» функціонують як інструменти державної пропаганди під прикриттям культурного обміну, глибоко інтегровані в систему розвідувального апарату російської федерації. Виявлено кореляцію між періодами рекордного фінансування цих структур (2015 та 2023 роки) та актами агресії росії проти України. Протидія на міжнародному рівні реалізується через інтегровані механізми: East StratCom Task Force, проєкт

EUvsDisinfo, G7 Rapid Response Mechanism, NATO Strategic Communications Centre of Excellence та мережі незалежних фактчекінгових організацій. Проте адаптивність російських стратегій, швидкість цифрового поширення контенту та гібридний характер атак залишаються суттєвими викликами, що потребують постійного вдосконалення інструментів реагування.

7. Продемонстровано, що дезінформація є багатогранною загрозою для Європейського Союзу, яка підриває довіру до демократичних інституцій, спотворює виборчі процеси та сприяє суспільній поляризації, особливо в умовах гібридної війни з боку російської федерації. ЄС сформував багаторівневу систему протидії, що охоплює нормативно-правовий, інституційний, освітній та санкційний виміри. На нормативному рівні ця система пройшла шлях від декларативних документів і саморегулюючого Кодексу практики 2018 р. до обов'язкових вимог Закону про цифрові послуги 2022 р., який вперше передбачає реальні санкції за невиконання та поширюється на найбільші онлайн-платформи. Інституційну архітектуру утворюють Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій, ресурс EUvsDisinfo, Секція гібридного синтезу, Центр у Гельсінкі, Система швидкого оповіщення та Європейська обсерваторія цифрових медіа. Водночас зберігаються суттєві обмеження: брак довіри між державами-членами, кадровий дефіцит, паралельність функцій окремих структур та складність вимірювання ефективності. Для України європейський досвід, особливо у сферах медіаграмотності, прозорості політичної реклами, залучення громадянського суспільства та санкційного тиску, має ключове значення у побудові національної системи інформаційної безпеки.

8. Проаналізовано двосторонні відносини України та ЄС у сфері протидії дезінформації та пропаганді, які формують цілісну архітектуру інформаційної безпеки. Інституційна взаємодія охоплює політичний рівень, фаховий діалог, спільні аналітичні ініціативи, технічну та фінансову допомогу, реформування українського законодавства відповідно до європейських норм, а також спільний моніторинг інформаційних загроз. Встановлено, що це партнерство поступово трансформується з окремого напрямку співпраці в

елемент загальної системи демократичної безпеки, що має стратегічне значення в контексті євроінтеграції. Визначено три аспекти підходів ЄС, які мають особливу цінність для України: визнання дезінформації як форми іноземного втручання у демократичні процеси; модель регулювання, зосереджена на технологічних механізмах поширення, як орієнтир для гармонізації законодавства; та аргументація, відповідно до якої протидія дезінформації розглядається не як обмеження свободи слова, а як захист демократичних інститутів.

9. Обґрунтовано, що існуючі механізми протидії дезінформації та пропаганді в Україні залишаються фрагментарними і потребують системного підходу. Запропоновано комплекс заходів щодо реформування цієї системи за дев'ятьма напрямками: створення Національного хабу інформаційної стійкості для централізованої координації державних та громадських структур; впровадження системи раннього попередження із використанням штучного інтелекту для виявлення та верифікації дезінформації з часом реагування менше 24 годин; запровадження обов'язкових навчальних модулів з медіаграмотності в освітніх закладах та тренінгів для державних службовців; підтримка незалежних ЗМІ та фактчекінгових організацій через грантові програми; законодавче врегулювання з чіткими критеріями визначення дезінформації та механізмами судового контролю для забезпечення свободи слова; активізація міжнародного співробітництва через спільні програми з ЄС, НАТО та підтримку ініціатив EUvsDisinfo і Ukraine Communications Group; впровадження системи KPI для оцінки ефективності протидії; створення програм кризового реагування з правовою підтримкою журналістів; а також адаптація підходів ЄС до національних умов. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню інформаційної стійкості суспільства, зміцненню демократичних інституцій та забезпеченню національної безпеки держави в умовах сучасних гібридних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd, 1927. 233 p.
2. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), New York, 16 Dec. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
3. European Convention on Human Rights (ECHR), 4 Nov. 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng.
4. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Council of Europe, 2017. 109 p. URL: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/1680762141>.
5. Woolley S. C., Howard P. N. Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Manipulation on Social Media. Oxford: Oxford University Press, 2018. 288 p.
6. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London: Faber & Faber, 2019. 256 p.
7. Van der Linden S. Foolproof: Why Misinformation Infects Our Minds and How to Build Immunity. New York: W. W. Norton & Company, 2023. 352 p.
8. Harari Y. N. Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI. London: Fern Press, 2024. 528 p.
9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>.
10. WHO – Managing the COVID-19 Infodemic: Promoting Healthy Behaviours and Mitigating the Harm from Misinformation and Disinformation, 23 Sept. 2020.

11. Почепцов Г. Г. Від покемонів до гібридних воєн: нові комунікативні технології XXI століття. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 598 с.
12. Jowett G. S., O'Donnell V. *Propaganda & Persuasion*. 7th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. 448 p.
13. Silverman D. P. *Ancient Egypt*. New York: Oxford University Press, 2003. 256 p.
14. Yates R. D. S. *The City-State in Ancient China. *A Comparative Study of Six City-State Cultures**. Copenhagen, 2000. P. 359–374.
15. Арістотель. Риторика / пер. з давньогр. Київ: Смолоскип, 2018. 254 с.
16. Zanker P. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988. 385 p.
17. Eisenstein E. L. *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980. 832 p.
18. Nye J. S. *The Future of Power*. New York: Public Affairs, 2011. 320 p.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021>.
20. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.
21. 2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation. European Commission, 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>.
22. Ертановська Д. Медіа й політика пам'яті у цифрову добу: виклики фейків та роль фактчекінгу на прикладі історичної дезінформації щодо фальсифікації української історії в Європейському Союзі. *Пресознавство / Press Studies*. 2025. Випуск 7. С. 147–158.

23. Святець Ю. А. Фальсифікація та дезінформація в історичних джерелах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія*. 2011. Випуск 19. С. 160–167.

24. Тацит Публій Корнелій. Анналі. Малі твори. Історія / пер. з лат. Київ: Основи, 2013. 712 с.

25. Йосип Флавій. Юдейська війна / пер. з давньогрец. Харків: Фоліо, 2024. 448 с.

26. Валла Л. Про підробленість Костянтинового дарування / пер. з лат. *Італійські гуманісти XV ст. про церкву та релігію*. Київ: Смолоскип, 2015. С. 132–204.

27. Silenská N. Moscow's influence in Slovakia: How Disinformation about Ukraine become a tool of power. *Visegrad Info*. 2025. URL: <https://visegradinfo.eu/index.php/national-policy-reports/661-moscow-s-influence-in-slovakia>.

28. Dubóczy P. Attacks against mainstream media dominate Slovak information space. *Infosecurity.sk*. 2023. URL: <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/attacks-against-mainstream-media-dominate-slovak-information-space>.

29. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.03.2026).

30. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 15.03.2026).

31. Беляков К. І., Онопрієнко С., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір: монографія / за заг. ред. К. І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2018. 170 с.

32. Кузьменкова К. С. Феномен «дезінформація» як об'єкт наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2025. Том 36 (75). № 1. С. 100–105.

33. Літвінчук І. С. Дезінформація в соціальних мережах: проблеми та шляхи протидії. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. Том 34 (73). № 1. Ч. 2. С. 388–393.

34. Дезінформація: як розпізнати та боротися. Чернівецький національний університет, 2023. URL: <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/> (дата звернення: 15.03.2026).

35. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.

36. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

38. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998–2004.

39. Статут Організації Об'єднаних Націй, підписаний 26.06.1945 р. у м. Сан-Франциско. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 15.03.2026).

40. Code of Practice on Disinformation. European Commission, September 26, 2018. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2018-code-practice-disinformation> (дата звернення: 15.03.2026).

41. European Commission Press Release: Code of Practice on Disinformation becomes part of the Digital Services Act framework. IP/25/505. 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_505 (дата звернення: 15.03.2026).

42. European Commission. A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High Level Group on fake news and online disinformation. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2018.

43. GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. U.S. Department of State. 2020.

44. Міжнародне публічне право: у 2 т.: підручник / за ред. В. В. Мицика. Харків: Право, 2019. Т. 1: Основи теорії. 416 с.
45. Schauer F. *Free Speech: A Philosophical Enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
46. Katz E. *Liar's war: Protecting civilians from disinformation during armed conflict*. International Review of the Red Cross. 2021.
47. Federal Communications Commission (FCC). *Communications Act of 1934*. URL: <https://www.fcc.gov/about/overview> (дата звернення: 15.03.2026).
48. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
49. Скакун О. Ф. *Теорія права і держави: підручник*. 4-те вид. Київ: Правова єдність, 2013. 524 с.
50. Кельман М. С., Мурашин О. Г. *Загальна теорія держави і права: підручник*. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
51. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник*. 10-те вид. Львів: Край, 2008. 224 с.
52. MacKinnon R. *Consent of the Networked: The Worldwide Struggle for Internet Freedom*. New York: Basic Books, 2012. 320 p.
53. Дворовий М., Людва А. *Протидія дезінформації в інтернеті: куди рухатися Україні?* Грудень 2021. URL: https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/DSLU_Disinformation_Ukraine_Report.pdf.
54. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 15.03.2026).
55. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 15.03.2026).
56. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення: 15.03.2026).

57. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.03.2026).

58. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.03.2026).

59. NATO StratCom Concept and AJP-10.1: Allied Joint Doctrine for Information Operations.

60. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (Spravdi): офіційний вебсайт. URL: <https://spravdi.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2026).

61. StopFake: About us. URL: <https://www.stopfake.org/en/about-us/> (дата звернення: 15.03.2026).

62. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 15.03.2026).

63. Communication from the European Commission on tackling online disinformation: a European approach (COM(2018) 236 final). 26.04.2018.

64. Коли слова стають зброєю: небезпечний вплив дезінформації на цивільне населення України. Center for Civilians in Conflict (CIVIC). 01.10.2023. URL: <https://civiliansinconflict.org/publications/research/when-words-become-weapons/> (дата звернення: 15.03.2026).

65. Amnesty International. Afghanistan: The Taliban's war on women: The crime against humanity of gender persecution in Afghanistan. 01.03.2023.

66. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977.

67. World Summit on the Information Society (WSIS) – Tunis Agenda for the Information Society, 2005.

68. Di Meco L., Wilfore K. Gendered disinformation is a national security problem. Brookings. 08.03.2021.

69. Human Rights Watch. Afghanistan Under the Taliban: The Crime Against Humanity of Gender Persecution. 23.05.2023.

70. Vyshniakova A. Ukraine: How Propaganda Can Incite Genocide. Institute for War, Peace and Reporting. 08.11.2022.

71. Dawi A. Fading Afghan Media Give Space to Disinformation. Voice of America. 04.10.2022.

72. Pepin T. Sticks and Stones: The Taliban's War Against Women. The Cairo Review. 11.04.2024.

73. ICC Press Release. Situation in Afghanistan: ICC Pre-Trial Chamber II issues arrest warrants for Haibatullah Akhundzada and Abdul Hakim Haqqani. 08.07.2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/> (дата звернення: 15.03.2026).

74. Article 19 – Human Rights Committee, General Comment No. 34 (2011).

75. Jackson M. Gender Persecution at the International Criminal Court: The ICC Issues Arrest Warrants against Taliban Leaders for Crimes against Humanity. EJIL: Talk! 11.07.2025.

76. Dutton Y., Sterio M. The ICC's 2022 Gender Persecution Policy in Context: An Important Next Step Forward. Just Security. 01.06.2023.

77. Van den Berg S. ICC issues arrest warrants for Taliban leaders over persecution of women. Reuters. 08.07.2025.

78. Joint Communication «Action Plan against Disinformation» (JOIN(2018) 36 final), Brussels, 5 Dec. 2018.

79. Інформаційно-аналітичні матеріали з упровадження гендерних підходів у систему підготовки фахівців сектору безпеки і оборони України / за заг. ред. К. Б. Левченко. Київ: МЗС України, 2025. С. 264–273.

80. United Nations. Induce Taliban to End 'Gender Apartheid' in Afghanistan through All Available Means. 26.09.2023.

81. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо інформаційної безпеки та протидії дезінформації (A/RES/77/211; A/RES/78/230).

82. Council of the European Union. The fight against pro-Kremlin disinformation. Library Blog. 2023.

83. McDowall A. Saudi cleric says women who drive risk damaging their ovaries. Reuters. 29.09.2013.

84. McDuffee A. ISIS Is Now Bragging About Enslaving Women and Children. The Atlantic. 13.10.2014.

85. Людина, суспільство, держава: гендерний вимір: кол. монографія / за заг. ред.: К. Б. Левченко, І. М. Сопілко. Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 324 с.

86. Watling J. Russia is Losing – Time for Putin's 2026 Hybrid Escalation. Royal United Services Institute (RUSI). 19.12.2025. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russia-losing-time-putins-2026-hybrid-escalation> (дата звернення: 15.03.2026).

87. International Committee of the Red Cross. Misinformation, disinformation and hate speech – Questions and answers. 17.02.2023.

88. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. C 326, 26.10.2012.

89. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). Official Journal of the European Union. 2022.

90. Handyside v. United Kingdom, Application No. 5493/72, Judgment of 7 December 1976. European Court of Human Rights.

91. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2018)1 of the Committee of Ministers to member States on media pluralism and transparency of media ownership. 07.03.2018.

92. Cooperation between the EU and Ukraine to fight disinformation during wartime. Young European Ambassadors Blog. 2024.

93. ICDS (International Centre for Defence and Security). Russia's Self-Serving Aid Policy: Influence, Opacity and Propaganda. URL: <https://icds.ee/en/russias-self-serving-aid-policy-influence-opacity-and-propaganda/> (дата звернення: 15.03.2026).

94. Eurasia Assembly. Rossotrudnichestvo and Eurasian Peoples' Assembly signed cooperation agreement. URL: <https://eurasia-assembly.org/en/news/rossotrudnichestvo-and-eurasian-peoples-assembly-signed-cooperation-agreement> (дата звернення: 15.03.2026).

95. RBC. Росспівробітництво: структура, бюджет, діяльність. URL: <https://www.rbc.ru/base/23/04/2025/6808cb7b9a7947945542dcc8> (дата звернення: 15.03.2026).

96. Euromaidanpress. Russia's Soft Power Empire Pivots to Global South. 21.12.2023. URL: <https://euromaidanpress.com/2023/12/21/russias-soft-power-empire-pivots-to-global-south/> (дата звернення: 15.03.2026).

97. Warsaw Institute. Rossotrudnichestvo as a Russian Tool of Influence in the Czech Republic. URL: <https://warsawinstitute.org/rossotrudnichestvo-as-a-russian-tool-of-influence-in-the-czech-republic/> (дата звернення: 15.03.2026).

98. Reuters. Russia denies head of US exchange program recruiting spies. URL: <https://www.reuters.com/article/world/russia-denies-head-of-us-exchange-program-recruiting-spies-idUSBRE99N0WR/> (дата звернення: 15.03.2026).

99. Eurasianet. Russian Soft Power Entities Embroiled in Controversy in Central Asia. URL: <https://eurasianet.org/russian-soft-power-entities-embroiled-in-controversy-in-central-asia> (дата звернення: 15.03.2026).

100. EUvsDisinfo. Rossotrudnichestvo in Africa: Propaganda and Soft Power. URL: <https://euvsdisinfo.eu/rossotrudnichestvo-in-africa-propaganda-and-soft-power/> (дата звернення: 15.03.2026).

101. Jamestown Foundation. Kremlin Uses Russian and International Youth to Expand Influence and Fight in Ukraine. URL: <https://jamestown.org/program/kremlin-uses-russian-and-international-youth-to-expand-influence-and-fight-in-ukraine/> (дата звернення: 15.03.2026).

102. iStories. Rossotrudnichestvo: інвестиції у закордонних медійників. 15.05.2024. URL: <https://istories.media/en/stories/2024/05/15/rossotrudnichestvo/> (дата звернення: 15.03.2026).

103. Foreign Policy Centre (FPC). Non-governmental Sector: Pro-Russia Tools Masquerading as Independent Voices. URL: <https://fpc.org.uk/non-governmental-sector-pro-russia-tools-masquerading-independent-voices/> (дата звернення: 15.03.2026).

104. The Moscow Times. Finland Seizes Russian Cultural Center in Helsinki. 28.10.2024. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2024/10/28/finland-seizes-russian-cultural-center-in-helsinki-after-ukrainian-gas-provider-wins-lawsuit-a86834> (дата звернення: 15.03.2026).

105. Ukrainian Institute (UI). Case Study: Rossotrudnichestvo. 2022. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-eng.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).

106. ICLRS Talk About. The Russian Orthodox Church as a Tool for Kremlin Influence in the Balkans. 28.03.2024. URL: <https://talkabout.iclrs.org/2024/03/28/the-russian-orthodox-church-as-a-tool-for-kremlin-influence-in-the-balkans/> (дата звернення: 15.03.2026).

107. UkraineWorld. Cultural Diplomacy as a Weapon of the Kremlin. URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/cultural-diplomacy-weapon-kremlin> (дата звернення: 15.03.2026).

108. Romania Insider. Romania closes Russian center of culture due to disinformation. 02.2023. URL: <https://www.romania-insider.com/romania-closes-russian-center-culture-february-2023> (дата звернення: 15.03.2026).

109. The Mayor (EU). Russian Cultural Centre in Bucharest suspended due to disinformation. URL: <https://www.themayor.eu/en/a/view/russian-cultural-centre-in-bucharest-suspended-due-to-disinformation-11562> (дата звернення: 15.03.2026).

110. CPD (Центр протидії дезінформації). Moldova Closes Rossotrudnichestvo Center. 02.2025. URL: <https://cpd.gov.ua/en/international-threats-en/europe/moldova-closes-rossotrudnichestvo-center/> (дата звернення: 15.03.2026).

111. Euractiv. Moldova shuts down Russian cultural centre following military drone incursions. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/moldova->

shuts-down-russian-cultural-centre-following-military-drone-incursions/ (дата звернення: 15.03.2026).

112. InsightNews. German prosecutors investigation targets Russian House in Berlin. 01.2023. URL: <https://insightnews.media/german-prosecutors-investigation-targets-russian-house-in-berlin/> (дата звернення: 15.03.2026).

113. Helsinki Times. Finland has seized Russian assets over compensation linked to invasion of Crimea. 10.2024. URL: <https://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/25739-hs-finland-has-seized-russian-assets-over-compensation-linked-to-invasion-of-crimea.html> (дата звернення: 15.03.2026).

114. Trend.az. Azerbaijan closes Rossotrudnichestvo center. 2024. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/4002564.html> (дата звернення: 15.03.2026).

115. Odessa Journal. Azerbaijan closes the Russian House in Baku after accusations of espionage. 2024. URL: <https://odessa-journal.com/azerbaijan-closes-the-russian-house-in-baku-after-accusations-of-espionage> (дата звернення: 15.03.2026).

116. Council of the European Union. Sanctions against Russia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/> (дата звернення: 15.03.2026).

117. Reuters. German prosecutors investigate Russia culture body. 23.01.2023. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/german-prosecutors-investigate-russia-culture-body-2023-01-23/> (дата звернення: 15.03.2026).

118. ADF Magazine. Kremlin Opens Russian Houses as Soft Power Tool. 12.2024. URL: <https://adf-magazine.com/2024/12/kremlin-opens-russian-houses-as-soft-power-tool/> (дата звернення: 15.03.2026).

119. PISM (Polish Institute of International Affairs). Report: Africa Corps. URL: https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Raport/PISM%20Report%20Africa%20Corps_.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

120. ECFR. The Sweating Bear: Why Russia's Influence in Africa Is Under Threat. URL: <https://ecfr.eu/article/the-sweating-bear-why-russias-influence-in-africa-is-under-threat/> (дата звернення: 15.03.2026).

121. FANA Media. Russian Cultural Centers will be inaugurated in Tunisia, Morocco, Zambia and Tanzania. 2024. URL: <https://www.fanamc.com/english/russian-cultural-centers-will-be-inaugurated-in-tunisia-morocco-zambia-and-tanzania/> (дата звернення: 15.03.2026).

122. DW. How Russia's propaganda machine sows disinformation in Africa. URL: <https://www.dw.com/en/how-russias-propaganda-machine-sows-disinformation-in-africa/a-71453082> (дата звернення: 15.03.2026).

123. BBC Pidgin. RT Academy and Rossotrudnichestvo training for African journalists. 2024. URL: <https://www.bbc.com/pidgin/articles/c7vz6p17yygo> (дата звернення: 15.03.2026).

124. CSD (Center for the Study of Democracy). Kremlin Playbook in Latin America. 2024. URL: https://csd.eu/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2024_9/Kremlin_Playbook_in_Latin_America.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

125. Reuters Institute. Despite Western Bans, Putin's Propaganda Flourishes in Spanish TV and Social Media. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/despite-western-bans-putins-propaganda-flourishes-spanish-tv-and-social-media> (дата звернення: 15.03.2026).

126. SpecialEurasia. Rossotrudnichestvo in Central Asia. 31.03.2025. URL: <https://www.specialeurasia.com/2025/03/31/rossotrudnichestvo-central-asia/> (дата звернення: 15.03.2026).

127. Illiberalism.org. Illiberal Memory Across Borders. URL: <https://www.illiberalism.org/illiberal-memory-across-borders/> (дата звернення: 15.03.2026).

128. Rossotrudnichestvo. Programme «Hello, Russia!». URL: <https://rs.gov.ru/en/activity/hello-russia/> (дата звернення: 15.03.2026).

129. YLE News. Finland's security police Supo monitored Russian cultural center in Helsinki. URL: <https://yle.fi/a/74-20120687> (дата звернення: 15.03.2026).

130. European Values Center for Security Policy (Prague). E-Learning: Disinformation Resilience. URL: <https://europeanvalues.cz/cs/our-programs/security-academies/> (дата звернення: 15.03.2026).

131. Detector Media. Divide and Rule: How Russian Propaganda Polarizes Media Audiences. URL: <https://en.detector.media/post/divide-and-rule-how-russian-propaganda-polarizes-media-audiences-and-interferes-in-us-elections> (дата звернення: 15.03.2026).

132. GFSIS (Georgian Foundation for Strategic and International Studies). Russian Propaganda and Russian-Speaking Communities: Baltic Experiences. URL: <https://gfsis.org/en/russian-propaganda-and-russian-speaking-communities-baltic-experiences/> (дата звернення: 15.03.2026).

133. Internews. Russian disinformation monitoring results (January-March 2024). 2024.

134. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

135. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн-просторі: навч. посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.

136. Повість минулих літ / пер. В. Яременка. Київ: Веселка, 1990. 358 с.

137. Літопис руський / пер. Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.

138. Церковний статут Володимира Святославича. Статути Великого князівства Литовського / за ред. С. Ківалова та ін. Одеса: Юридична література, 2003.

139. Статут князя Ярослава про церковні суди (XI ст.) // Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 1.

140. Руська правда (Просторова редакція, XII ст.) // Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 1.

141. Козацькі літописи: Літопис Самовидця, Літопис Граб'янки, Літопис Величка / упоряд. Ю. Г. Шевельов. Київ: Дніпро, 1972.
142. Шевчук В. Козацька держава: етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. 392 с.
143. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Альтернативи, 1998. 384 с.
144. Універсал Б. Хмельницького «Всім українським малоросіянам» (червень 1648 р.) // Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. Київ, 1998.
145. Устав о цензуре 1804 г. // Полное собрание законов Российской империи. Т. XXVIII. № 21388.
146. Циркуляри Головного управління цензури Російської імперії (1858, 1881 рр.) // 3б. матеріалів до історії цензури в Росії / упоряд. М. К. Лемке. Санкт-Петербург, 1904.
147. Главлит: положение о Главном управлении по делам литературы и издательств (1922 г.) // Цензура в Советском Союзе / сост. А. В. Блюм. Санкт-Петербург, 2000.
148. Декларація про державний суверенітет України: від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 15.03.2026).
149. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 15.03.2026).
150. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
151. Про розробку пакету проектів законів з проблем інформатизації і захисту інформації: Постанова Президії Верховної Ради України від 03.03.1992.
152. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр> (дата звернення: 15.03.2026).
153. Положення про технічний захист інформації в Україні: затв. Указом Президента України від 27.09.1999 № 1229/99.

154. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр> (дата звернення: 15.03.2026).

155. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр> (дата звернення: 15.03.2026).

156. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр> (дата звернення: 15.03.2026).

157. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект Закону України від 1999 р. (не прийнятий).

158. Воєнна доктрина України: затв. Указом Президента України від 15.06.2004 № 648/2004.

159. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 12.02.2007 № 105/2007.

160. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 15.03.2026).

161. Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України: рішення РНБО від 21.03.2008, введене в дію Указом Президента України від 23.04.2008 № 377/2008.

162. Доктрина інформаційної безпеки України: затв. Указом Президента України від 08.07.2009 № 514/2009.

163. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 15.03.2026).

164. Воєнна доктрина України: затв. Указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 (нова редакція).

165. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 08.06.2012 № 389/2012.

166. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом – з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 15.03.2026).

167. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 01.05.2014 № 449/2014.

168. Про засади інформаційної безпеки України: проєкт Закону України № 4949 від 28.05.2014.

169. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 15.03.2026).

170. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України від 17.04.2014 № 1227-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18> (дата звернення: 15.03.2026).

171. Про систему іномовлення України: Закон України від 08.10.2015 № 856-VIII.

172. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік: Указ Президента України від 12.03.2016 № 103/2016.

173. Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі: схвал. розпорядженням КМУ від 11.10.2016 № 739-р.

174. Концепція вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки: схвал. розпорядженням КМУ від 21.02.2018 № 104-р.

175. Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 15.03.2026).

176. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019.

177. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення національної інформаційної безпеки та права на доступ до достовірної інформації: проєкт Закону (2020, не поданий).

178. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020.

179. Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021.

180. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: затв. Указом Президента України від 26.08.2021 № 448/2021.

181. План заходів із реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року: затв. розпорядженням КМУ від 27.04.2022 № 335-р.

182. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 20.03.2022 № 2141-IX.

183. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації: Закон України від 22.05.2022 № 2260-IX.

184. Стратегія розвитку медіаграмотності в Україні до 2026 року: затв. наказом МКІП від 2024 р.

185. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: рішення РНБО, введене в дію Указом Президента України від 18.03.2022 № 152/2022.

186. Указ Президента України від 01.2024 – доручення КМУ щодо збереження національної ідентичності українців.

187. Додаткова угода № 1 до Угоди про фінансування проєкту «Підтримка ЄС для відновлення та реформ» між Україною та Європейською Комісією (2024).

188. Двостороння безпекова угода між Україною та Сполученими Штатами Америки (2024).

189. Katz E. Liar's war: disinformation and civilian harm in Syria. International Review of the Red Cross. 2021.
190. Детектор Медіа. «Україну від дефолту врятує проституція». Досліджуємо російську гендерну дезінформацію в соцмережах. 27.09.2022.
191. Di Meco L., Wilfore K. Gendered disinformation is a national security problem. Brookings. 08.03.2021.
192. European Commission. Regulation on Transparency and Targeting of Political Advertising (TTPA Act). 2024.
193. Digital Services Act – Regulation (EU) 2022/2065: cross-border enforcement provisions.
194. Ксенофонтова Н. та ін. DSA як єдиний регулятор ботів і алгоритмів рекомендацій: аналіз прогалин. European Law Journal. 2024.
195. Cooperation between the EU and Ukraine to fight disinformation during wartime. Young European Ambassadors Blog. 2024.
196. Tech Policy Press. Ukraine's Hard-Won Approach to Strategic Communications and Counter-Disinformation: Lessons for Europe and Beyond. 2024.
197. Польська К. Дослідження: рф – головний поширювач дезінформації в ЄС. Deutsche Welle. 15.05.2024.
198. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. Кодекс онлайн-платформ щодо дезінформації стане частиною DSA. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2026).
199. Міністерство цифрової трансформації України. Президент підписав закон, який наближає Україну до єдиного роумінгу з ЄС. URL: <https://thedigital.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2026).
200. GDPR та захист персональних даних в умовах гібридних загроз: імплементація в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2025.
201. UNDP Ukraine. Government approves draft law to make all digital services in Ukraine accessible to meet EU standards. URL: <https://www.undp.org/ukraine/> (дата звернення: 15.03.2026).

202. Про утворення Міністерства інформаційної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 2.

203. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 19.03.2021 № 106/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021> (дата звернення: 15.03.2026).

204. Медіаграмотна кампанія «Фільтр»: ініціатива Міністерства культури та інформаційної політики України. 2021.

205. European Commission. Assessment of Ukraine's media legislation alignment with EU acquis. 2023.

206. European Commission. Enlargement Package 2023: Ukraine Progress Report. Brussels, 2023.

207. Центр протидії дезінформації. Координація з Нацрадою та правоохоронними органами: звіт діяльності. 2023. URL: <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2026).

208. Council of Europe. Resolution 2567 (2023): Countering propaganda and disinformation.

209. Детектор Медіа. Україна представила свій досвід протидії дезінформації під час зустрічі міністрів культури ЄС у Копенгагені. 07.11.2025.

210. Міністерство закордонних справ України. Nations against disinformation: запуск нового креативного інструменту з протидії дезінформації. 2025.

211. Regional Declaration on Cooperation in Combating Disinformation (Warsaw, October 2023). Signatories: Ukraine, Poland, Latvia, Lithuania, Romania.

212. Міністерство закордонних справ України, EUvsDisinfo, Propastop (Estonia). Nations Against Disinformation: The Distortion Test. 2023.

213. Радіо Свобода. ЄС планує «Щит демократії» для боротьби з дезінформацією та іноземним втручанням. 2024.

214. Синхронізація санкцій України з 19-м пакетом санкцій ЄС. Офіс Президента України. 2025.

215. Українська правда. Зеленський ввів у дію санкції проти 119 осіб, серед яких російські артисти. 07.01.2023.

216. Указ Президента України від 15.01.2023 – санкції проти 198 осіб (пропагандисти, колаборанти).

217. Рішення РНБО щодо персональних санкцій проти російських воєнних пропагандистів та менеджерів державних ЗМІ РФ. 2023.

218. Україна запровадила санкції проти пропагандистів та компаній, які підтримують російський ВПК. АрміяInform. 31.10.2025.

219. EU4IndependentMedia: EU support for independent media in Ukraine. URL: <https://euneighbourseast.eu/projects/eu-project-page/?id=1736> (дата звернення: 15.03.2026).

220. European Parliament. Special Committee on Foreign Interference and Disinformation (INGE/ING2). URL: <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/ing2/home/highlights> (дата звернення: 15.03.2026).

221. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948. UNTS Vol. 78. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).

222. Prosecutor v. Kambanda, Judgement and Sentence, ICTR-97-23-S, 4 September 1998. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-97-23/MS14050R0000529818.PDF> (дата звернення: 15.03.2026).

223. Nahimana et al. (Media case), Summary of Appeal Judgement, ICTR-99-52-A, 28 November 2007. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-99-52/MS34871R0000555176.PDF> (дата звернення: 15.03.2026).

224. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, 30 November 1973. UNTS Vol. 1015. URL:

<https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201015/volume-1015-i-14861-english.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).

225. Dugard J. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid: Introductory Note. United Nations Audiovisual Library of International Law. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/cspca/cspca.html> (дата звернення: 15.03.2026).

226. Мицик В. В. «Концепція “м’якого права” (soft law) у міжнародному праві» / The concept of “soft law” in international law // у: Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. Том 1. Основи теорії / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. Харків: Право, 2019; 2-ге вид., змін., 2020. 2019; 2020, підрозділ у підручнику с. 193–196.

227. Judgment of the General Court (Grand Chamber), 27 July 2022, Case T-125/22 – RT France v Council of the European Union. URL: <https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=T-125/22> (дата звернення: 15.03.2026)

228. Court of Justice of the European Union, Press Release No 132/22, Luxembourg, 27 July 2022. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-07/cp220132en.pdf> (дата звернення: 15.03.2026)

229. Сухоруков І. В. Боротьба з дезінформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4, ч. 2. С. 362–366. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.60>.

230. Самчинська О. А. Правові вектори протидії дезінформації: досвід Європейського Союзу. Форум права. 2023. Т. 77, № 4. С. 6–15. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10114539>.

231. Смотрич Д., Іванов Н. Правові аспекти боротьби з дезінформацією в Європейському Союзі: уроки для України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2023. № 4 (40). С. 155–161. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2023.40.155>.

232. Звоздецька О. Протидія дезінформації в Європейському Союзі: правовий аспект. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. Т. 9. С. 245–262. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.245-262>.

233. Стьопкін А. Інституціоналізація політики протидії дезінформації в Європейському Союзі. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. Т. 10. С. 196–208. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.196-208>.

234. Звоздецька О. Інституційні механізми протидії дезінформації в ЄС: проблеми та здобутки. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. Т. 10. С. 107–122. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.107-122>.

235. Ковальчук А. Ю., Чернявська Б. В. Європейський досвід протидії дезінформаційним впливам. ScienceRise: Juridical Science. 2024. № 2 (28). С. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.309074>.

236. Малярєнко В. І. Кращі практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. Інформація і право. 2021. № 3 (38). С. 21–27.

237. Стельмах Д. А. Протидія російським дезінформаційним кампаніям: досвід ЄС. Інформація і право. 2025. № 2 (53). С. 155–163. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2\(53\).334162](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334162).

238. Шустенко С. Реакція акторів міжнародних відносин на посилення тенденції до дезінформації та деструктивного інформаційного впливу з боку Росії на політичні процеси в Європі. European Political and Law Discourse. 2019. Vol. 6, Iss. 3. С. 60–67.

239. Звоздецька О. Дезінформація як загроза національній безпеці Європейського Союзу: проблеми та підходи. Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. Т. 43. С. 30–39. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.30-39>.

240. Дорош Л. Відповідь на гібридні загрози: особливості стратегії Європейського Союзу у боротьбі з дезінформацією. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2020. Вип. 27. С. 106–116. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-27-106-116>.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Розділ у колективній монографії:

1. Лук'янченко Є. В. Гендерна дезінформація як інформаційний інструмент РФ у війні проти України. *Людина, суспільство, держава: гендерний вимір*: кол. монографія / за заг. ред. К. Б. Левченко, І. М. Сопілко. Київ; Одеса: Фенікс, 2024. С. 159–178.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Лук'янченко Є. В. Гендерна дезінформація як інструмент гендерного переслідування. *Право.UA*. 2025. № 3. С. 217–225.

3. Лук'янченко Є. В. Еволюція політики НАТО щодо протидії дезінформації (2014–2021). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2025. Вип. 69. С. 4.40–4.52. DOI: 10.15330/apiclu.69.4.40-4.52.

4. Лук'янченко Є. В., Дунебабіна О. Гендерна дезінформація російської федерації як частина гібридної війни проти України та Європейського Союзу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 429–433.

5. Лук'янченко Є. В. Гендерно-орієнтована державна політика перехідного правосуддя – шлях до розбудови стійкого миру та пост-конфліктного відновлення. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.241003>

6. Лук'янченко Є.В. Російські культурні центри як осередки дезінформації та пропаганди. *Європейські перспективи*. 2025. №3. С.163-175.

Публікація, що додатково відображає наукові результати:

7. Міжнародно-правові стандарти та національні механізми протидії

гендерно зумовленому насильству, пов'язаному зі збройними конфліктами: аналіт. огляд / М. Желтуха, Є. Лук'янченко, Р. Болкун, І. Козич. Київ, 2025. 92 с.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Лук'янченко Є.В. Становлення інституцій протидії дезінформації та пропаганді в Україні. Малиновські читання: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 листопада 2025, м. Острог). Острог, 2025. С.184-187.

9. Лук'янченко Є. В. Міжнародне гуманітарне право у цифрову епоху: виклики дезінформації для гуманітарного реагування. Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (6 лютого 2025 р., Київ). Київ, 2025. С. 85–88.

Навчально-методична праця:

10. Лук'янченко Є. В. Протидія дезінформації та пропаганді: міжнародно-правовий вимір. *Упровадження гендерних підходів у систему підготовки фахівців/фахівчинь сектору безпеки і оборони України*: навч.-метод. посіб. / за ред. Г. Жуковської, Л. Компанцевої, О. Критенко, К. Левченко та ін. Київ, 2025. 308 с.